SAMLADE SKRIFTER AF OSCAR LEVERTIN

NIONDE DELEN

SVENSKA GESTALTER

af OSCAR LEVERTIN

STOCKHOLM ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1919

Förord till den elektroniska utgåvan

Denna bok utkom 1903 och återpublicerades i Samlade skrifter af Oscar Levertin (1907-1910) som del 9 av 24. Litteraturbanken har gjort **en e-text av utgåvan från 1903**. Vi digitaliserade en utgåva från 1919 i mars 2016. Båda använder gammalstafning, så texten bör vara densamma.

Henrik Schück

Lärare och vän!

Allt från gamla dagar har jag drömt om att tillägna dig en bok. Det skulle helst vara en lång och lärd om ett helt lands eller åtminstone ett tidehvarfs litteratur. Åren hafva lärt mig, att min vägär en kortare: den som leder mot den enskilda diktaren och det enskilda diktverket. Så är det framför en följd psykologiska karaktärsbilder jag tacksamt skrifver ditt namn, i hopp att också dessa ”Svenska gestalter” skola vittna om den förnyelse du skänkt litteraturhistorien i vårt land.

O. L.

FRU NORDENFLYCHT.

I.

Låtom oss aldrig glömma, att den första författare i Sverige, som känt och förkunnat diktarvärfvet såsom ett kall, var en kvinna. Hedvig Charlotta Nordenflycht är den första gestalt i den svenska litteraturhistorien, hvilken betraktat diktning icke såsom lek på fritimmar eller göromål på lediga stunder, underordnade ädlingens ståndsplikter, ämbetsmannens uppdrag eller prästens verksamhet, utan såsom ett kall af hög social vikt och kräfvande hela människan. Hon är den första, för hvilken diktkonsten alltigenom bär anspråk på helgd, helgd hos utöfvaren, som fått sångens ansvarsfulla gåfva att förvalta, helgd hos samhället, för hvilket skalden är den ideella rösten.

Denna stegrade uppfattning af dikt och diktarskap medförde en mängd följder. Den gaf fru Nordenflycht icke blott den i vår litteratur förut rätt ovanliga poetfåfängan — och därtill i blåstrumpans särskildt löjeväckande form

— men också den mäktiga tro på sin genius, som höll den profvade kvinnan upprätt under många skiften af nöd och olycka. Denna tro på kallet lät henne själfutan tvekan öfverskrida de sängkammarens och kökets trösklar, inom hvilka hennes kön vid denna tid öfvervägande hölls fånget, och djärft uppträda äfven för sina medsystrars andliga frihet och jämnställdhet med männen såsom kvinnans första vältaliga sakförare i vårt land. I det starka medvetandet om sitt eget och sin missions värde vände hon sig till och med oförskräckt till Svea Rikes ständer, som om de poetiska »gåfvor Gud henne förlänat» lika väl förtjänade offentlig uppmuntran som rökning af fisk, odlandet af mullbärsträd eller andra af de nyttiga näringar och manufakturer, hvilka frihetstiden älskade.

Dock än viktigare var den tillit, skaldekallet gaf henne, till hennes eget känslolifs rätt att göra sig hördt långt utom den egna stugan. Den svenska dikten hade nog före henne haft mer än en subjektiv poet, mer än en tolkare af jagets ebb och flod af saknad och förhoppning. Men alla dessa hade kvintilerat för sig själfva, till egen hög förnöjelse eller hugsvalelse, på sin höjd för några enstaka andra, förmän, gynnare eller vänner — så Wivallius, när han genom fängelsegluggen skymtade de fria svalornas flykt och hur deras vingslag blixtrade i rymden, Lasse Lucidor i sin ensliga takkammare i den mörka staden, då ruset dunstade från tinningarna och barndomsminnena och ruelsen kommo med skymningen, Frese på sjukbädden, när han i den bleka vårkvällen såg majsolen sjunka bakom Maria kyrka. Men ingen af dessa hade fördjupat sig i sitt eget inre med skattgräfvarens hemlighetsfulla lust, ingen hade erfarit känsloaristokratenspoetiska högmod öfver glansen i sin lycka och tragiken i sin sorg, båda vida öfver hvardagsmänniskornas vanliga mått, ingen hade som fru Nordenflycht vädjat till de många, till alla känslofulla sinnen i ett dunkelt behof att bringa andras hjärtan att slå i takt med sitt eget.

Hedvig Charlotta Nordenflycht är den individuella svenska lyrikens anfru — fast hennes far egentligen hette Andersson — »herdinnan i Norden» är den poetiska subjektivitetens första klassmedvetna företrädare i vårt land, den första af dem, som för allmänheten måst yppa sitt djupaste och mest intima lif, som i dikten jollrat ut sin glädje och slitit sönder bröstet i förtviflan. Våra många diktare af enahanda art ända till dessa yttersta dagar, hvilka känt samma oblyga och sublima behof och i sina vers visat sig i släkt med slösarne, som kasta sitt guld genom fönstret, med bekännarne, som bikta sig för hopen, med furstarne, hvilka slå på vid gafvel för allt folket dörrarna till sofgemak och dödsläger, alla dessa böra med vördnad minnas Uranie Nordenflycht och någon ljus sommarafton göra en vallfart till den gamla klosterkyrkan vid Sko, där hon sofver, omsusad af Mälaren, öfver sin med den sista brustna kärleksdrömmen också brustna lyra.

När man betraktar fru Nordenflychts porträtt, framför allt det mest bekanta af Scheffel, känner man onekligen en viss lust att draga på munnen. Denna Aspasie med uppnäsa och dubbelhaka, denna mytologiskt kostymerade poetissa med sin breda, nakna hals och handens svaga grepp kringlyran inbjuder till skälmeri. Också i hennes väsen funnos drag att le åt. Dock om man vill le åt den naiva ifver, med hvilken hon proppade i sig likt och olikt af tidens kunskaper och idéer (gjorde hela romerska riket till en ragout på sin tallrik, som Dalin säger), afväpnas man af det brinnande sanningsbehof, som lät henne oaflåtligt brottas med sig själf och de motsträfviga filosofiska böckerna för att nå klarhet, och vill man le åt den öfversvallande och öfverdrifna känslosamheten i hennes på botten ej opraktiska eller overkliga natur, förgår lusten inför den känslans idealitet, det naiva allvar, som funnos hos henne och i hennes sång stundom kunde strömma fram med så källklart flöde. Skulle man slutligen vara nog elak — som den unge Kellgren var det — att se det löjliga i den kärlekskranka öfverspändhet, som ännu fyllde den korpulenta, icke längre unga kvinnans sista år, försvinner hvarje spår häraf, då man minnes denna åldrade lidelses tragik, hur ödesdiger den blef för henne själf — hon köpte med lifvet dess sista illusion — och till hvilken beundransvärd, ofläckad skönhet hon förmådde lyfta denna känsla i sin dikt, i vers, som ännu hafva kvar hyacinters rörande vårdoft.

Vi le icke. Hon hade ett godt hufvud och ett stort hjärta, fru Nordenflycht — och om de båda lågo i ständigt inbördes krig, är det något, som händt större snillen än henne och barn af senare vid andliga brytningar mer vanda åldrar än hennes. Hon är den första moderna människan i den svenska dikten.

*

II.

Fru Nordenflycht är i vår litteraturhistoria portalfiguren till den nya tiden. Med henne begynner upplysningstidehvarfvet i vår vitterhet, som sedan skulle härska så länge, ända till romantikens framträdande i nästa sekels början. Sveriges Uranie äger redan denna tidsålders utmärkande drag, kännetecknen för båda dess riktningar, den intellektuella och den sentimentala, hon är gripen både af tankens och hjärtats revolution. Klarast framträder hennes ställning genom en hastig jämförelse med hennes omedelbara föregångare O. v. Dalin, hvilken trots det myckna nya han skapat på alla områden likväl blott tillhör ett öfvergångsskifte och i sitt innersta väsen är en gammalsvensk man. Några sidor om Dalin skola bäst visa, hur mycket mer utpräglad 1700-talets fysionomi finnes hos fru Nordenflycht, hur mycket mera klassmedveten diktartyp hon är i det hela, hur mycket närmare hon till uppfattning och känslovärld står oss alla.

Det finns knappast någon svensk skriftställare, som haft ett så ingripande inflytande och på samma gång är så svår att komma verkligt in på lifvet, som Olof von Dalin. Redan hans mask har något otillgängligt och gäckande. Betrakta det allbekanta porträttet efter ett anonymt konterfej på Gripsholm, sannolikt gående tillbaka på ett original af Scheffel. Framför sig ser man en lång, mager man med ett högdraget, stelt hufvud. Kinderna äro tärda, hakan framskjuten och viljefast, munnen sluten kring enåterhållen elakhet, näsan lång och buktad. Ironisk förbehållsamhet präglar detta bleka ansikte, som under mycket umgänge i stora världen fått världsmannens uttryck. Ovillkorligen erinrar man sig en liten skildring af skalden hos Carl Gustaf Tessin, på hvilken Dalin liksom på mer än en i sin samtid tycks hafva gjort ett formligt oroväckande intryck. Tessin talar om diktarens inbundenhet och fåmälthet, om hans sällsamma tysta skratt, som man icke kunde märka på annat än ryckningen af hans axlar. Så kan man väl tänka sig Argus iakttagaren, den alltid vakne kunskaparen, leende sitt ljudlösa skratt åt en oförbätterlig värld, men man har svårt att så tänka sig Argus sedoläraren, uppfostraren med sin satirs karbas i handen. Totalintrycket är afböjande och ovisst.

Ännu djupare känner man denna osäkerhet om Dalins personlighet, när man läser hans arbeten och finner alla problem vidrörda, alla känslosträngar anslagna, men aldrig en tankeföljd, som tycks gripa hela författarens människa, aldrig en ton, som klingar nämnvärdt djupare än den andra.

Det finns skriftställare, som oroa på ett motsatt vis genom en så lidelsefull ensidighet, att den lockar och drager med en mörk källas outgrundlighet, t. ex. Pascal. Hos Dalin är det tvärtom, ungefär som hos Voltaire, mångsidigheten och motsägelserna, som förbrylla. Man står undrande och spörjande inför den svenske Argus. Hvad var han innerst, en amusör eller en allvarlig man? Och de tusen bagateller, som tala för det förra, äro de uttryck för ett sprittande och lekfullt humör,eller äro de pliktskyldiga afgifter till den fina societeten och hofvet af en man med förfinad smak och social äregirighet, som arbetat sig in i den förnäma världen på sina verser och nu mången gång mot sin vilja måste fortsätta att skrifva sina impromptus och sina roligheter, ungefär som en rik uppkomling oupphörligen måste fortsätta att depensera för att behålla sin plats i umgänget? Det har ej gått många dagar i Dalins lif, som han ej skrifvit ett eller par epigram: om en dam, som fallit af hästen och stött sig där bak, en hoffrökens snufva, en borttappad bandrosett, grafskrift öfver en död mops, tankar öfver en grefvinnas iskällare, eller andra lika innehållsrika ämnen, och dock var han ju alls ingen Voiture, helt uppslukad af dagens flärd och ögonblickets nycker. Tvärtom, hans lif hade ju under alla skiften stora, både moraliska och sociala intressen, oförenliga, som man kunde tycka, visserligen ej med skämt och upptåg men väl med det yrkesmässiga muntrationsrådets prestationer. Samma undran väcka alla de motsägelser och dubbelheter, som behärska hans åskådning.

Ingenting vore mer lärorikt än att kunna noggrant bestämma hans religiösa ståndpunkt och få jämföra den t. ex. med Kellgrens. Men att döma af olika sidor i hans verk kan man föreställa sig honom än som en religiöst känslig natur, än som en ljum deist, ja än som en ren tviflare med likgiltig axelryckning inför hela trosbehofvet. Det är klart, att den kronologiska synpunkten här kan förklara åtskilligt, ty den halländska prästsonen, hvilken i yngre år, liksom de flesta af 1700-talets äldre generation,bevarade något af förra seklets gammaldags kraftfulla svenska

religiositet, förändrade och modifierade utan tvifvel betydligt sina åsikter med åren. Montesquieus öfversättare och Lovisa Ulrikas högra hand hade otvifvelaktigt en annan lifsåskådning än Anders Rydelii främste lärjunge. Men fast står dock, att Dalin 1739 skrifvit ett verkligt Skriftermål, genombäfvadt kanske af mer moralisk än religiös oro, men dock gömmande ett ovanligt och individuellt trosallvar, och framställdt med en drifven moralists förmåga af själslig analys. Fast står vidare, att han 1744 på grefvinnan Pipers åstundan skrifvit en »Betraktelse öfver en rätt frimodighet emot döden», där han polemiserar mot filosoferna, som trott sig känna döden, »men stackars folk, under galna färger», och ensamt i begrundan öfver Kristi offerdöd finner räddning mot dödsångesten. Hela 1740-talet har han dessutom nerskrifvit alldeles ortodoxa dikter öfver de olika söndagsevangelierna, med förkärlek dröjande vid frälsarens försoningsdöd. Ännu de sista brefven från hans lefnads afton andas en grubbelfri och förtröstansfull religiositet.

Härom vore ju intet att säga, om han ej samtidigt så godt som hela sitt lif igenom, visat en alldeles motsatt riktning, bärande spår af ett kyligt och skeptiskt förstånd. Han har drifvit polemik med religionens representanter och former, kulminerande i de bekanta kalottpredikningarna, en polemik, hvilken är för uthållig och mången gång också för skarp och bitter för att endast kunna förläggas till det oförargliga skämtets område. Nekas skall härmed visst icke, att många af Dalins prästerligasatirer, spelade till och med i röd prästkappa och papperskrage inför den voltaireska Lovisa Ulrika, ej direkt vände udden mot religiös känsla eller lära. Det är öfver prästerskapet, som hånet med sällsynt skärpa hviner i fältprästen Nicopompi profpredikan »Om brödstycket», och andra af dessa skämt parodiera predikantstil eller rent af bibelstil, såsom man kan se af en sådan rubrik som »Epistel till the Calotter». Detta sista bringar ju i minnet en långt berömdare svensk bibelparodist, i hvilkens hjärta bodde ett barns fromma, af intet tvifvel grumlade religiositet — Bellman. Dock, Dalin var timrad af långt hårdare virke, han var ingen tanklös natur, utan en intellektuell och otålig granskare. Bak hans ständiga karrikeringar af religionens förkunnare och uttrycksmedel lurar en baktanke, en misstro, som gå längre än till ytan. Förtäckta fritänkare — naturalister såsom de kallas af samtiden — fanns det redan godt om i den boklärda världen. Både Anders Celsius och Klingenstierna ansågos sannolikt med full rätt för sådana. Dalin har icke förgäfves öfversatt Popes »Universal Prayer», i hvilken Jehovah, Jofur och Oden behandlas med samma respekt, en af de första hymnerna till deismens abstrakta Vår Herre, i hvilken tiden tillbad sitt eget förnuft liksom romerska staten i Cæsars gestalt sin egen storhet. Dubbel, vacklande, med oförmedlade motsatser, liksom hela den öfvergångstid, till hvilken han hörde, var Dalins religiösa ståndpunkt.

Men utom detta motsägande till innebörden har den Dalinska diktningen i själfva sin form också något proteusaktigt, som ännu mer gör författarensvåråtkomlig. De många olika om också löst påsatta masker, som han bär, hölja hans verkliga fysionomi. Den Dalinska stilens största egendomlighet är nämligen just en häpnadsväckande mångsidighet. Ingen enda af svenska litteraturens stora skalder kan så kameleontiskt antaga alla former och växla skinn med sådan färdighet. Det finns ingen litterär attityd, som icke Dalin intagit, från tragediens och epopéens paradhållning med den styfva draperingen ända till dagskuplettens och gillesimprovisationens självsvåldiga ställning med det gnolande hufvudet mot axeln och fingrarna trummande på bordskanten. Bellman, hvilken äger så många Dalinska drag, har något af samma lekfullhet med olika stilar och olika former, men Dalins repertoar är vida större, hans litterära komediantskap djupare. Han dyrkar alla sånggudinnorna: de officiella, Clio och Melpomene, lika väl som den folkliga svenska »Madame Poesie», som uppträder på marknaden och sjunger visor, tryckta i år. Stil har för honom något af samma lockelse, som för rent moderna människor, och såsom de tycker han om att med leendet i mungipan efterbilda än en tonart och än en annan. Lika taskspelaraktigt skickligt diktar han i folkvisans, i isländska sagans, i lagens, bibelns, det juridiska protokollets och det historiska extraktets språkkonst, ja i hvilken stilart man öfverhufvud taget vill. Lustigt nog är han aldrig naturligare, än då han är utklädd och i stället för O. v. Dalin heter fältprosten Nicopompus, fogden Janson i Sanda eller någon annan af sina hundratals själfgifna titulaturer.Hvem älskade han djupast i sitt hjärta, den svenska frihetens sånggudinna eller den »yra fjollan», som galnades på de svenska herrgårdarna? Det är ej godt att veta. Han säger själf i den lilla dikten »Den ogrundade svartsjukan»:

Min egen hustru Poesien, har börjat mot mig vara tvär, tänk att den fjollan svartsjuk är mot hennes nåd

Filosofien! Stor sak hvad tankar hon sig ger. Men nog vet jag hvem jag tillbeder; Filosofien mig visst ej leder, det är — nej tyst jag törs ej mer. —

Det är ej utan att vi skulle varit tacksamma, om skalden varit mindre diskret och sagt sitt hjärtas mening. Själf har han en gång också skrifvit det betecknande ordet, att det är ett misstag, att alla masker en gång blifvit demaskerade — »jag är försäkrad, att somliga blifvit okände på jorden intill denna stund».

Sådant är det första, förvirrande intrycket af Dalins verk. Men vid ett närmare studium framträder småningom den ena allvarliga sidan efter den andra i hans personlighet och hans sträfvanden. Låtom oss se till! Först och främst möta vi i Argus en allvarlig moralist och satiriker. Helt visst tycker man ej, när man läser Frispråkarens anmärkningar och infall, att Dalin utgår från mycket upphöjda ideal. Det hvilar ej öfver Argus' sidor något af den vackra och varma hänförelse för dygden — fattad på 1700-talets vis såsom inbegreppet af mänsk-mänsklig åtrå efter fullkomlighet — hvilken sprider både skimmer och värme öfver många af seklets populära filosofer och som i Sverige återfinnes hos den unge Gyllenborg. Dalins utgångspunkt är snarare densamma som Boileaus i dennes satirer — en borgerlig hederlighet, en sorts praktisk rättskaffenhet, som harmas öfver det tillgjorda, det orätta och det löjliga. Det är en senscommun uppfattning, klok, förträfflig som regulator af individuellt lif, men utan mycken upphöjdhet i sig själf. Hans satir har ännu trots hans enastående smidighet något gammaldags hvasst och rättframt. I själfva den hårdhändthet, med hvilken han agar en svensk pedant, en svensk Jean de France eller Tartuffe, i den burdusa kraft, med hvilken han läxar upp herr Sprätthök och fru Kokett, röjer sig en gammalsvensk mans nyktra, borgerliga, en smula vresiga förståndsuppfattning af världen. Båda hans stora lärare La Bruyère och Addison äro i detta hänseende större världsmän och mindre pedagoger. La Bruyère därför, att han som alla franska moralister i grund och botten är så upptagen af själfva den analys, med hvilken han blottar de andliga krämporna, att han (liksom många kirurger) långt mer tänker på operationen i och för sig än på dess kurativa ändamål. Addison därför, att hans lust att moralisera dämpas af en i antiken genombildad engelsmans urbanitet. Horatius hade gått honom i blodet. Liksom Holberg, med hvilken han äger så många beröringspunkter, står Dalin däremot med den tuktande skolfärlan i sin hand. Han svänger sitt satiriska gissel med ett eftertryck, som otvetydigt visar lektionens allvar, och han fallerunder exekutionen mången gång in i det våldsamma och grofkorniga. Oxe, åsna och dylika mera direkta än kvicka tillrop utvisa ej blott, att Argus hade kvar gammaldags öppenhjärtighet, men äfven att han liksom Boileau älskade att »kalla en katt en katt och Rolet en skälm». Han vill gagna och förbättra genom att på det bokstafligaste följa satirens klassiska recept — ridendo castigare mores.

Utom detta starka moraliska patos bevarade han hela lifvet igenom ett ifrigt socialpolitiskt intresse. Hans fronderi mot frihetstiden var kanske ursprungligen blott en poetisk naturs obehag vid en materialistisk och nykter tid. Han dyrkade hjältekonungens skugga med offer och årliga sånger, såsom romantikens söner den döde hjälten på S:t Helena under den franska restaurationens och paraplyväldets grå finansålder:

Med honom i betryck du större loford ägde än nu när du dig ser i lugnet lefva sällt.

Så ropar han till fosterlandet. Dalin saknar till och med den gränslösa olyckans, den ofantliga nödens dagar inför den ande af munväder och skrifveri, af materiellt förvärf och egoistisk välmåga, som nu hotade att omskapa hela landet till ett stort kommersiellt och parlamentariskt Alingsås. Men denna estetiska uppfattning efterträddes, vid slutpunkten af Dalins utveckling i 1750-talet, af en annan, mindre öfverspändt heroisk men mer framtidsduglig.

Refvorna och bristerna i frihetstidens statsskick stodo fortfarande lika klara för honom, men afkyld,kanske mest af det bedröfliga fälttåget 1740—41, — Carl XIII-Lewenhaupts sorglustiga travesti på Carl XII:s ryska fälttåg — började han utbilda en ny politisk åskådning, som hans studier i Sveriges gamla historia tycktes gifva verklighetens stöd. Det var ett statsskick med utsträckt konungamakt, men utan envälde, regleradt af en folkrepresentation, med ett ord ungefär samma politiska konungatanke, som Gustaf III förverkligade genom 1772 års revolution. Bekant är, huru denna politiska framtidstanke, hvilken för hvart år som gick mera påtagligt innebar frälsningen från partitidehvarfvets villervalla, gjorde Dalin till hvad han eljest icke var — en handlingens man, hvilken under skiftet 1754—56 satte sitt hufvud på spel såsom Lovisa Ulrikas underhandlare.

Det sista stora allvarliga intresset i Dalins lif är slutligen det vetenskapligt historiska, hvilkens frukt var hans i så

många afseenden beundransvärda »Svea Rikes Historia». Om dess epokgörande beskaffenhet för den svenska historieskrifningen behöfver här ej talas. Det är en vetenskaplig natur, som i detta verk träder oss till mötes, både till temperament och studier. Dalin är vetenskaplig i sina synpunkter, i sitt helt säkert af Voltaire och i synnerhet af Montesquieu påverkade sätt att lägga en naturvetenskaplig teori som grundval t. ex. för kronologien, kritisk också i uppfattningen af de historiska företeelserna. Om han i dessa delar naturligtvis ej äger den geniala originaliteten och skärpan hos författaren till »Essai sur les mœurs», hvilkens grundritning till en kulturhistoria ännu väckt en Taines beundran, är han jämförlig med författarenaf »Ludvig XIV:s sekel» i fråga om kritik i enskildheter och öfverträffar Voltaire i fråga om oberördhet inför personliga och utom den vetenskapliga forskningen stående förhållanden. Jämförd med den samvetsgranne men torre Holberg är Dalin den öfverlägsne både i fråga om uppgiftens storhet — hans verk är ju vida bredare anlagdt med rikare synpunkter — och i fråga om berättelsetonens underhållande, mången gång poetiska lynne.

Lovisa Ulrikas hofskald, de svenska adelsgodsens rolighetsminister med sin rimmande papperslapp i sidenvästen, blir så vid närmare betraktande en man med många och solida uppsåt. Allt tydligare tecknar sig för våra ögon fysionomien af en samtida till Pope, Bayle, Addison och Holberg, alla kritiskt anlagda män, framstegsmän från 1700-talets början, då seklets frisinthet och reformsträfvande ännu ej fått en konsekvent och dogmatisk karaktär men också utan dess hänförelse, ett skifte, hvilket, som en kritiker sagt, »var ett ögonblick af skepticism mellan två åskådningar, en intelligent och verksam halftrötthet mellan två sträfvanden». Huru föga det banbrytande och omskapande i seklet — den från Newton stammande filosofien — verkligen gått honom i blodet, om den också inverkat på hans intelligens, syns bäst vid jämförelse med hans svenska efterföljare. Halfheten såväl som mångsidigheten i hans väsen hängde innerst ihop med hans temperament, med dess blandning af skarpt och smidigt förstånd, ljum känsla och lekfull inbillning. Med sådan sammansättning blir en själ ett spelande, lättrördt, men grundt vatten.Gråt och löje menar jag i munvinkeln mötas

skref han en gång, och i den dikt, som hans främste biograf — K. Warburg — särskildt framhållit såsom ett subjektivt uttryck för hans personliga känslolif, heter det:

Varsam eld mitt hjärta tärer.

Lägg märke till adjektivet, det karakteriserar en man, hvilken aldrig haft smak att slå upp sina bopålar utom den tempererade zonens breddgrader.

Midt under det han sitter vid skrifbordet och diktar en skarp sedolärande satir eller skrifver en allvarlig sida i sin historia, kan han gå till fönstret och vid åsynen af en förbigående jungfru alldeles afbryta sin tankegång för ett toklustigt impromtu — nerskrifvet, som det heter, en söndagseftermiddag i ett fönster:

Man kan af jordens liljors prakt och Stockholms pigor finna, att bägges grannlåt högt det bragt, fastän de intet spinna.

Det vore orättvist att säga, att skämtvers och småsaker i hans sinne voro samordnade med allvarliga sträfvanden, men de uteslöto ej hvarandra, nej, kommo hvarandra, om också blott skenbart, förvånande nära, därför att hans själ saknade de djupa centralpunkter, hvilka gifva ett lifsverk en passionerad helhet.

*

III.

Det är lätt att gifva en rask och träffande silhuett af Hedvig Charlotta Nordenflychts lif, ty Sveriges första skaldinna har blifvit föremål för en af de mest upplysande monografier vår litteraturhistoria äger. Med anslutning till John Kruses förträffliga arbete skall här af fru Nordenflychts ganska händelserika öden meddelas, hvad som är nödvändigt för uppfattningen af hennes personlighet.

Fru Nordenflychts fader hette Anders Andersson, tog namnet Nordbohm och adlades Nordenflycht, sedan han i

trettio års tid suttit och skrifvit siffror i »Cammarvärket». Hennes moder var prästdotter. Det granna namnet är således en nymålad skylt, som ingenting säger. Fru Nordenflycht hade borgerligt påbrå och borgerligt blod. Visste man det icke, skulle hennes skrifter kunna intyga det. Öfverallt i hennes verk märker man, att hon hörde till det borgardöme, som med 1600-talets slut och 1700-talets början framträdde klassmedvetet på världsarenan och snart i den europeiska odlingen utpräglade sitt lynne. Från detta nya samhällslager stammade väsentligen hela den intellektuella frihetsrörelse, efter hvilken 1700-talet döpts till upplysningens århundrade. Andligt frihetsbegär, sensuell känslosamhet och därtill ett centralt religiöst intresse, ärfdt från led af gammaldags allvarliga, ensamma svenska prästgårdar, se där en trekant, inom hvilken fru Nordenflychts själslif kan inskrifvas.

Hedvig Charlotta Nordbohm föddes i HedvigEleonora församling 1718 och har på Ladugårdslandet bott flera af sina barnaår, men hufvudtiden af sin uppväxt tillbragte hon dock långt från Stockholm, på Viby gård i norra Västmanland. Något framträdande stockholmsdrag finns hvarken i hennes lynne eller hennes diktning, men ett natursinne, som midt i ett konventionellt sammanhang kan lysa fram med den lefvande hågkomstens verklighetsfärg, och ett ursprungligen robust, solbrändt drag, förnimbart ännu under Aspasies smäktande blekhet, tala däremot om uppväxt under öppen himmel och samlif med åkrar, ängar och kreatur. Som flicka undslapp Hedvig Charlotta helt och hållet skolan, den gammalsvenska uppfostran med dess trofasta instutning af dogmatik och teologi. Häri ligger säkerligen förklaringen till, att den nya tidens tankelif så tidigt satte den unga flickans sinne i oro, liksom också till den frånvaro af systematisk skolning, som gaf allt hennes tänkande en prägel af osäkerhet. Fru Nordenflycht gjorde icke den vanliga, på sjökorten utprickade seglatsen till Parnassen, utan kryssade sig fram rätt äfventyrligt och på måfå, följande vindkasten. Man kan knappt undra på, att hennes lilla farkost mer än en gång stötte på grund.

Förvånande tidigt, redan i barnskorna, visade hon sitt väsens bästa sidor — sin brinnande vetgirighet, sin uthållighet i striden för klarhet, sitt mod att stå för sina tankar. Redan vid fjorton års ålder begynte hennes lilla krusiga flickhufvud grubbla och i böckerna söka svaromål på nymornadt tvifvel, och samtidigt genomdref hon att få ägna sig åt bokstudier, säkerligen efter en kamp för sinpersonlighets utvecklingsrätt, lika modig som den hon sedermera skulle utkämpa för hela sitt kön.

Hur allvarligt den halfvuxna flickan tog saken, troskyldigt knogande med »teologiska och mystiska böcker», medan sommarsolen skimrade sömnigt öfver sjön Temnaren vid Viby gård, förblefvo bokstäfverna dock kalla hieroglyfer, innan de fingo en lefvande förklarare. För hennes varmblodiga natur erhöll ordet blott lif, när det tagit kött och blod, när det nalkades i personlig gestalt med myndigheten hos en man, till hvilken hon kunde se upp med vänskap eller kärlek. Under hela hennes bana förblef det på samma vis idéernas bärare snarare än idéerna själfva, som bestämde hennes lifsåskådning, hvilkens förändringar man också bäst studerar genom att studera de män, som turvis ledde henne. Hennes själ stod ständigt i ljusan låga af brännande trängtan efter en fast åskådningsform, men brinnande lack stämplas med det sigill, som ligger närmast. Detta får man väl kalla kvinnligt. En manlig tänkare skall i sin sanningskamp gärna undvika personlig beröring med sina lärare, väl vetande att tanken är lifvets renaste destillat och att där människan kommer med i spelet, komma också med den orenhet och det grummel, som fördunkla tanken. Men äfven mycket begåfvade kvinnor synas först kunna tro på skriften, när den förkunnas muntligt och med personlig auktoritet. Det gäller större och mindre författarinnor, det gällde George Sand lika väl som Fredrika Bremer.

Hedvig Charlottas första andliga lärare var en mekaniker, anställd vid en fabriksanläggning påViby gård — Johan Tideman. Det lilla man vet om denne genom fru Nordenflychts egna anteckningar låter en egendomlig tidsgestalt skymta: den unge vise. Ehuru blott ett par och tjugu år »bar han utmattad af många plågor alltid ett utseende af fyrtio eller femtio år». Ett fall hade tillskyndat honom »en knyla på ryggen», hans åtbörder voro »torra», hans dräkt »slät». Men stor sinneshöghet lyste ur hans ansikte och adlade hans person. Denne af lifvet brände och brännmärkte yngling hade förmått höja sig öfver sitt eget öde genom stor moralisk kraft. »Han arbetade mera på sin egen förbättring än på nya systemer.» Hans inbillning tumlade med tillvarons högsta frågor. Studiet af cartesiansk filosofi lyfte hans tankar öfver dagsbestyrens och tillfälligheternas värld, och han hade

tillkämpat sig en dygdig stoikers fattning.

I alla länder möter man under 1700-talet ynglingar som Tideman, hvilka tyckas komma från Stoas och Athens pelargångar, ej sällan handlingens män, tvungna till resignation vid bok och penna, halft kristna, halft hedniska filosofer, för hvilka dygdebegreppet strålade med mandomsbragdens skimmer. Den högsta ideella företrädaren för hela släktledet är Vauvenargues, denne äregirige militär, hvilkens bana alla slag af kroppsliga krämpor stäckte och hvilken fattigdom ständigt fjättrade i en lefnadsställning, vida under hans börd och själsanlag, men som i sitt torftiga hotellrum nerskref reflektioner öfver lifvet och människorna, präglade af en antik höghet, den vackraste, mest flärdlöse af Marcus Aurelii moderna ättlingar. Det melankoliskasjälfporträtt, som Vauvenargues under titeln »Clazomène eller den olyckliga dygden» tecknat öfver en yngling, som står utanför lifvets förhoppningar och ensamt i sin själs förädling finner tröst, passar ord för ord på Hedvig Charlottas förste mentor.

Tideman skulle icke blott starkt påverka sin lärjunges andliga lif, utan äfven hennes personliga öden. Hedvig Charlottas far, som värderade honom högt, gaf honom på dödsbädden sin dotter till brud, utan att hafva forskat efter flickans tycken eller feltydande det läraktighetens intresse, som dref henne att söka den filosofiske sjuklingens sällskap. Tideman syntes å sin sida hafva fattat en djup lidelse för sin högt begåfvade elev. Detta gaf anledning till en härfva af psykologiska förvecklingar. Hedvig Charlotta fann »filosofen kär att höra, men fästmannen odräglig att se». Denne drog sig då med stolt självförnekelse tillbaka. Det uppstod — såsom ej sällan mellan ömtåliga människor i falskt inbördes läge — ett ömsesidigt öfverbjudande af ädelmod, slutande med trolofning. Tidemans själsstyrka och storsinthet fängslade Hedvig Charlotta — »ehuru,» som hon naivt uttrycker det, »hennes ögon ej hade så mycket nöje som öronen». Tidemans död 1737 bröt emellertid en förbindelse, som säkerligen med äktenskapets realiteter blifvit vansklig. Men trofast och ömhjärtad som Hedvig Charlotta var, med en sentimental inbillningsmänniskas svårighet att släppa en brusten tråd och begär att hänga fast vid det förgångna, poetiserade hon flitigt öfver skilsmässan med den döde filosofen, som för hennes saknad kom i allt mer ideellt ljus.Något eller par år efteråt hittade hon emellertid — den som söker, finner — en ersättare och denna gång en man, som lyckades eröfra både hennes hufvud och hjärta. Det var Hedvig Charlottas blifvande make, Jacob Fabricius. Han var liksom Tideman både begåfvad och beläst, men eljest denne så motsatt som en älskvärd och estetisk präst, hvilken, om han fått lefva, godt kunde hafva blifvit hofpredikant, är olika en mot sig själf och andra sträf stoiker. Jacob Fabricius hade studerat platonska författare och var religiös mystiker, utan att detta synes hafva hindrat honom att draga försorg om ett fördelaktigt yttre, göra tillfällighetsdikter i förnäma familjer och spela Celadon. Han hade oförneklig vitter begåfning, skref goda vers och en lätt löpande, blott alltför blomerant prosa. I en stor allegori, »Vänskaps Väg», förband han sin kärlek till Hedvig Charlotta med evigheten och filosofiens djupaste problem. Det ordas i detta vältalighetsstycke mycket om solen, ljuset och skönheten. Atterbom har i densamma funnit »en åt christelig Platonism uppstigande förädling af cartesianska tankefermenter». Äfven senare författare hafva noggrant sökt pressa fram allegoriens metafysiska kärna. Det är att göra för mycken heder åt denna af en mjuk prästhand galant serverade, religiöst filosofiska marräng suisse.

Hufvudsaken var, att Fabricius tog Hedvig Charlottas både tankar och hand. De gifte sig 1741 och flyttade till Karlskrona, där Fabricius blifvit amiralitetspräst. Deras lycka blef emellertid kortvarig. Efter blott sju månaders äktenskap förlorade fru Nordenflycht sin man, som blef bortryckt affeber och begrafven under lindarna på sjöstadens kyrkogård. Denna förlust, denna skilsmässa, för hvilken alla den älskande och innerliga kvinnans hjärtrötter blödde, blef den afgörande händelsen i hennes lif. Hade hennes man fått lefva, hade Hedvig Charlotta Fabricius sannolikt blifvit en fryntlig prästfru, som många andra, hade om hvardagarna gått och handlat på Karlskronas stora torg och om söndagarna hört sin herre och man predika i Tessins tempel, fått barn och blomma, till bröllop och begrafningar skrifvit ett och annat tillfällighetskväde, men för öfrigt icke pinats af diktardrömmar och en trång lifskrets, om icke en och annan gång, då hon från hamnen såg örlogsskeppen med skum kring gallionsbilderna och sol öfver de vindspända seglen gå till hafs. Fru Nordenflycht hade blifvit en lycklig hvardagsmänniska — ty hon ägde anlag också åt det hållet. Dock, hennes genius, som bestämt henne till en af de talande, olyckliga och ihågkomna, gaf henne den djupa saknad, vid hvilkens slag sången sprang fram ur hennes bröst såsom klippans vattenflöde för Mosesstafven, och för hvar gång hennes lif och diktning tycktes domna i

medelmåttans lugn, kom en ny lidelse, en ny smärta, som tvingade i dagen det underjordiska klara källsprång, som fanns djupt i hennes väsen.

Den unga änkan flydde människorna och bosatte sig i en stuga på Lidingön. Det var där hon i sällskap med sina fåglar och sin clavecymbal skref den första rent subjektiva diktsamling vår litteratur äger — »Den sörjande turturdufvan», utkommen i början af år 1743. Dessa dikter gåfvo icke blottsångens befrielse åt hennes egen sorg, de öfvertygade henne om hennes kall i lifvet, och från denna tid lefver och verkar fru Nordenflycht som författarinna. Ja, mer än så, hon ägnar sig åt skriftställaryrket helt och hållet — så uteslutande, som före henne ingen annan svensk man eller kvinna.

Samman med sin gamla sjuka och melankoliska mor, som hon skänkte trofast vård, bodde fru Nordenflycht sedermera i Stockholm. Vid sidan af sina poetiska sorger undslapp hon ingalunda prosans bekymmer. Hennes liksom hela hennes släkts ekonomi hade råkat i lägervall, framför allt genom en af hennes bröders vinglerier. Den våldsamma eldsvåda, som i juni 1751 härjade stora delar af Stockholm, tillskyndade henne ytterligare förluster. Hvad hon och modern ägde kvar såsom minne af gammalt välstånd brann upp. Fru Nordenflycht förlorade allt: sina manuskripter, clavecinen, vid hvilken hon för Fabricius sjungit sina herdinnevisor och själf som änka sökt tröst i de tyngsta stunderna, gångkläder och bohag. Endast genom enskildt och offentligt understöd drog hon sig igenom, men sträfvade framåt trots hemsökelserna med fäderneärfd uthållighet. Det är nu, som hennes poetiska årsbok, »Qvinligt tankespel af en Herdinna i Norden», begynt 1744, gjorde hennes namn bekant öfver hela Sverige. Hon försökte sig i alla diktarter, och hon förnyade framför allt under 1740-talet sin bildning genom träget och hänfördt studium af fransk upplysningslitteratur. Samtidigt vann hon också personligen liksom en högre social plats. Den lilla pastorsfrun fick umgänge och vänner inomhögadeln. Den första vänskapsförbindelse, hon i denna riktning lyckades knyta, var med bok- och konstvännen grefve Jacob Cronstedt på Fullerö och hans grefvinna — sedermera trädde hon i nära förbindelse med flera medlemmar af den inflytelserika Reuterholmska släkten. När hon på 1750-talet i Stockholm i sin anspråkslösa bostad i Bergianska huset vid Karlbergsallén hade en litterär salong, voro bland dess stamgäster flera vittert intresserade unga ädlingar. Den franska bildning, som med sitt fritänkeri på alla lifsområden från och med denna tid — Lovisa Ulrikas ankomst till Sverige — genomsyrade de högre samhällsklasserna nådde henne sålunda icke blott ur böckerna, men ur den lefvande atmosfären. Så kom det, att tankar, hvilkas kritiska och förståndsskarpa art innerst voro främmande för hennes natur och dess lyriska clair-obscur, kunde bemäktiga sig hennes själ. Den sentimentala »herdinnan i norden» gjorde sig så voltairiansk hon förmådde och tog samma namn som Voltaire med fog skänkt sin naturvetenskapliga och cyniska älskarinna, madame de Châtelet, Uranie, astronomiens gudinna, den Newtonska tidsålderns sånggudinna. Åt franskt håll påverkade henne särskildt hennes kusin och nära vän, docenten Carl Klingenberg, en »världslig vis» och epikuré, utlärd i Frankrike. Samtida antyda, att han var mer än hennes vän, och den lidelsefulla, till själssjukdom gränsande sorg hon erfor öfver hans bortgång 1757 skulle kunna gifva ryktet sken af sanning. »Som Thisbe suckar öfver sin Pyramus» veklagade hon vid hans graf, säger en annan af hennes vänner. I de dikter hon helgadeden bortgångne höres åter samma djupa, darrande altklang, som i hennes vers öfver den döde maken.

På 1750-talet stod fru Nordenflycht på höjden af sitt rykte. Ensamt Dalin hade i dåtida diktning större namn, och han hade mer och mer öfvergifvit »madame poesies» instrument för Clios griffel, för att tala i tidens egen stil. Kring fru Nordenflycht sällade sig allt som var ungt i den svenska litteraturen, som kring en obestridd drottning. Själf hade hon bildat en poetisk orden, i hvilken hon som Uranie satt i högsätet, och snart därefter blef hon medelpunkten i ett större litterärt samfund, Tankebyggarnas berömda sällskap, stiftadt af en narraktig ordensvurm, den i vårt frimurarväsen kände äfventyraren Eckleff. Det var i Tankebyggarnas gille hon vann till vänner och förtrogna den slutande frihetstidens tvenne stora skalder Creutz och Gyllenborg, och när detta samfund skulle utgifva sina poetiska handlingar, stod också hon i spetsen för publikationen. Detta skedde med sammelverket Våra Försök, utkommet åren 1753—56. Med denna skrift begynner upplysningsåldern i svensk diktning. Redan bokens titelvignett är symbolisk. Det är i Minervas och ej i Apollos tecken den nya skaldekonsten begynner sitt värf till »nytta och nöje». Icke lyran, men forskningens fågel tronar öfver

världsgloben, och passaren och vinkelbrädet äro jämnställda med fiolen och lutan. Ännu tydligare behärska fru Nordenflycht och hennes båda unga, uppvaktande grefvar den förbättrade och omgestaltade upplagan af Våra Försök, som under namn afVitterhets arbeten Utgifne af EtSamhälle i Stockholm utkom i två delar 1759 och 1762.

Fru Nordenflycht hade således nått den litterära ärans högsta pinne. Dalins alla fientliga epigram och kvickheter mot den honom till hela sitt väsende motsatta skaldinnan hade icke kunnat hindra hennes auktoritet. I de stora litterära samkvämen uppträdde hon med mycken själfkänsla och majestät, såsom Scheffel målat henne, mytologisk och korpulent, med sin »orden», en emaljerad guldharpa inom en ros af briljanter på den yppiga sidenbarmen. Hemma hos sig gaf hon audiens åt kritici och tidningsmän, till och med när hon var sjuk och — som Gjörwell skrifver — »låg och vältrade sig i sina kuddar». Med stor omtanke skötte hon sitt ämbete som »Sveriges lärda fruntimmer» och stod i denna egenskap i brefväxling med så många utländska berömdheter, som ville släppa till tid och papper, Holberg, den allvarlige Haller, naturvetenskapsmannen och poeten, idyllfabrikanten Gessner och den gamle parisiske spefågeln Fontenelle. Hvad kunde hon mer begära? Olyckligtvis skulle hennes oresonliga hjärta än en gång spela henne ett fult spratt och förvandla modepoetissan till en ensam, förtviflad kvinna, som glömde allt för sin känslas djupa och sublima rop.

I fru Nordenflychts krets uppträdde vid 1750-talets början en ung »landthushållare» och natursvärmare — dessa begrepp uteslöto icke hvarandra på 1700-talet — Johan Fischerström. Midt bland pudrade kammarjunkare och polerade skönandar kom han — det lär oss hans porträtt — som enman från en annan värld med sitt strida svarta hår, sina brännande ögon, sin lidelsefulla och plebejska mun. Det var alldeles kronologiskt riktigt, att fru Nordenflycht till sist efter den moraliske stoikern, den estetiske teologen, den voltairianske epikuréen förälskade sig i den fjärde och sista af seklets manliga hufvudtyper, den revolutionäre rousseauanen. Men denna kronologiska följdriktighet skulle stå henne dyrt. Man kunde förutse en tragedi, då den 44-åriga, en smula koppärriga Aspasie blef passioneradt kär i en 26-årig Saint Preux!

Denna händelse sammanföll med fru Nordenflychts uppbrott från Stockholm. Ömtålig hälsa och ännu ömtåligare penningförhållanden hade förmått henne härtill, och hon hade utsett sig ett landtligt eremitboställe vid Mälaren åt Uppsalahållet, midt emot Sjö slott, där en nyvunnen väninna bodde, den lika vackra som begåfvade grefvinnan Catharina Charlotta De la Gardie. Här arrenderade fru Nordenflycht en vacker idyllisk dalsänka, genomrunnen af en pastoral å, och lät bygga sig ett hus. Hon inredde det ljust och gladt, med det klara färgspel af lätt taft, skiftande siden och ljust, gladt porslin, som hon älskade med hela sin samtid och som är så förtjusande. Denna äkta rokokotäcka och behagfulla anakorethydda gaf hon namnet Lugnet. Med hvilken bitter, svårmodig ironi har hon icke själf måst nämna detta namn, ty här skulle den sista tragiska slutscenen af hennes oroliga lif i oändlig vånda utspelas.

Hon flyttade hit ut på våren 1762, ochsamtidigt fick Fischerström ett jordarrende under Sjö, på stranden midtemot. En förklaring tycks hafva skett mellan henne och Fischerström och han åtminstone för ett ögonblick ryckts med af hennes stormande lidelse. Ty ännu äga vi i behåll ett bref, där hon med ett utbrott af passion, som har en sydländsk och katolsk häftighet, jublar öfver sin kärlekslycka. Men denna illusion blef kort. Fischerström drog sig tillbaka, den misstänksamma fru Nordenflycht trodde det bero på, att han fattat ett annat tycke, för hennes vackra väninna, grefvinnan De la Gardie på Sjö. Det blef ett häftigt uppträde mellan de båda kvinnorna, och båda skulle snart därefter dö. Grefvinnan De la Gardie afled i en smittosam feber i mars 1763. Fru Nordenflycht kämpade hela den långa, ensamma vintern med sig själf och sin lidelse för att söka komma till ro, men utan att lyckas. En kall vintermorgon gick hon nästan okládd genom snön, ner till vattnet — självmordstanken lockade och drog — men något verkligt dränkningsförsök torde hon dock ej, som det uppgifvits, hafva gjort. Hon blef dödssjuk. I sin imperialsäng, bakom förhänget med de röda rosorna på den hvita bottnen, låg hon och såg vår och sommar komma öfver Mälaren. Solen lyste öfver de ljusa, glada rummen på Lugnet, men herdinnan i Norden kunde icke dikta mer. Hennes lyra var sprucken itu, liksom man af bouppteckningen ser, att hennes clavecymbal — pianot — var det. Hon dog i slutet af juni 1763. Hvad traktens komminister, som besökt henne, berättat om hennes sista dagar, griper sällsamt. Det vittnar om oändligtrötthet.

»Hennes mesta utlåtelser, så länge hon kunde tala, visade ett missnöje att komma människor ihåg, och vara af dem ihågkommen.» Den ärelystna och ömhjärtade kvinnan, som så behöft människor, deras hjälp, kärlek och hyllning, som alltid talat, skrifvit eller sjungit för att lätta sitt eget hjärta och vinna genklang i andras, ville gå bort som en trött, af ingen uppmärksamhet följd kvällsvåg i Mälaren.

*

IV.

Fängslande som de yttre linjerna af fru Nordenflychts öden äro de inre, hvilka låta oss följa hennes själs lifslånga strider för att vinna en världsåskådning, tillfredsställande både hjärtats och hufvudets kraf. Härmed vill icke vara sagdt, att Sveriges Uranie bör kallas en tänkare eller ens en filosofisk natur. Man måste beundra den enträgenhet, med hvilken hon, den bristfälligt och på måfå utdanade kvinnan, allt från ungdomsåren brottades med de stora spörsmålen utan att sky någon möda för att sätta sig in i dem. Låt vara, att det låg ett grand af öfverdrift i ett beryktadt påstående om hennes bokflit, med hvilket redan fru Lenngren skämtade, nämligen att hon sida för sida skulle hafva genomläst Bayles stora encyclopedi, dessa fyra mäktiga folioband, i hvilka den mest outtröttlige af resonörer behandlat alla tänkbara och otänkbarafilosofiska tvistepunkter. Fast står dock, att fru Nordenflycht hela lifvet igenom i sitt anletes svett arbetade med tidens metafysiska böcker och i uppriktigt sanningsbegär gjort forskningsresan genom den filosofiska litteraturen från Bayle och Locke till Rousseau.

Hennes intelligens svarade näppeligen mot denna goda vilja. Förgäfves söker man i hennes tankedikter en originell och personlig frågeform. Kritisk skärpa och begreppsurskillning hörde aldrig till hennes kardinaldygder. Det hvilar ett lyriskt töcken öfver hennes själsstrider. Oförmärkt för henne själf gå hennes frågor öfver i suckande, psalm och melodi, och de idéer, af hvilka hon söker hjälp och svar, tona också de otydligt såsom från fjärran röster. Det man återfinner i hennes diktning af meditation och läsning är långt mindre själfva tankearbetet och dess resultat än de stämningar, som genombäfvade henne under dessa stunder af sökande. Man känner ett hjärta skälfva af oro och hemsjukhet i dessa tankedikter, hvilkas reflektionsinnehåll ej sällan är enformigt och obestämdt, och man får, medan man studerar dem, ett intryck af att hålla handen icke på en enda människas, men på en hel tids andliga lifsnerv. Det finns i dessa dikter något, som liknar suset af gräs, när ett oväder nalkas, det sus af ångestfyllda tankar, som darrade i sinnena under den stora brytningsperioden från 1730 till 1750, då för första gången sedan reformationstiden en ny lifsåskådning trängde ända ner i de breda lagren och människorna äfven utom de lärdas krets med tvekande fingrar började lösgörasig från fäders och förfäders gammalsvenska, lutherska tradition.

Medeltiden älskade att i ett särskildt diktslag låta motsatta makter tvista och i växelspråk framställa t. ex. kroppens och själens, julens och fastans träta. Fru Nordenflychts andliga historia är en dylik lång träta mellan förnuft och hjärta, mellan tvifvel och tro, lärorik att följa.

Hon var nästan barn, då striden begynte. Det var i stillheten på Viby gård, som hennes själ först började spörja:

Hvi är jag satt på denna jorden? Hvi är min själ hopbunden med en kropp? — Hvi är jag såleds skapad vorden? Om ej det ursprung, som allting beredt till någon nytta hafver mig utsett? Ell’, mån den store verldsens mästar ibland sin under något frestar som ej han vet i säkerhet skall till hans ära lända men utan afsikt hända.

Dock — flickan hisnar åt sin egen tankes förvägenhet. Hon sjunker på knä och ber:

Herre varkunna dig och låt ej mig ibland dina under alla ifrån din kärlek falla.

Alltifrån början synas tvifvel och tro hopslingrade i hennes väsen. Trots brinnande önskan kan ej den unga flickan nå den ogrumladevisshet, som i den närmast föregående diktargenerationen fanns t. ex. hos en skald som Frese. Ej heller kunde hon som Dalin låta den högra handen ej låtsas veta, hvad den vänstra gjorde, på helgdagarna vara strängt religiös, men profan på hvardagarna. Redan i denna äldsta tankedikt hade fru

Nordenflycht aflägsnat sig från den officiella kristendomen, och i naturreligionen, icke i den bibliska uppenbarelsen, var det hennes själ sökte sitt fäste. I allt detta är hon äkta barn af sin tidsålder. Äfven de naivaste och frommaste tankediktarne i seklets början intaga samma ståndpunkt. I fru Nordenflychts bibliotek fanns en diger tysk poesisamling, »Jordisk förnöjelse i Gud». Författaren var en rådsherre med stor peruk i den fria riksstaden Hamburg, Brockes, hvilken använde alla fristunder för att i artiga rim sjunga Herrans lof. Men uppenbarelsen af skaparen fann Brockes endast och allenast i naturens ändamålsenlighet. Hur vittnade icke allt om en allvis försyn? Fåret bar ull till människornas klädedräkt, svinet hade sina skinkor, till och med den onda vargen ägde en fäll, som buntmakaren kunde bereda. Det är, såsom när en annan natursvärmare från samma sekels slut — »Paul och Virginies» författare — utlägger naturen. Lopporna äro svarta för att lättast kunna urskiljas mot hvit hy. Hela Brockes omfångsrika diktsamling kan, såsom det sagts, kallas det rimmade fysiko-teologiska beviset, men — tilläggom det — i dess plattaste form. Ty stegrad till hänryckning öfver naturens konstfullhet kan denna uppfattning, såsom hos en af upplysningstidens noblastetänkare, Shaftesbury, blifva till en estetisk dyrkan af världsharmonien, full af mystisk lyftning. Betraktelsesättet i högre eller lägre form ligger nära till hands för naturentusiaster, men leder gärna — som David Strauss just visat det om en så menlös gammal herre som Brockes — till en art fritänkeri. Framhäfvandet af natursammanhanget och dess stränga lagbundenhet skjuter undan föreställningen om den vanliga religiositetens Gud, faderligt länkande tingens ordning.

Redan som ung flicka stod fru Nordenflycht sålunda på naturreligionens botten, och från den var det hon gjorde sina frågor. I filosofernas skrifter sökte hon svaren. Framför allt var det nog det metafysiska evangeliet från 1700-talets början, som hon direkt eller indirekt rådfrågade — Leibniz’ Théodicée. Hon sökte värma sig vid hans optimism, men den matematiska idén om denna värld som den bästa tänkbara af världar, i hvilken det onda endast var en liten nödvändig olägenhet, ungefär som indigestionen vid ett gästabud, hade nog svårt att öfvertyga hennes hjärta. Genom Leibniz skymtade hon dessutom en annan filosof, som denne med uppbjudandet af all sin apologetiska skicklighet sökte vederlägga — fast med högst tvifvelaktig framgång. Det var just Bayle, som hon sedermera så ifrigt skulle studera, den store lexikografen, 1700-talets andlige lärofader, om man kan använda ett sådant namn på en man, hvilkens hela lif ägnats åt att uppvisa alla religionslärors och filosofiska systems motsägelser. Med lugn, nästan godmodig ironi hade denne enstöring, som blott hade enpassion, att resonera, bara ett nöje, dialektikens, tagit upp fråga efter fråga och besvarat dem alla med misstroget eller uppenbart tvifvel, mästare i konsten att framställa sitt ämne med lugn saklighet och ändock så, att läsaren måste draga skeptiska konsekvenser. Alla de inkast han uppställt nådde på en eller annan väg den unga flickan. Hon höll på, som hon själf skrifver, att blifva en verklig »sceptica», då hon räddades af Johan Tideman, den förste af hennes andlige ledare.

Tideman gaf den svärmiska Hedvig Charlotta ett stycke fast mark under fötterna genom sin dygdelära. Han hade redan, denne märklige mekaniker, i förtid åldrad andligen liksom han var det lekamligen, föregripit hela den utveckling, som tidens tänkande skulle taga. I den andliga lufttomhet, till hvilken naturreligionens abstrakta deism ledde, blef den moraliska entusiasmen snart det enda lefvande syret. Hänförelsen för »dygden» blef uppfattningens enda positiva beståndsdel. Men med »dygd» menade man då hvarken den sträfva och oböjliga sammanfattning af manliga förtjänster, som romarne nämnde så, och än mindre naturligtvis den älskvärdare, men onekligen mer fogliga egenskap hos kvinnan, som den moderna tiden med detta namn åsyftar. 1700-talets dygd är inbegreppet af allt det ideella och religiösa i människans natur, den djupa drift, som i fråga om henne själf åstundar den högsta möjliga förädling och i fråga om andra den högsta grad af godhet både såsom verksam välvilja och sympatiskt sinnelag. Sedermera, mot 1700-talets slut, skulle i Sverige liksom öfverallt i Europadygdebegreppet förflackas mer och mer för att i det närmaste blifva liktydigt med filantropi. Men ännu hade ordet högre innebörd, mer fordrande och stålsättande kraf. I den rätta dygdesträfvarens bröst skulle fullkomlighetsbegärets flamma brinna med evig låga. Dygdens utöfning kräfde rena händer, en förnäm andes virtuositet. Likheten med det moraliska ideal, som vår moderna tids så kallade lifskonstnärer predika med mer anspråksfull fraseologi, är slående — också deras stamfader är Shaftesbury.

I sin mest upphöjda, men också mest sträfva och stoiska form var det Johan Tideman, den förtalade och

vanställde sjuklingen, skänkte denna lära åt sin lärjunge och trolofvade, och när han gick bort, hade han därmed lämnat henne ett arf af bestående halt. Ty i alla sina andra åsiktsskiften bevarade hon denna svärmiska dygdekult, som hon i otaliga sånger besjungit:

Se dygden ger en trefnad, som öfver all slags lycka rår. Hon är ett stöd i lust och nöd, hon segrar båd' i lif och död.

Sådan ter sig fru Nordenflychts andliga ungdomsstrid och hennes lifsuppfattning före hennes möte med Fabricius. Hans estetiska mystik med dess panteistiska drömmerier berörde starkt hennes mottagliga natur och lät hennes religiösa längtan öfverbjuda all vägande och mätande förståndsmässighet. Från och med bekantskapen med Fabricius få hennes religiösa dikter en varmare glöd. Bilder om Gud som den eviga solen, från hvilkenallt i världen är ständigt utstrålande ljus, som kärlekskällan, i hvilken hjärtat vill upplösas, glädjehafvet, i hvilket anden längtar att drunkna, med flera från mystisk poesi kända liknelser träffas talrikt i denna grupp af fru Nordenflychts dikter. Vackrast är följande strof:

O du, som längtan själf har stiftat, o Gud, som själf är kärlekens magnet, du, som naturens verk så skiftat, att deras grunder är förgänglighet, ack, drag min längtan in i dig, du all tings ursprung mätta mig.

Så utropar också en af de djupaste af alla rent mystiska skalder, 1600-talets store religiöse panteist Angelus Silesius, i sin Cherubinska Vandringsman: »Die Liebe ist ein Magnet, sie ziehet mich an Gott». Också Angelus Silesius upprepar i rimpar, som hafva gamla målade kyrkfönsters glöd, att gudomen är det famnande hafvet för alla mänskliga irrflöden, brunnen, i hvilken kreaturen äro dropparna. Det är heller icke på höft, som den tyske mystikerns namn här inryckes. Hans himmelspeglande diktning leder den medeltida tyska mystikens djupa källflöde öfver till den moderna dikten, och han har starkt påverkat några till den pietistiska riktningen hörande sångare, som ända in i upplysningsåldern fortplantade medeltidens gudsberusade enslingsandakt — män som Gottfried Arnold och Gerhard Tersteegen, af hvilka den sistnämnde kanske är seklets innerligaste religiöse sångare. Fru Nordenflycht har från tyskan öfversatt ett poem, som hör till denna krets, »Längtan till det högsta goda»,och själf på tyska efterliknat mystikernas ordspråkspoesi.

Af sig själf har dessutom all naturreligion en benägenhet att mynna ut i drömmande, skymningsdunkel panteism, men med någon följdriktighet försänkte sig aldrig fru Nordenflycht i denna tankesfär. Innerst saknade hon grundförutsättningen för verklig mystik — kontemplationens stillhet, barnaskapets glada lydnad mot Gud. »Gott findet man mit nicht suchen», säger Angelus Silesius. Ingen kunde mindre än den ständigt oroliga och ostadiga, kvinnligt nyfikna och brusande fru Nordenflycht följa Tersteegens råd att finna Gud:

Tänk icke vidt och bredt, vill du i Gud dig finna, hvad sker och än kan ske låt som en rök försvinna. Blif såsom barn, de där på intet tanken spilla, stor konst behöfves ej! — Gud bor uti det stilla.

Efter Fabricii död väcktes åter fru Nordenflychts för en tid slumrande tvifvel. Hon berättar själf därom: »Dessa olyckor (mannens död och hennes egen sjuklighet), som varit försällskapade med många flera, sjönöd, tjufnad, eldsvåda, bedrägeri» — gjorde att hon råkade i ovisshet och missröstan om »den Eviges nåd och försyn». Fru Nordenflycht betraktar tydligen religionen såsom en assurans, tron såsom en olycksfallsförsäkring, men ur dessa naiva ord framträder med all tydlighet, hur direkt lefnadshändelserna speglade sig i hennes tankelif. Under de långa ensamma dagarna i det torp på Lidingön, dit den unga änkan flytt ensam med sin sorg, kommo åter tänkarnes skrifter fram på hennes bord, Bayles lexikon, Leibniz' Théodicée, Lockes förståndslära,men hennes själ vann intet varaktigt stöd af dessa stridiga system.

Se andras tankar, hjälp och tro de äro dig som lösa segel. De vända sig som vinden gå.

Tvekan och ångest blefvo läsetimmarnas resultat.

Knappast förekommer också något ord så ofta i dessa andliga bekännelsedikter som oro. När hon skrifver årets saga och i fyra dikter »Vår-ro», »Som-mar-ro», »Höst-ro» och »Vinter-ro», vill skildra årstidernas behag, blir det i självfva verket deras oro hon tolkar, ty samma längtan efter förklaring fattar henne inför vårens knoppar, sommarens gröda, höstens fallande blad och vinterns stjärnor. Än synes världen henne en lasternas tummelplats,

en tragikomedi som slutade, när förhänget föll:

Ditt väsende skall släckas ut, när man din kropp i jord skall sänka. Din kraft, din känsla, vett och ljus, din tankekraft, som går så vida har intet annat att förbida än delas i smått stoft och grus.

Än åter strålar universum för hennes öga såsom ett konstverk, där allt vittnar om en mästare öfver alla jordiska konstmakare. Hon erinrar sig de stolta ord, med hvilka Pope i sin af henne ifrigt studerade »Essay on Man» brännmärkt människomyrans önskningar om att se det världssamband, inför hvilkets omätlighet dock hennes tanke svindlar, rubbadt och ändradt för sina små ledsamheters och bedröfvelsers skull:All this dread order break — for whom? for thee? Vile worm! O madness! pride! impiety!

Fru Nordenflycht parafraserar dessa ord:

Skall Gud ändra sina lagar att vår dagar måga till vår lystnad gå? Skall han naturens grunder störta under att vi må vårt nöje få? Ack, hvad kan en mask dock pocka!

Hon anklagar sig själf för öfvermod. »Att ett ändligt vill ett evigt mäta», eller som Pope uttryckt det närmare Pascal, från hvilken inkastet ursprungligen stammar, »att delen vill söka rymma det hela»!

Dock, alla dessa själsstrider ledde i fru Nordenflychts lättrörda och veka väsen aldrig till kamp på lif och död och slutlig uppgörelse. Hvar händelse, hvart starkt intryck, hvarje lektyr lät frågehjulet åter begynna sin rastlösa rundgång af tvifvel och förhoppning. Med skäl finner hon både den, som tanklöst litar på fars och farfars lära, och den rena förnekaren, som går upp i timligheten, vara lyckligare än ett så darrande asplöf, som hon själf.

Under sitt sista utvecklingsskede, då »herdinnan i Norden» blef förvandlad till Sveriges Uranie och under påverkan af Carl Klingenberg och de franska frihetstänkarne sökte blifva rättrogen voltairean, bemödade hon sig synbart att taga de metafysiska frågorna kallare och klarare. Hon söker också en lättare ton af ironi och skepsis. I en dikt med den betecknande titeln »Klokas och dårars lika lott» antyder hon, att hela tillvarons resa är en färd utankompass och mål. I ett satiriskt skämt öfver den gamle prosten Kolmodins såsom gamla dalmålningar troskyldiga och lustiga bibelrim lurar något af voltaireska skolans kristendomsfientlighet. Hon vill tydligen stålsätta sig med kall kritik och söka ro i en lugn deism. Men denna fattning verkar föga djup och äkta. Det finns ingen äfven af dessa senaste tankedikter, i hvilken icke några strofer tala om, hur hennes hand darrat, när hon nerskref dem, i hvilken icke någon vändning röjer ett osäkert hjärtas begär efter ljus, förklaring och en himmelsk famn.

Så slutar den mogna kvinnan efter allt tänkande, läsande och frågande på ungefär samma punkt, där den unga flickan begynte. Af gamla tidens religiositet hade hon blott en oändlig åtrå kvar, men icke den ödmjukhet och själfuppgifvelse, som kunde leda till trons försoning. Äfven hennes religiösa behof var djupt bemängdt med hennes sentimentala naturs själfviska lyckobegär. Hur klart tolkar hon icke sin själs gåta i följande ord: »Jorden är mig för låg och himlen för hög, det förgängliga kan icke fägna mig och Evighetens skatter kan jag ej annorledes än med hoppet omfatta, hvilket är ett tomt åtnjutande.» Man lägge märke till de sista orden. En verkligt religiös människa skulle just i sitt hjärtas outslitliga hopp om evigheten finna en borgen på dess bestånd och en försmak af dess ro. Man kan till jämförelse läsa blott fyra rader af en fransk skaldinna från 1800-talet, som genom sin sentimentalitet, sin starkt personliga poesi och sin elegiska klagan öfver rentenskilda sorger och förluster har beröringspunkter med fru Nordenflycht, Madame Desbordes Valmore:

O clémence, o douceur, o saint refuge, o père, votre enfant qui pleurait vous 1’avez entendu! Je vous obtiens déjà puisque je vous espère, et que vous possédez tout ce que j’ai perdu.

Så talar en verkligt religiös natur. Fru Nordenflycht led, så mycket äldre hon är i tiden, långt mer af den moderna älderns halfhet och ofruktsamma längtan. För litet undergifvet from för att kunna tro, för mycken brinnande känsla för att nöjas med lugn förnuftskalkyl, är hon typen för en brusten öfvergångsmänniska, sörjande öfver sin egen ofrid. I hennes tankedikter lär man känna en hel kris af svenskt själslif.

*

V.

Fru Nordenflycht är typen för en kvinnlig författare — hon är sålunda också mycket produktiv. En dag utan en liten vers var henne nog lika otänkbar, som frukostbordet utan saffransbröd. Hon följde den gamla visa satsen, om icke berget kommer till Muhammed, får Muhammed gå till berget, och hon gick mången gång till Parnassens heliga berg, äfven då hon icke fått uttrycklig inbjudning af sånggudinnan. Hennes alstring är vidlyftig och ojämn.

Stillatigande kan man afföra ur räkningen en ofantlig mängd tillfällighetsdikter. Det ärsånger till de kungliga, såsom det herdekväde hon 1745 riktade till Fredrik I — hon kallar honom i brist på andra kungaepitet »Den Milde» — då hans »högst hugneliga födelsedag sextionionde gången inföll» eller den trio mellan »Guds försyn», »Sverige» och »Religionen», som afsjöngs vid gudstjänsten med anledning af Lovisa Ulrikas lyckliga förlossning och som slutade med psalmen

»Han hafver gjort stor ting med oss, thess äre wi glade wordne.»

Äfven till utländska potentater sände hon dylika artighetskväden, viss att dessa rimmade papperssedlar skulle inlösas med klingande valuta. Samma skaplynne hafva de talrika uppvaktningar, som hon på vers gjort hos förnäma herrar och damer, där icke närmare bekantskap med föremålen lyfter stroferna och gifver dem vänskapens värme och lekfullhetens behag. Slutligen hör hit en stor mängd bröllops- och begrafningspoem, tingade och tillverkade som konfekten vid de högtidliga händelserna, endast frälsta från fullkomlig platthet genom den innerlighet, som fanns i hennes natur och lät hennes känsla spela med äfven i dylika beställningar om andras fröjder och sorg.

Äfven om man frånser den rena vittra manufakturen, finns det dock bland hennes verk mycket likgiltigt och ledsamt. Det gäller t. ex., som man lätt förstår, främst hennes längre episka dikter, trots deras vårdade och välklingande diktion. Svårligen hittar man något mer gäspigt än hennes hjälteepos50

»Tåget öfver Bält,» om icke Gyllenborgs ännu långrandigare behandling af samma ämne. Men det är nästan löjligare att se herdinnan i Norden spänna sina redan af naturen fylliga kinder för att blåsa i Bellonas krigstrumpet. Andra af hennes längre arbeten besitta numera uteslutande ett sakligt och kulturhistoriskt intresse, som föga har med poesi att skaffa. Det är endast och allenast såsom lyriker fru Nordenflycht är verklig skald, och tilläggom, ju renare och enklare den lyriska form är hon väljer, dess renare klingar också hennes sång. Inför hon blott en tillstymmelse till fabel, stores intrycket gärna af oklarhet. Hon saknade fullkomligt plastisk gestaltningskraft. Men bland hennes äkta stämningsdikter finns det näppeligen någon — aldrig så liten och obetydlig — som icke har något vederkvickande och förfriskande, ett lidelsefullt eller naivt anslag, fyllande sinnet med sångbar musik, några rader af en friskhet som af gröna daggiga blad.

Dock, något verkligt nytt och betydelsefullt lämnar fru Nordenflycht blott i en afdelning af sin lyrik — den rent personliga. Det är som omedelbar tolk af det egna jagets känslovärld, hon gör epok i vår vitterhet och inleder den moderna tiden.

I denna studie är redan påpekadt, att fru Nordenflycht visserligen äfven på detta fält ägde föregångare. Äldre skalder som Lucidor, Rudeen och i synnerhet Frese med sjuklingens stegrade känslofullhet hade nog också i dikt tolkat det enskilda lifvets brytningar och sorger, men ingen hade gjort det så ohöljdt och lidelsefullt som fru Nordenflycht, med sådan tro på känslans rätt att göra sig hördFRU NORDENFLYCHT

öfver landet. Ingen hade som hon stängt sig inne i sin sorg såsom i en dunkel klostercell och dag och natt i vers utgjutit sitt kval. Hos de äldre skalderna doldes dessutom gärna det personliga åtminstone delvis af den litterära formens yttre apparat, vare sig stämningens infattning var religiös eller mytologisk, medan hos fru Nordenflycht känslan strömmade fram direkt och klart som vattnet vid källsprångets upprinnelse. Ju mer gripen hon är af sin

stämning, dess mer försmår hon hvarje vedertagen stil, folkvisans, pastoralens eller psalmens, dess närmare kommer hennes dikt talspråkets oklädda enkelhet, och härutinnan är redan denna första svenska känslodiktare enastående i hela vår poesi.

Dessa drag framträdde redan i fru Norden-flychts sorgevers öfver Tidemans död. Jag anför första och sista strofen af den yppersta bland dessa dikter, »Floes saknad»:

Hvar är du nu, min sinnes vän?

Hvar är min ledare?

Hvart sku min ögon vändas hän,

att de må dig få se?

De famla fåfängt världen kring;

men ej i något skapadt ting

mer finna dig igen.

Den klarhet, som omgifver dig: det ljus din själ nu har, kan ej begripas utaf mig, som går i mörkret kvar. Jag ser en stråle blott däraf, men du i detta ljusets haf fördjupas mer och mer.

Som dessa båda strofer är hela dikten utan bilder, adjektiv eller någon sorts utsmyckning. Själfva ordföljden afviker sannolikt blott obetydligt från dagens språkbruk. Men hur gripande blir icke intrycket genom denna fullständiga enkelhet. Man tycker sig höra stämman, som hviskar dessa rader för sig själf, stämman hos en ensam kvinna med blicken mot rymden och händerna tryckta mot bröstet.

Ännu mäktigare, fast alltid visst ej så klockrent, yttrade sig fru Nordenflychts klagan öfver Fabricii död. 1 poemen öfver Tideman talade tacksamhet och svärmisk ungdomssaknad, i dikterna öfver Fabricius sorgen hos en mognad kvinna, från hvilken den ryckts, med hvilken hon ägt lifvets hela gemensamhet, det delade brödets och bekymrets, den delade glädjens och hvilans. Den diktsamling, hon under den för oss lindrigt löjliga titeln: »Den sörjande turturdufvan» helgade Fabricii minne, är i själfva verket vår diktkonsts första absoluta jaglyrik. Med vördnad håller man i sin hand det tunna häftet, som inleder så mycken för oss oumbärlig svensk poesi.

Temat, som varieras i hela diktföljden, är klarast uttryckt i följande, såsom ett Händelskt adagio klingande rader:

Min lefnads lust är skuren af, och döden är min längtan, till dig, du mörka, tysta graf står all min trängtan.

Men andra ställen i dessa dikter röja, att en »lust» dock står gråterskan åter — tårarnas vällust.

Ater börjar jag min lust, men en lust bemängd med galla

heter det i ett af de vemodigaste griftkvädena, och i ett annat:

Låta tårar strömlikt falla är den enda ro jag har.

Detta smärtans fråsseri fullständigar diktcykelns nya och moderna tycke. Fru Nordenflycht förirrar sig i sin sorg såsom i ett droppstenshvalf, hvilkets dunkla kyla på en gång lockar och isar — smärtan är en utmärkelse, hvilkens noblesse oblige lyfter henne högt öfver trossen af kalla själar, hvilka, såsom hon själf uttrycker det i sin diktboks företal, »ej äro födda med slika hjärtan och så öfverflödig ömheb;.

I allt talar en ny tid. Man har jämfört »Den sörjande turturdufvans sånger» med Youngs berömda »Nattankar», skrifna ungefär samtidigt och äfven de ingifna af dödens allvar och genombäfvade af suset öfver nyss tillskottade grafvar. Men den engelske prästmannens betraktelser vid makas och barns dödsbäddar växa upp till en stor, dyster världsbild med mäktiga, men långdragna deklamationer öfver himmel och jord. »Den sörjande

turturdufvans» enkla sånger bringa snarare i tankarna några andra dikter från tiden, den store schweizerläkaren Hallers berömda sånger vid sina båda fruars Marianne Wyss och Elisabeth Buchers frånfälle.

Haller var liksom fru Nordenflycht en öfver-gångstids barn och märkt af dess andliga brustenhet. I hans ungdoms tankedikter af stark, men tung flykt uppkastas samma tvifvel som i fru Nor-

denflychts, och Haller söker besvara dem med den Shaftesbury-Leibnizska läran om världsharmonien, hvilkens oändliga samklang blott den mänskliga hörseln är för ofullkomlig att kunna uppfatta. Trots den genomtänkta och allvarliga resignation, som dessa tankedikter röja, och trots Hallers djupa naturvetenskapliga begåfning, som gjorde honom till en af tidehvarfvets medicinska förnyare, kunde han aldrig öfvervinna den sönderslitna dualismen i sitt väsen. Ännu från hans äldre år finns det af hans hand dagböcker, präglade af sjuklig ruelse och oro, egendomliga hos en så manlig natur. Det var sålunda att förutse, att Haller och fru Nordenflycht inför samma lifssorger skulle uttrycka sig besläktadt.

Båda fråga lidelsefullt, hvarför kärlekens him-melsgåfva, »afbilden af ett evigt godt», skulle skänkas människan, för att utan hennes förvållande åter beröfvas henne:

Straft denn der Himmel auch die Triebe, Die er uns selbst befiehlt und giebt?

Båda bedja om tillgift för sin smärtas förtviflan och vilja i slaget se en lärdom att ej hysa jordisk hängifvenhet, som måste vissna, men söka den kärlek, som ej vet af någon växling:

Ack, låt mig snart den sällhet hinna att bli din dyra kärlek värd. Låt mig min smärta öfvervinna och gör mig i din skola lärd! Min ande aldrig hvila får; men af en stadig längtan brinner, tills jag ett kärleksursprung finner, som aldrig slut och ändring når.

Detta erinrar i ton och tanke starkt om följande Hallerska strof:

O, Heiliger du ieihst uns schwachen Kindern Kein irdisch Gut zu einem Eigenthum: Und, will die Lust dein höher Recht vermindern So reissest du aus Huld den Abgott um. Nun pflanz in mir die Liebe, die du liebest, Die Grab und Erd' und Himmel überlebt.

I snarlika ordalag bönfalla också båda den döda, där hon dväljs i okända himmelsstreck med evig ljusglans öfver pannan, att gifva dem aningens visshet om, att också för deras steg vägen en gång skall leda till den ständiga vårens aldrig upphörda kärleksmöte.

Säkerligen kände fru Nordenflycht dessa Hallerska dikter, då hon skref Turturdufvans sånger — de förekomma i flera upplagor i hennes bibliotek — men man kan dock ej säga, att hon egentligen efterbildade dem. Det råder snarare en inre parallellism mellan den svenska skaldinnans och den schweiziske naturforskarens poemer. De förtjäna att nämnas samman som de tidigaste vittnesbörd seklet äger af en ny subjektivitetens lyrik.

Denna stegrade känslans värmegrad röjer sedermera fru Nordenflycht äfven i dikter, som ej beröra hennes egna upplefvanden — särskildt i några af allmänt människovänligt innehåll. Den i sak vackra, men i uttryckssättet nästan alltid uppstyltade och löjeväckande broderskänsla, som i litteraturen förebådar franska revolutionen, finnes redan hos henne med den öppna handen sträckt mot uslingen och den nödställda liken. I sin inbillnings vemodiga

lek med döden, grafkullen och den mossbelupna urnan, liksom i denna filantropi, förebådar fru Nordenflycht den skald, som i vår vitterhet är känslosamhetens snille, Bengt Lidner, på hvilken hon ock en och annan gång kan peka i själfva ordalagen. Bägge gåfvo tåren en mystisk betydelse. Den var den gudomliga kärlekens uttryck och symbol, beviset på syskonskapet med hela mänskligheten och ett offer på dess gemensamma altare.

Trocfcnet nicht, Ihr Thränen

Der ewigen Liebe.

Mest poetiskt, med en känslans djup och vekhet, som trots ett och annat föråldradt drag i snitt och språkform höja dessa dikter till en oförvansklig skönhet, framträder emellertid fru Nordenflychts subjektivitet i de kväden, hon under sitt sista år ägnade den olyckliga lidelsen för Johan Fischerström. Hela kärlekshistoriens enkla förlopp har hon framställt i ett långt versifieradt bref från »Flildur till Adil». Poemet har heroidens ledsamma form, som efter Ovidii mönster åter kommit i kurs under 1700-talet genom Popes kända epistel från Heloise till Abailart och Fontenelles och Colardeaus dikt-bref i Frankrike. Men fru Nordenflycht fyller formen med nytt individuellt lif och brinnande sanning. Lånade äro visserligen de fornnordiska namnen, men eljest finns i dikten ingen maskerad. Vi se fru Nordenflycht sitta vid sitt skrifbord på Lugnet och se ut öfver Mälaren, öfver vågorna, på hvilka den man hon älskade brukade komma, i båt på sommaren och öfver isen på vintern. Nu kom-

mer han icke mer. Hon har väntat honom i dagar och veckor i allt mer förstelnad sorg. Men denna afton har allt brustit löst igen, och hon biktar sig med den fåfängt betvingade lidelsens hela uppriktighet och sofistik. I en slutlig uppgörelse strömma orden fram från ett hjärta, icke längre ungt, men just därför dubbelt drabbadt af den sista besvikenheten.

Dock, denna heroid hade ännu en litterär hållning. Högst når fru Nordenflycht alltjämt, då hon icke bryr sig om någon poetisk omklädnad. Det finns bland dessa dikter öfver hennes kärlek till Fischerström en, som godt kunde vara ett verkligt bref, afsändt från en kvinna, som instinktivt, utan hörd bekännelse, blott af ett nytt uttryck i den mans ansikte, som hon älskar, upptäckt, att han vändt sitt hjärta till en annan.

Hvad har jag sett? Hvad gruflig plåga? Hvad nya ämnen för mitt kval? Hvad olja på min olyckslåga? Hvad öde för mitt hjärtas val? De ögon, som af ömhet brunnit, som ha mitt lif, min död i sig, ha nyss af sorg och saknad runnit, för hvem? Ack, för en ann än mig.

Mig skulle hopen svartsjuk kalla, och ge mitt kval förhatligt namn. Jag kan dock utan köld och galla en skönhet se uti hans famn. Men se det dyra hjärta delas, sen jag en gång dess ömhet vann, en grad för mig i känsla felas, är hvad jag icke bära kan.

Åter är det talspråkets fullkomliga enkelhet, som oändligt griper, den nakna känslan.

Till sist skall här erinras om fru Nordenflychts mest berömda dikt, »Öfver en Hyacinth». Den är icke blott det stillaste och vackraste slutordet öfver hennes sista, lifskräfvande lidelse, men det vemodiga epitafiet öfver allt hon känt, lidit och hoppats, öfver all hennes sorg och oro. Hyacinten har kommit, mars' blomma, förnyelsens symbol, löftesblomman, hvilkens doft är lik den första kyssen af vårens svala anda. Inför hyacinten blir den lärda Uranie åter »herdinnan i Norden», endast betänkt på att värna och vårda. Så länge vårblomman står i lökglaset på den soliga fönsterposten i »Lugnet», smyger med doften mot Uranies vilja och förstånd ännu alltjämt dåraktigt hopp till hennes hjärta. Men då den blommat ut, är allt förbi. Där Hedvig Charlotta står i aftonskuggan och ett ögonblick håller den vissna blomman i sin hand, innan hon bär bort den, är det som hon med den vägde sitt och all kärleks öde. Hvad båta strid, hopp, vård? Samma »grymma förvandlings lag» lyda örterna på marken och känslorna i ett hjärta. Den klagande rösten hviskar stilla:

Men skall jag på en blomma klandra, det veka väsen klaga an, dess öde är att sig förandra, hon måste vara som hon kan. Hon är ett gräs, hon skall förfalna. Jag intet agg till henne bär. Så ser jag ock ditt hjärta kallna, det måste vara som det är.

VI.

Med fru Nordenflycht träder den svenska kvinnan in i litteraturen. Före henne har man blott att nämna Birgitta, som tillhörde en annan värld, och den karolinska hedersgumman fru Brenner, som åstadkommit många dikter och femton lefvande barn, men oaktadt denna produktivitet knappast kan kallas en verklig författarinna och som aldrig uppträdde såsom sitt köns tolk.

Fru Nordenflycht är sålunda verkligen vår första kvinnliga diktare. Äfven om Sverige icke sedermera erhållit så ovanligt många ryktbara författarinnor, skulle det erbjuda stort intresse att dröja vid den tidigaste kvinnogestalten i vår diktkonst. Ty uppträdandet af den första kvinnan i ett lands litteratur betecknar ett datum i dess odlingshistoria, en säkerligen ej oviktig punkt i utvecklingslinjen mot full andlig frihet och aktning för personlighetens rätt. Det är också icke utan högtidlighet, som man lyssnar till den första rösten bland så många stumma och af dess tonfall söker vetskap om den bundna sången och de fjättrade tankarna i tallösa tigandes bröst.

Så mycket torde äfven för den, som om fru Nordenflycht tilläfventyrs icke skulle känna mer än ofvanstående, vara klart, att finge man döma de bildade klassernas svenska kvinna från 1700-talet efter deras första vittra representant, skulle hon stå högt. Ty med sina lustigheter var herdinnan i Norden en i många punkter stort tilltagen personlighet. Hon ägde först och främst en sköldmös oförskräckta60

mod och heliga stridslust. Orädd, med en ärlighet som icke visste af baktankar, förfäktade hon hela lifvet igenom sina meningar. Hon ägde vidare denna rörande, osläckliga bildningstörst, som kännetecknar människoklasser, för hvilka kunskapen varit en hemlighetsfull, med sju sigill tillsluten bok och som aldrig tröttna att dricka ur den ändtligt tillgängliga källan. Men speciell för fru Nordenflycht själf var den sega sanningskärlek, med hvilken hon kunde fråga en och samma sak, ständigt återkomma till och studera samma metafysiskt-religiösa punkter. Denna uthållighet var måhända ett arf från fadern, revisorn i kammarverket, en äkta typ för Karl XI: s ämbetsmannastånd med dess samvetsgranna svenskhet.

Med dessa karaktärs- och intelligensgåfvor parade fru Nordenflycht ett sundt, varmblodigt kvinnotemperament. Hennes väsen var innerligt och lidelsefullt, men på samma gång rent och kyskt. Tidens lättsinniga böcker nådde hennes bokskåp men icke hennes hjärta eller diktning. I högsta månto hade hon sitt köns erotiska idealitet och står i detta hänseende rätt ensam i 1700-talets litterära Sverige. Man jämföre henne blott med de kärleksdiktare, som följde efter, en vällustig epikuré som Creutz eller en hetsig njutningsmänniska med böjelse för utsväfningar som den unge Kellgren. Fru Nordenflycht var verkligen såsom hon själf en gång skrifvit

en själ, som fint och starkt och ömt och häftigt känner —

och en sådan själ var af naturen vigd till att i den svenska poesien för första gången afgifva den svenska kvinnans vittnesbörd.

Så begynner fru Nordenflycht den långa raden af svenska diktarinnor. Det är onekligen frestande att öfver hennes skuldror kasta en blick mot hennes efterföljarinnor. Den som länge sysslat med litteraturhistoriska sammanställningar får småningom en känsla af, att de litterära typerna trots skenbar brokig oräknelighet dock i själfva verket och i stort sedt äro färre än man tror. Visserligen finns det inga andliga personligheter, som äro fullkomligt eller ens förvillande lika — tanken att två andliga företeelser skulle helt kunna täcka hvarandra vore också bland de hemskaste af alla — men för den, som följer de litterära gestalterna släktled efter släktled, synas de äfven med betydliga mellanrum i tiden stå i ett samband, som är annat än den direkta påverkan från människa till människa och från verk till verk. De förefalla snarare besläktade som naturens varianter af samma art, hophöriga såsom försats och eftersais, såsom skiss och utfördt konstverk. Det är med denna tankegång, som det frestar att afsluta en studie öfver Sveriges första författarinna med ett ögonkast på hennes efterföljerskor.

Den utmärkta skaldinna, som står fru Nordenflycht närmast i tiden, har knappast en enda beröringspunkt med sin

föregångerska. Att man ändock gör en sammanställning, beror på, att fru Lenngren själf uttryckligt inbjudit därtill genom en dikt, hvari hon punkt för punkt jämför sig med Uranie. Det är det bekanta poemet »Dröm», som hon skref till Gyllenborg, då denne, fru Nordenflychts forne beundrare och kavaljer, på gamla dagar slog sig till fru Lenngrens riddare och i Svenska akademien

ägnade henne en versifierad hyllning. Det har mycket diskuterats, huruvida fru Lenngren verkligen velat vara fruntimmersförsmädlig mot sin före-träderska. Det är möjligt, att skämtet var harmlöst menadt, ett uttryck af den gustavianska skaldinnans vanliga skalkaktighet, men någon pietet röjer dikten i hvarje fall icke. Fru Lenngren låter Uranie »bland Elyséens väppling» klaga öfver sin gamle adoratör Gyllenborgs trolöshet och fråga, hvad den nya skaldinnan kan lägga i vågskålen mot hennes lärdom och stora verk. Uranie erinrar om, att hon läst hela Bayle och skrifvit hjältedikten »Tåget öfver Bält»:

Mitt snille på ett vidsträckt fält gjort färder, som man vet ej korta, och fört rriig bort långt öfver Bält, och h o n är nästan aldrig borta.

1 den sista berömda raden koncentrerar fru Lenngren sin naturs och diktnings grundskillnad från fru Nordenflychts. Raden är utsökt i sin ironiska anspråkslöshet. Men hvem märker icke axelryckningen öfver den äldre skaldesystern med de oroliga, vidt famlande försöken? Genom hela dikten ler den artistiska öfverlägsenhet, som känner sin begränsnings mästerskap.

Jag skall icke här diskutera, om det verkligen är så fördelaktigt »att nästan aldrig vara borta», när man bor på Beridarebansgatan i en borgerlig sekreters hem, låt vara att man med aldrig så konst-förfaren hand kan klippa silhuetter af de original, som gå förbi fönstren. Men så mycket är visst, att om de båda damerna kunnat råkas, hade de

säkert mot hvarandra känt en oförfalskad motvilja. Fru Lenngren är den födda konstnärinnan — hon är den enda stora och säkra kvinnliga artist, som vår litteratur besitter. Men diktens eleganta formella svarfning äger också hufvudparten af hennes intresse. Mot idéer hyste hon en positiv naturs misstroende, och filosofiska tankar betraktade hon nog närmast såsom blå dunster. Hennes religiositet var nykter och fattad. På erotiken såg hon med komikerns öga. Det fattas ljusdunkel och perspektiv i hennes värld, hvilkens figurer eljest äro skildrade med lysande kvickhet och människokunskap. Allt är drag för drag motsatt fru Nordenflycht.

Närmare »herdinnan i Norden» än gustavianer-nas skaldinna stod fosforisternas — Euphrosyne, såsom hon kallade sig med ett onekligen praktfullare namn än verkligheten bestått (Kerstin Svärdström). Liksom fru Lenngren har också Euphrosyne ägnat Sveriges första skaldinna en dikt, men af helt annan art. I dotterlig beundran har Euphrosyne gjort den poetiska pilgrimsfärden till den af ekar skuggade ådal, där fru Nordenflycht ägde sitt sista bo, hviskat med hennes skugga vid Mälaren i den stilla sommarnatten och hyllat henne i ett blott alltför grant kväde. Hvad Euphrosyne själf angår, hade hon ett sorgligt öde. Jag menar därmed icke hennes förste man, den för en poetissa onekligen besvärande hökaren Asping, ty den lyckades hon ju som bekant skilja sig ifrån och utbyta mot en romantisk bruksförvaltare vid namn Nyberg, utan hennes litterära öde. Hennes vänner fosforisterna kollrade bort denna af naturen fina och älskvärda

begåfning och tack vare deras symbolik och djupsinne är hon glömd. Men hennes af egen lekfull ingifvelse burna små dikter, som ännu bevara 1700-talets viston och dansa behagfullt på guldskinnskor, äro mycket intagande. Det finns i dessa småvers om blommor och fjärilar och om flickor och gossar en skälmsk glans, en vacker ung kvinnas — ty Euphrosyne var vacker och det märks i hennes dikter — lifsberusning.

Euphrosyne var på hufvudets vägnar vida underlägsen fru Nordenflycht, men genom sin erotiska hänförelse, sin öfverspändhet, sin djupa känslosamhet — närd i ungdomen hos Rousseau — och sin under allt detta svärmeri likväl i botten breda och duktiga kvinnlighet erinrar hon om herdinnan i Norden. Hur är det icke taladt ur fru Nordenflychts hjärta, när Euphrosyne mot all världens besvikenhet söker tröst i vissheten att äga

inom sig själf den känslas himmel,

som utgör ädla själars helgedom.

Med Euphrosyne slutar redan de svenska skaldinnornas rad. Af de talrika sedermera uppträdande författarinnorna använda nämligen alla nämnvärda den obundna formen och föredraga framför versens rytmiska musik prosans oändliga — att icke säga obegränsade — melodi. Den första i detta nya led af författarinnor, bland hvilka 1800-talets säkert mest lästa och europeiskt kända svenska pennor finnas, är den märkliga, i många afseenden beundransvärda dam, som en amerikanare en gång kallade »hela mänsklighetens tant» — Fredrika Bremer. Ingen

svensk kvinna äro hennes medsystrar intill denna dag skyldiga så mycken tack. Fast den lilla talföra och rastlösa gumman — man tänker henne gärna som gammal — icke hade mycket statuariskt i sitt yttre, borde hon dock sitta i brons i någon af Stockholms parker, där flickskolornas elever hålla till, för att raset och jublet från ett ungt fri-gjordt släkte skulle sorla kring hennes stod, och studentskorna på sin mogenhetsdag, med fribref i fickorna på att få tränga in i alla provinser af kunskapens rike, skulle lägga sina blommor kring hennes sockel.

Det är otroligt, hvad hon stridt och uträttat. Graden af kampens hänförelse, måttet af hennes uthållighet låta oss kanske bäst fatta djupet af hennes lidande, innan hon fick plats för sin personlighet och fann det fält, som hon skulle rödja med barmhärtighetssysterns mystiska kärlekskraft i sina svaga kvinnohänder. Men vi äga också direkta bekännelser från hennes ensamma och förtviflade ungdomsår. Det är framför allt den korta själfbiografien från 1831, ett af de mest gripande dokument om en själs hemliga plågor, som finns på svenska. När jag där och i Fredrika Bremers bref läser om, hur hon under det tomhetens, instängdhetens och de tyranniska formernas fängelselif, som hon måste föra ända till sitt trettionde år, bokstafligen förtärdes fysiskt och andligt af brist på luft, verklighet, tankar, arbete och mål, är det, som jag icke blott såge Fredrika Bremer allena gå på sina ensliga och förtviflade vandringar i skogarna kring Årsta, men skymtade täta led af svenska kvinnor med samma

ängslade, sänkta ögon och läpparna hårdt slutna kring dagars och nätters ödsliga hemligheter. Det är alla de verkliga askungar utan tal, hvilkas fötter icke kunde klämmas in i koketteriets Cendrillons-skor och hvilka ingen kärleksfé någonsin skulle uppsöka i spiselvråarna och föra till bröllop. I dessa Fredrika Bremers bekännelser hör jag deras ångest, den hemska horror vacui, som hvilar öfver en tillvaro utan en lifsuppgifts sammanhang, och jag förstår den outtröttliga entusiasm för kvinnans frihet och tillträde till den allmänna lifskampen, som är cellkärnan i Fredrika Bremers författarskap. Bland många falskt klingande toner återkommer där ständigt och jämt den omisskänneliga brösttonen från betrycktas och förbiseddas länge hopsparade lidanden.

Fredrika Bremers största betydelse är social. Hennes många romaner hafva därför också rönt det öde, som ofta kännetecknar på aktuell inverkan beräknad litteratur — att åldras med de frågor, hvilka de sätta under meningsbyte. Men det hindrar ej, att många af dem också poetiskt taget äro märkliga och bjuda på en i sitt slag enastående spegling af svenskt lif. Det starkt framträdande humoristiska lynnet är ägnadt att förvåna hos en i botten så allvarlig och känslosam natur som Fredrika Bremer, helst när man har lefvande i minnet hennes utvecklings dystra och tungsinta strider. Men denna humor, hvilkens solfläckar man ser småningom falla in och upplysa hennes verk och som tyckas blifva allt klarare med hennes växande visshet om sin kallelse, är hennes tjänstvilliga naturs försoning med

sin värld, ett uttryck af den jämvikt, som kraftutvecklingens lycka gaf hennes känslofulla men viljestarka själ. Synnerligen uppsluppen eller öfvermodig är dessutom aldrig denna munterhet. Den erinrar en smula om sjuksköterskans och barmhärtighetssysterns glädtighet, pliktuppfyllelsens och självför-glömmelsens goda humör.

Mycket är också kvinnligt minutiös lifsfotografering af kärnfulla, gammalsvenska typer, som Fredrika Bremer kunnat studera, innan de förlorat sin ursprunglighet, mist prägelns friskhet och ersatts af modern simili. Dessa gammalsvenska gestalter uppbära flera af hennes romaner, och kunna någon enda gång, såsom t. ex. »Ma chère Mère», generalskan Mansfeldt i »Grannarna», få en bredd och en must, som bringa i minnet Selma Lagerlöfs gamla värmländska damer i »Gösta Berlings saga».

Dock först och sist griper hos Fredrika Bremer aposteldraget, den stora, ständigt verksamma goda viljan. Hon hade reformatoriska och sektbildande kvinnors handlingssätt och missionsbegär. Hennes uppgifts ansvar dref henne jorden rundt, och redan åldrad gjorde hon besvärliga resor genom Nya och Gamla världen, liksom hon i sitt religiösa sanningssökande for genom tidens alla system och olika åskådningar för att till sist göra den långa vallfarten till heliga grafven.

Mot en så stor anläggning försvinner fru Nordenflycht. Olikheterna mellan henne och Fredrika Bremer äro också i många afseenden betydande. Man tänke bara på det erotiska området. Fredrika Bremer var — såsom Johan Mortensen fint an-1 10

märker i en vacker studie öfver henne — född vestal. Hon var mamsell af lynne och princip och hade tydligen innerst i sitt väsen den renlärigt katolska uppfattningen, att det ogifta ståndet är det mest ideala och gudi behagliga. I samband härmed står den falska öfversvinnelighet, som kritiken ej sällan klandrat i hennes erotiska skönmåleri. Men detta, som gjort så mycket af hennes diktning vattusiktigt och väsenlöst, har också från hennes sträfvan utplånat allt, som kunnat tala om sårad subjektivism, medan ett rent personligt kärleks- och lyckokraf öfverallt lyser fram hos fru Nordenflycht.

I andra punkter hade nog Sveriges första romanförfattarinna ganska stora likheter med dess första skaldinna. Fredrika Bremer hade samma brinnande vetgirighet och andliga nyfikenhet som fru Nordenflycht och samma kvinnliga sätt att ändock till sist långt mera tro på människor än på tankar och idéer. När man i hennes biografi läser, hur hon tager filosofisk och religiös undervisning af sin ledare prästen Böklin, tänker man på Hedvig Charlotta och hennes Tideman eller Fabricius. Men man erinrar sig också fru Nordenflychts sätt att skrifva till berömda män — som till Holberg — och bedja dem på ett brefpappersark lösa tillvarons gåtor, när man läser om Fredrika Bremers besök hos storheter i utlandet, hvilka hon regelbundet rådfrågar om ett eller annat kvistigt problem, ungefär som om dessa sutte med lösningarna i västfickan och bara behöfde taga fram dem, som man tager fram uret, när det frågas hvad klockan är. I kunskapsallvaret, den stora sanningskärleken, men också svå-

righeten att komma till botten med en fråga och till slutlig uppgörelse, i hela den intellektuella läggningen finns mycket gemensamt.

Efter Fredrika Bremers uppträdande möta ju författarinnorna i vår litteraturhistoria icke längre en för en, men i stort antal. Det skulle blifva tröttsamt att låta dem alla passera förbi. De tvenne mest betydande af hennes samtida — friherrinnan v. Knorring och Emilie Carlén —äro också af helt annat skaplynne. De hafva inga släktdrag med Uranie, och de träda icke fram i litteraturen såsom Fredrika Bremer för att fullgöra ett hemlighetsfullt gifvet mandat för hela sitt kön. De äro framför allt skildrerskor, som i sina romaner använda sina iakttagelser och erfarenheter, målande de olika samhällsklasser, inom hvilka de själfva växt upp. Från dem gå linjerna till Änne Charlotte Edgren och Victoria Benedictsson. Men däremot finns det i vår tid en betydande svensk skriftställarinna, som i rätt nedstigande led hör ihop med fru Nordenflycht och Fredrika Bremer. Hennes lidelsefullt beundrade och omstridda namn sväfvar redan på läsarens läppar, Ellen Key, Det behöfs heller inga vidare utläggningar för att klarlägga, i huru mycket den svenska kvinnans moderna representant, fast med en ny tids andliga öfvervikt i utdaning och själsslipning och en mer strålande hopsmältning af de olika karaktärsdragen, erinrar både om den religiösa tviflarinnan med den erotiska religiositeten från 1700-talet och den kärleksfulla

kvinnliga aposteln från våra föräldrars ungdom. 1 10

DYGDENS SÅNGARE.

I.

I det nu rifna Bergianska huset vid Karlbergsallén, där sannolikt fru Nordenflycht bott och de vittra tankebyggarna haft åtskilliga af sina sammankomster, hängde en rad oljeporträtt af denna lilla akademis medlemmar, som dessa själfva förärat Uranie. Bland dem såg man profilbilden af en vacker ung man med ett äkta, elegiskt Schiller-hufvud: hög, ungdomligt klar skaldepanna, förnämt böjd näsa, vek och buktad mun, halsen revolutionärt bar utan krås eller halsduk mot den hvita skjortan, blicken svärmisk och borta. Det var fru Nordenflychts närmaste lärjunge och vän inom den yngre diktargenerationen, grefve Gustaf Fredrik Gyllenborg.

Detta utseende bedrog icke. Den unge Gyllenborg var den varmaste, mest hänförda anhängare af seklets dygdereligion, som vår litteratur äger. Han är »dygdens sångare» med en idealitet och ett ungdomssvärmeri, som låta läsaren minnas Vauvenargues' vackra ord: de första vårdagarna hafva mindre tjusning än en ung mans gryende dygd. Dock, vårdagarna äro korta och flyktiga. DetDYGDENS SÅNGARE

71

är icke utan vemod, som man studerar denne unge ädling och hans fängslande ungdomsvers. Förvånande fort var det nämligen, som poesiens skimmer lämnade hans yttre såväl som hans diktning. Förvånande fort i förhållande till den ursprungligen rika anläggningen var det, som hans känslovärld stelnade och torkade. Han blef gammal i förtid. Alltför snart petrificerades hans typ till ett kuriöst original.

Gustaf Fredrik Gyllenborgs långa, men händelselösa lif kan i få ord berättas. På gamla dagar — så sent som 1802 — tog han sig själf för att ieckna sina öden, men kom inte längre än till år 1775. Ledsnade han vid ämnet? Man skulle kunna förstå det. I hvarje fall lämnar detta af en gubbes hand skrifna, styfva och tråkiga lefnadsprotokoll blott en svag, bleknad afglans af den enda intressanta perioden i hans lif, hans ungdom. Men de första meningarna af denna autobiografi gifva kanske en förklaring öfver hans tidigt begynnande gammalmans ålder. »Jag är yngsta barnet af gamla föräldrar. Min far var på det femtionde året och min mor fyrtio, då jag framkom i dagsljuset 1731 den 25 november, gamla stylen.»

Ättling af den berömda, alltid bildningsintresse-rade politikerfamiljen erhöll han en omsorgsfull uppfostran och studerade grundligare än många andra af hans stånd vid Lunds universitet. Redan som student närmade han sig, dragen af sitt väsens innersta instinkt, just den tänkarkrets, som passade hans väsen bäst och sedan skulle behärska hela hans lif — de antika stoikerna och Rousseau. Han1 10

försänkte sig i Seneca, Epictet och Marcus Aurelius, »till dess han blef en fullkomlig stoicus till tänkesättet om icke till utöfningen». Under sin disputation försvarade han Rousseauistiska tankar. Afhandlingen var författad af den lärde juristen Nehr-man-Ehrenstråhle och rörde studiers bruk och missbruk, »deras gagn att dana upplysta medborgare och skickliga ämbetsmän, deras skadlighet genom att fostra lättsinnighet och veklighet i samhället och så blifva källa till sedernas allmänna fördärf».

Efter afslutade lärospån ankom Gyllenborg 1751 till Stockholm och blef instucken i ämbetsverken. Mycket mot sin vilja erhöll han en syssla, »hvars namn sårade hans öron och uppväckte i hjärtat en oöfvervinnelig afsky». Den för en äkta skrifvares akustik säkert skönt klingande titeln »registrator i justitiekanslerskontoret» skänkte honom sålunda ingen glädje. Med fröjd bytte han 1756 ämbetsrummet mot hoftiljan, kallad till kavaljer hos kronprins Gustaf. Den unga Gyllenborg med sitt svärmiska utseende och sitt skaldiska grubbel, »världsföraktaren» under galonerna och den broderade sammetsrocken, var ett nummer för sig i det lättsinniga, glada hof, som bildades kring prinsarne. Mycket bemärkt synes han icke hafva gjort sig. Han var hvarken politiker eller nöjesriddare. Ehuru han flera års tid till och med sof i samma rum som kronprinsen, kom han aldrig

honom nära. Annat än kylig välvilja skulle aldrig Gustaf III visa mot hans person.

Men under denna tidrymd, då hans kamrater

på hofvet slösade bort sig själfva och sina år på dagens galanta intriger och skämt, och hans kamrater i staden tillägnade sig Kung Bacchi hofseder på Stockholms källarsvalar, samlade sig den unge stoikern och författade, vägledd af Uranie och under vänskaplig täflan med Creutz, som i Stockholm haft precis liknande lefnadsöden, sin lyriska ungdomsdiktning, det enda verkligt poetiskt vägande af hans diktning, och det enda också af hans författarskap, som denna studie vill belysa. Under decenniet 1753—1763 ser hela denna märkliga och intressanta alstring aagen. Men snart därefter, då Gyllenborg blott var ett par och trettio års man, synes brytningen hafva kommit i hans lif och den »frusna våg», som Tegnér i sin minnesvers öfver honom fäst såsom symbol vid hans poesi, hafva nått både hans själ och hans diktning. Ensam, sedan fru Nordenflycht gått bort och Creutz rest som diplomat till Spanien, förmådde han icke hålla stånd mot prosan. Han hade också råkat i en för en stoiker särdeles olämplig belägenhet — den att genom ett rikt parti nödgas reparera sina dåliga affärer. »Världsföraktaren» måste draga ut på jakt efter en arftagerska. Lätt gick det tydligen icke, efter som han måste göra en sådan mesallians som att äkta Anna Margareta Gotzman, dotter till en skäligen tvifvelaktig finansier. Den nyss sextonåriga flickan intog emellertid hans hjärta. Om icke kär, var han förnöjd — det är hans egna ord — när han skred till kullerstolen, och väl var det, ty Gotzman blef strax därpå ruinerad, och Gyllenborgs lyx gick upp i rök. Nu visade han sig emellertid verkligen som1 10

»filosof», lyckades reda ut sin ställning och upptogs snart helt af sin värdighet som barnafader och äkta man.

Men under dessa händelser var det skalden försvann. Hur gick det till? Hvar människa kan en afton — säger Sainte-Beuve — lägga sig som Don Quichotte och vakna på morgonen som Sancho Pansa; det var en smula detta, som inträffade med Gyllenborg. Hans poetiska oro och upprördhet mojnade af, den unge moralistens ädla harm slocknade, och fram trädde, redan innan Gyllenborg fyllt femtio år, den typ af en borgerlig moralpredikant, af en i sitt eget hems händelser och politik helt uppgående husfader, som hans systerson, den unge Johan Gabriel Oxenstjerna, kanske väl okynnigt skildrat i sina förtjusande dagboksanteckningar. Också systersonen känner, att Gyllenborgs poetiska tidehvarf är förgånget. »Fåfängt säger min morbror, att han i grefve Creutz' sällskap ännu en gång vill beträda sin öfvergifna skaldebana, men jag är försäkrad, att om Apollo och alla de nio sånggudinnorna komme hit, skulle han likafullt öfvergifva dem för att göra dockor åt sin dotter eller för att knyppla dagen i ända. Jag inser nog alla min morbrors stora snillegåfvor, men en mera uxorius vir är ej att finna.»

Senare under Gustaf III: s estetiska tid skulle dock Gyllenborg verkligen åter bestiga skaldebanan och åstadkomma en mängd arbeten. De falla lyckligtvis utom denna studies ram, ty ledsamheten är det gemensamma draget för alla dessa eljest till art

och anläggning så olika verk. Pedanteriets frostiga anda har isat dem alla.

Gyllenborg blef gammal och betraktades såsom en patriark från en förgången ålder. Egendomligt nog vardt han själf allt belåtnare med tillvaron, en gammal, förströdd, mild vis, i hvilkens ansikte och ord man icke längre kunde hitta ett spår af »världsföraktare». Några verkligt rörande och i sin senhöststillhet förtjusande små dikter gifva uttryck åt en lycklig ålderdoms blida värdighet och sinnesfrid. Den åldrande skalden blef lik ett af dessa stilla, knotiga gamla träd, som funnos på hans egna familjegårdar och i hvilkas skugga han gärna gjorde sina sista decenniers pastorala vandringar. Han liknade en af de gamla lindarna vid Skenäs, Wenn-garn eller Brandhammar, som tryggt läto årstiderna komma och gå, nöjd att njuta solen eller regnet af den dag, som var.

Gustaf Fredrik Gyllenborg dog 1808.

II.

Efter att hafva försökt sig i en del smärre dikter af olika slag och gammaldags hållning fann den unge Gyllenborg i satiren det första uttrycket för sin personlighet, sitt reflekterande lynne och sin ungdomliga moraliska hänförelse.

Som satirdiktare efter antika och nyklassiska mönster har Gyllenborg blott en föregångare i vårt1 10

land — jag förbigår en ren öfversättare som Düben — Trievvald, hvilken efterbildat, öfversatt och bearbetat Horatius och Boileau och med gammaldags krafttag särskildt tuktat tillfällighetslitteraturens skriblerer. Triewald var den förste i seklet, hvilken, bestämdt och medvetet, i Sverige företrädde den franska klassicitetens konstlära och dess artistiska kraf på poetiskt allvar och fulländning.. Det är inga starka beröringspunkter mellan den för bred komik lagda föregångaren och den framför allt moraliskt känslige efterföljaren. Men Gyllenborg har arbetat efter samma klassiska modeller samt också fullföljt Triewalds försök att med satirens gissel drifva ur Apollotemplet alla dessa poetiska schackrare, som från krogen sände till trycket »prål till kistelocken» eller föga attiskt salt till bröllops-taffeln, tillfällighetsdiktare, hvilkas verser utan sanning, utan rykt i språket voro i födseln dömda till omslag kring »peppar och såpa». Gyllenborg har inalles i Tankebyggarordens båda publikationer »Våra Försök» och »Vitterhetsarbeten, utgifna af ett samhälle i Stockholm» offentliggjort tio satirer. Den tidigaste af dessa, som finnes i Våra Försöks första del, är blott en kort skiss. Med skämtsam själf-ironi låter Gyllenborg där sin vän Nils utlägga, hur tokigt det är att slå sig på att skrifva vers. Poesi inbringar hvarken mynt eller ära, hvarken rang eller könets gunst:

Ej med ditt kvicka vett en enda Björn förnöjes, uti gillstugan mest sitt rum Poeter få, den aldraskönsta vers ej friar derifrå.

Triewald hade redan behandlat samma tema med sin rättframma munterhet i en satir, där han med nästan Bellmansk uppsluppenhet skildrar en borgerlig filister af tysk börd, som varnande utbrister till sin poetiserande herr son:

Jösse, ä tu galen

Lär Ziffren wohl, ej Versen schreiben.

Gyllenborg söker däremot anslå Horatii lätta konversationston, men hans knaggliga alexandrin står ännu milslångt från den gustavianska otvungenheten.

Af de i Våra Försöks andra del införda fyra satirerna hafva också ett par stilöfningens och skissens karaktär. Det är fallet med Satiren öfver Egennyttan i dialog mellan Euriloquus och Tiresias, en ren efterbildning af den Horatianska dialogen mellan Ulysses och Tiresias (Sat. II, 5). Den absurda antika inramningen till de karrikerade svenska typerna röjer ännu begynnarens tafatta hand.

Satiren öfver Världsföraktaren är likaledes i sin första formning föga mer än en kopia efter berömda mönster. Uppränningen med misantropen, som håller sitt afskedstal till storstaden, i hvilkens af förställning och falskhet styrda lif han ej kan finna sig till rätta, är noggrant gjord efter Juvenalis' tredje och Boileaus första satir, och i själfva ordalagen återklinga också reminiscenser från dem båda. Dikten har ännu nästan en dispositions brist på kött och blod, men röjer redan den första, smärtsamma förtrytelse inför världens dålighet, det ungdomligt upprörda patos öfver att lifvet ej vill motsvara drömmens bilder, som Gyllenborg i den senare1 10

omarbetningen af samma dikt gifvit så fulltonig klang. Mera verklig betydelse och färg har den litterära satiren »öfver skaldeskrifter», i hvilken Gyllenborg väl ihågkommit Boileaus andra och nionde satirer, men som i det hela är en själfständig, på rent inhemska förhållanden baserad teckning. Det är den unge skaldens harm öfver den låga plats hans konst intager i samhället, som här brusar fram i häftiga anfall mot publikens brist på litterär

uppfostran och mot de fala yrkesrimmarna, som djärfvas tala om fosterlandets förlust vid hvarje gammal »mesers död» och anropa kärleksguden, så fort en lyckoriddare gifter sig och

Att färska pengar få en gammal käring tar.

Med satiren öfver Landtfolk kommer Gyllenborg in på ett nytt fält, det rent sedetecknande, och denna satir är en liten komedi, som lämnar interiörer, dialoger och typer ur det lefvande lifvet. Hans landtmänniskor äro rätt originellt tecknade, just därför att de ej — som så ofta i århundradets franska lustspel — skildrats med stadsbarnets öfverlägsenhet. De äro ej en hop löjliga original utan begrepp om urbanitet och icke heller idealiserade bärare af den gammaldags tro och heder, som ej vill gro innanför tullarna. Gyllenborgs landtfolk äro landsförvista stadsbor, blott längtande till Stockholms flärd och buller. I samma riktning gå de tvenne satirerna i Våra Försöks tredje del öfver Sprätthökar och Beskedligt folk samt den satiriska episteln »Om fruntimret bör studera». Det är lustspel som »Svenske Sprätthöken» af Gyllenborgs egen

farbroder, La Bruyères karaktärer och den Svenska Argus, som föresväfvat den unge sedecensorn, när han tecknar dessa silhuetter ur dagens sällskaps-och umgängeslif. Men porträttistens pensel är dock skäligen torr och skämtet tungt och ansträngdt, blott enstaka gånger når Gyllenborg upp till verklig bredd och saft. Hur förträfflig i stil, hur karakteristisk som eko af en gammal borgarfrus orakelspråk öfver sin »tass kaffe» är t. ex. ej följande klagan öfver de unga flickornas fördärf:

Jag kan förarga mig på våra unga snärter, de flacka på Visite, Bal, Bållhus och Concerter, de läsa bok på bok och kunna dock till slut, ej koka sig en bit, ej väfva sig en klut. Hur tiden skiftar sig! jag kan min Farmor minnas, ej någon världslig bok hos henne skulle finnas, sit hushåld skjötte hon, och veckan förr'n hon dog hon sina psalmer sjöng och sina pigor slog. — Då mådde folcket väl, fastän de läste minder, en kysker rådnad sågs på flickans blyga kinder; nu sen hon franska vet och på claveret lär, ser hon så fräcker ut och bara fladder är.

Så skulle fru Lenngrens Tante Agneta i sinom tid tala.

Självständiga som dessa äro de nya satirerna i Vitterhetsarbetena. Den komiska, stundom allt annat än välvilliga generalmönstring Gyllenborg gör i »Satiren öfver mina vänner» är naturligtvis en ren verklighetsstudie, men teckningen af den oläglige kamraten, som på gatan förföljer skalden med sitt ohejdade munväder, erinrar om Horatii skildring af den efterhängsne pratmakare, som ansätter honom på Via Sacra (Sat. I. 9), och den komiska fram-1 10

ställningen af en middagsmåltid har allt sedan det gastronomiska Roms dagar hört till diktartens »lieux communs». Det som förvånar i dessa karrikatyrer af författarens närmaste och käraste vänner — en Creutz, en Carl Torpadius och andra — är bristen på förstående humor, på älskvärd ironi. När turen kommer till ämbetsbröderna i det verk — justitie-kanslerskontoret, där Gyllenborg mot sin vilja tjänstgjorde som registrator — går dikten öfver till en grofhet, som ej är gudomlig, men ren och oförfalskad. Äfven skildringen af skaldens väninnor är, för att stamma från rokokons tid med dess vanligen så kvicka och urskuldande blick för det tjusande i kvinnliga fel, gjord af en ovanligt tung hand, öfver hvilken aldrig någon ung skönhet i mouche och puder tycks hafva nystat sitt silke.

Det är om denna satir Tegnér i bref till Kullberg skref:

Förgäfves är att Gyllenborg, kring gator, värdshus, slott och torg förföljd utaf bekantas skara, bevisat, att på jordens ring kan, näst hans verser, ingenting så ledsamt som hans vänner vara.

Satiren öfver Folkbristen slutligen är till sin anläggning den vidaste och största af alla Gyllenborgs satirer — den vänder sig mot det svenska samhällslifvet i dess helhet och söker i sin spegel visa frihetstidens af ränksjuka, partiintressen och karaktärslöshet vanställda anletsdrag. Det myllrar i Sverige af människor, säger skalden, af ämbetsmän

och politici, som skräfla och skrifva, af hofmän och ädelborna, som paradera:

Ett ymnigt förråd finns af dem som staten tära: men när jag skådar det, hvars sysslor riket nära, när jag från torg och hof, till plog och väfstol går, då röjs en mänskobrist, som aldrig fyllnad får.

Partifejderna och kannstöperiet hafva fördärfvat glädjen och förstört landets lifslust:

Sen med Regeringsvett hvar skalle proppad blef, man fjärran alla glam ur våra samkväm dref.

Dikten är från 1757—59. Ej långt därefter skulle Bellman begynna sin apoteos af stockholmslifvets lustbarheter under frihetstidens sista decennium — men Gyllenborg såg blott den politiska och moraliska villervallan. Hans satir gifver med catonisk harm den nyktra, sträfva afvigsidan af det lif, som i Fredmans visor strålar i alla ett prismas brokiga dagrar. Politiken var till sist ej heller glömd i omarbetningen af »Världsföraktaren». För en gång får Gyllenborgs tröga vers något af Juvenalis' flammande retorik, t. ex. när han utbrister:

Till den förnedringsgrad ha våra seder kommit, att man sitt tänkesätt, som varor håller falt och tingar äran bort åt dem som mest betalt. Hon går som skiljemynt i dagligt bruk och vandel långt från att någon skäms för en så nedrig handel, man tycks berömma sig, att ha den konsten lärt, att vinna på ett gods, som syns så föga värdt.

På häftiga allusioner var det heller ingen brist i denna dikt.

Enligt självbiografien hade Gyllenborg direkt brännmärkt Pechlin. Ett par rader, som uttryckte den harm alla fosterländska erforo öfver de ädlingar, som under Pommerska'kriget lämnade sina regementen för att fara till riksdagen 1760, voro så personliga, att de undertrycktes i Vitterhetsarbetena och först inkommit i den senare upplagan. Men det kanske hvassaste stället i hela dikten är riktadt mot Carl Gustaf Tessin och hånar det pompösa patos, med hvilket denne på sitt Leckö spelade lycklig eremit, sedan han förlorat allt inflytande, och de braskande tänkespråk, i hvilka han förkunnade sin landtliga och filosofiska sällhet:

Min hydda liksom jag skall dygdens ordning lyda, jag vill dess låga vägg med ingen s t e n s t i 1 pryda, jag vill ej synas nöjd, om ledsnan mig förtär och ropa öfverljudt: Kom se hur säll jag är.

»Världsföraktaren» är Gyllenborgs sista och yppersta satir. Själf kallar han dikten »sitt mästerstycke», och den väckte på sin tid ett utomordentligt uppseende. Det är på en gång en för Gyllenborgs villkor ovanligt uddig samhällsbild från den lyktade frihetstidens Stockholm och ett psykologiskt växelspråk, som skalden för med sig själf. Ty han är själf den unge världsföraktaren, Lisidor, som af ädel harm så lätt får heta kinder och bittert saknar den naiva ungdomsillusionen:

Att allt däri bestod att lärd och dygdig vara.

Det är han själf, som inför en värld af egoism och förställning vill fly till en obemärkt vrå på landsbygden för att glömma och glömmas, men af en äldre

och visare vän förmås att fatta det manligare beslutet att stanna midt i vimlet, se lifvet modigt i ögat och trots allt söka bevara sin själs ursprunglighet.

Gyllenborgs poetiska overksamhet efter 1763, och sedermera de förändrade politiska förhållandena efter 1772 års revolution afbröto med »Världsföraktaren» hans utveckling som satiriker. De sista satirernas utomordentliga öfverlägsenhet öfver de tidigare ungdomsverken både i fråga om ämnenas bärvidd och behandlingen, som får ett allt rörligare och raskare tempo, gör sannolikt, att han annars kunnat åstadkomma både kraftfulla och betydande verk i denna riktning. Dock saknade han alltid själfva satirens grundvillkor, det kvicka, epigrama-tiska lynne, urladdande sig i skämt och infall, utan hvilket satirikern blir en pedagog, dubbelt tråkig, då han äflas att gifva

sina afskräckande exempel groteska och roande gestalter.

Man känner Boileaus ord:

Mais quand il faut railler, j'ai ce que je souhaite, Alors, certes alors je me connais poëte.

Denna stämning, som just förlänar satiren dess andliga öfverlägsenhet, luften under vingarna, är det element, som »Mina löjens» skald dväljs i med ett välbehag som salamandern i elden. Gyllenborg var för uteslutande moralist för att ens för ett ögonblick få skämtets solljus öfver sina vrångbilder. Liksom en surmulen Diogenes med sin lykta går han öfver Stockholms gator och torg från hus till hus och letar förgäfves de idealtyper af den vise och den rättrådige, som de stoiska böckerna tecknade.1 10

III.

Första intrycket af den Newtonska ålderns begynnande æra var en underbar, berusande segerfröjd: Huttens bevingade ord om glädjen af att lefva i den nya vetenskapens århundrade kommo för andra gången på tänkarnes läppar. Redan utgifvaren af Newtons »Principia», Halley, daterar från desamma en ny epok af oöfverskådlig glans och nämner attraktionens skald en Icarus, hvilken nått himmelen. Voltaire skildrar i sin »Epitre sur la Philosophie de Newton» änglarna själfva såsom svartsjuka på den dödliga människoandens odödliga triumfer:

Confidents de très Haut, substances étemelles Qui brülez de ses feux, qui couvrez de vos ailes Le tröne oü votre maitre est assis parmi vous, Parlez: du Grand Newton n'étiez vous point jaloux?

Så utbredde sig i sinnena en svindlande beundran inför de upptäckter, som satt i människornas händer nyckeln till världsalltets hemligheter. Det kändes som ingen gräns längre fanns för snillets kraft. Hvart nådde icke människoanden? Den kunde beräkna planeternas vägar genom rymden och berätta jordklotets historia från långt äldre tid än den dag, då Eva plockade kunskapens frukt i Edens trädgård. Lika väl som det oändliga omkring sig, pejlade den det oändliga inom sig själf, kontrollerade tankens eget sätt att tänka, som man kontrollerar ett urs sätt att gå. Det mest hemlighetsfulla af allt, lifsprocessens mysterium, började

man följa från ägg och frö till mognad, blomning och förvissning. Dessa vetenskapsdrömmar samlade sig till en världsöfvertygelse, mot hvilken bibelns blef en bleknande barnlegends, de bräddade människosjälen med en religiös hänförelse inför sig själf. Bäst kan man lära känna denna stämning hos Diderot — han lefver hela sitt lif igenom i detta andliga rus, i denna ständiga exaltation öfver att tillhöra världsförklaringens ålder. Med en glans af stjärnskott gnistrar denna hänförelse alltjämt i hans filosofiska dialoger. Stämningen kondenserades slutligen till en teoretisk lära: dogmen om framsteget. Tanken, som förefunnits hos Bacon (och andra), klarnar först under striden mellan Les Anciens och Les Mödernes — och detta är i själfva verket det betydelsefulla i detta skenbart löjliga pennkrig mellan pedanter och belletrister — och blir en af seklets trosartiklar, starkast formulerad af Condorcet 1793, som, fågelfri bidande angif-vare och guillotin, nerskref sin af ädelt svärmeri och naivitet lika präglade skrift »Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit». Kanske röjer intet arbete djupare seklets intellektuella optimism.

Men medaljen hade sin afvigsida. Den nya åskådningen förde också med en pessimism, som icke var mindre djup. Det är icke svårt att förstå hvarför. Intet kunde vara stoltare än att lyfta sigillen från världens hemligheter, intet större än att på en gång följa företeelsernas kedja från oändlighet till oändlighet och inpassa sig själf däri — och ändock, hur isande kändes icke äfven för de dristi-1 10

gaste denna kunskap, detta att försvinna som en punkt i ett oändligt punktsystem, att vara utan personligt stöd och utan beskydd, att blott vara kugg i ett maskineri, hvilkets obeveklighet blef allt klarare, ju tydligare man kunde ana dess gränslösa och eviga regelbundenhet. Att hafva en obebodd himmel öfver sig, mot hvilken ingen

bönens bro förde, att ej kunna vänta någon förklaring utan blott en atomernas omsättning, ett återupplefvande, hvilket ej innebar någon tröst, då det förutsatte personlighetens upplösning!

Le beau soulagement d'ëtre månge des vers!

Hur saknade man icke i de ensamma stunderna, fast man ej kunde erkänna det, den gamla goda tiden, då man ännu fick känna sig som skapelsens älsklingsbarn, den, för hvilken naturen aldrig tröttnade att duka upp sin rikedom — den gamla goda tiden, då man var tjänare till en herre, sträng och stor, men till hvilkens faderliga rättvisa man kunde vädja, och som det fanns medel att beveka, i stället för att vara oansvarig träl under ett järnhårdt lagsystem.

Det var en helt ny art af sorg, af tomhet och hjälplöshet, som med denna nya åskådning kom ut öfver världen. Intet tema hade väl varit förtroligare för människosläktet än uselheten i dess egen tillvaro, alltsedan Job förevigat denna klagan i sin eldskrift. Melankolici af alla slag, präster och lekmän, hade i alla tider mer eller mindre vältaligt utlagt samma hemlöshetstanke och samma obeständighetssorg. Sedan Jobs dagar hade väl ingen gjort det

med så förtviflad och mörk lidelsefullhet som i förra seklet den ensamme sjuklingen i Port Royal. Men hvem kände icke, huru mycket hopp det ändock fanns i denna bibliska förkrosselse, huru mycket löften i själfva dess plåga. Dess hemlöshet var visserligen en betyngd vilsekommens, men en väg-vills, som vet sig bortom tistlarna och hedarna hafva mål och hem. Den nya hemlösheten var däremot en vilsegångens, som plötsligt får klart för sig, att han intet mål äger, att det bräckliga härbärget, där han tagit in för att passera natten och ej hans hjärta trifves, där man har vedermödan till sällskap och olyckan till dörrvakt, att detta usla härbärge är hans enda rätta hem.

Denna intighetskänsla, som snart formade sig till pessimism, kom dock ej så fort fram i skönlitteraturen, emedan denna ännu behärskades af en rent motsatt lära. Det var den Leibnizska teorin om denna värld som den bästa af alla världar, hvilken efter Popes »Essay ön Man» upprepades mer eller mindre tanklöst i 1700-talets första hälft. Hans mycket beundrade och för sin monumentala stil med fog beundrade dikt hade trots sin motsägande och orediga tankegång tjusat sinnena. Härar af röster instämde i hans optimistiska credo:

All nature is but art unknown to thee,

All chance, direction which thou canst not see

All discord, harmony not understood;

All partial evil, universal good;

And, spite of pride, in erring reason's spite,

One truth is clear: Whatever is, is right.1

Också Voltaire instämde i sina af Pope starkt påverkade dikter »Discours sur 1'homme» och »Poème sur la Loi Naturelle» uti samma flacka lära och prisade den briljanta men så innehålls-tomma engelska skaldedvärgen som ingenting mindre än människosjälens Columbus.

Det var först på 1750-talets midt, då Voltaires åskådning nådde sin mognad, som han ändtligen och för alltid insåg ihåligheten i alla dessa välklingande och intetsägande pronunciamenton om det helas förträfflighet. I hans bekanta dikt med anledning af Lissabons förstörelse af jordbäfningen 1755 kan man höra alla de förbittrade och brännande frågor, som ställt hans borgerligt förnöjda optimism på hufvudet.

Hvarför lida vi under en rättrådig husbonde? Botar man väl vårt elände genom att förneka det?

Et vous composerez dans ce chaos fatal

Des malheurs de chaque ëtre un bonheur général?

All denna intellektuella smärta — den enda Voltaire kunde känna — stegrar sig till verklig patos i diktens slut, där han just uttrycker den förtviflade rysning af ringhet, af ångestfullt försvinnande i universums gränslöshet, som betog människorna inför den nya kunskapen, trollkarlens rysning inför de andar, han själf manat fram.

Au sein de 1'infini nous élan?ons notre ëtre

Sans pouvoir un moment nous voir et nous connaitre.

Ce monde, ce théâtre et d'orgueuil et d'erreur,

Est plein d'infortunds qui parlent de bonheur.

Tout se plaint, tout gémit en cherchant le bien-ëtre.

Nul ne voudrait mourir, nul ne voudrait renaitre.

Från denna tidpunkt har Voltaire beständigt behållit denna syn på tillvaron, och han har i sina prosaberättelser varierat detta tema med allt häftigare ironi — framför allt i »Candide», där lifvet framställes med en vild upprymdhet af människoförakt och bitterhet såsom ett groteskt laterna magicaspel. Det enda visa är att böja hufvudet, sluta läpparna och odla sin kål.

Men denna förstämning, detta dolda sår af pessimism, hur märker man dem icke öfverallt i århundradets civilisation! Hur prägla de icke tidens sedelära, efter hvilken människorna medvetet eller omedvetet formade sin tillvaro. Någon moral, direkt uppvuxen ur den empiriska världsåskådningen — som vår tids evolutionistiska — hade ännu ej utvecklats. Man grep därför till antikens lefnadsvisdom, till epikureismens och stoikernas läror, Lucretii resignationslära försmältes med element från Epictet, Seneca och Marcus Aurelius, alla nu ofta öfversatta och kommenterade. Den andliga attityd uppfanns, som tidens yppersta bland diktens och handlingens män älskade att antaga för att maskera det inre svårmodet. Det är »filosofen», den »vise», som vänder trotsig och molnlös panna mot alla ödets skiften, besluten att möta existensens vedervärdigheter med ett jämnmod, som ej nedlåter sig till klagan och än mindre till bön.

Hur tallöst många variationer med titeln »La Constance», »La Sérénité», »Le Såge», har icke tidens tongifvande poesi att uppvisa af detta tema, döljande samma ensamhetskänsla under de stora ordens självbedöfning. Hur förföljde icke en tä-1 10

rande tomhetskänsla själfve den lättsinnige epikurén i hans nöjestummel. Hur många taggar funnos icke i alla dessa rosengirlander, och hvilken rädsla för uppvaknandet i rokokons champagnestämning. Det finns en spricka i sinnena, genom hvilken lifs-lusten försinar, samtiden kallar den ledsnad, »ennui». Hos andra yttrar sjukdomen sig som elakhet eller perversitet, men det är tomhetsormen, hvilken lik en fenrisulf ringlat sig kring världen och gnager på dess inälfvor.

Från detta själstillstånd är det Rousseau utgår, och först från detsamma förstår man helt både hans allbekanta läror och den enastående hänförelse hans skrifter väckte. Han blef en frälsare för en andligt öfveransträngd och sjuk mänsklighet.

IV.

I det föregående är det omöjliga försökt — att på ett par sidor teckna ett tidehvarfs intellektuella psykologi. Men dessa reflektioner öfver upplysningsålderns andliga stämningslif ådagalägga först, hur typiskt Gyllenborgs lärodikter spegla 1700-talets världsåskådning. De äro i detta hänseende icke blott de tidigaste men också de starkaste af seklets öfverflödigt talrika svenska tankedikter.

Först men också ytligast möta de alldeles färska intrycken af Rousseau i de båda vidlyftiga poemen Ungdomens

och Fägringens försvar, införda i Vårg

Försök. De röja, hur fort Jean Jacques' båda Discourser trängt igenom öfverallt i Europa, och hur elektriskt de tändt alla besläktade själar. Gyllenborg delar ej blott Rousseaus grundsyn på naturen såsom världens enda milda och ledande princip — han drager samma konsekvens af denna åskådning, uppfattande på enahanda vis människan såsom ursprungligen god. Hennes syndafall skedde ej i Edén, men i den första staden och i den första civilisationen. Så länge människan lyssnade till naturens språk, skaparens egen stämma, var hon ett mildt väsen, oförmögen till mord och strid, med handen utsträckt mot sin nästa och ögat ömhetståradt. Hennes drifter voro af sig självfva måttfulla och ofördärfvade, glädjekällor utan gift. Men allt sedan hon svikit modern-naturen, är det som olyckan förmörkat världen:

Naturen trampas ned, Naturen måste hämnas, man mot natur och drift till plåga varder stängd, sen följer straff på straff och plågekedjans längd. Med harm och hufvudbry vi lifvets vår förtära — Skyll ej naturens drift; slik lust hon aldrig skaffat; du gjorde affall först; hon blott ditt affall straffat.

Det är med kulturen människan förlorat, hvad Gyllenborg kallar »fägringen» — den naturliga skönhet, "som hon delar med djur och plantor. Det är för öfrigt ej blott självfva tankegången men äfven utförandet, Gyllenborg hämtat från Rousseau. Skildringen af Sparta som idealstaten i »Ungdomens försvar» är sålunda direkt tagen från Rousseaus första Discours. Denna rent programmässiga Rousseauism synes dock hafva varit ett öfvergående symptom1 10

i Gyllenborgs andliga utveckling. I upplagorna af Gyllenborgs senare dikter är »Fägringens försvar» helt och hållet undertryckt, och i »Ungdomens försvar» den starkaste efterklangen af Jean Jacques utplånad. De nya vackra dikterna i Vitterhetsarbeten — de berömda Vinter- och Vårbilderna, inspirerade af Thomson och dennes skola — gifva denna naturfilosofi ett lugnare, mer idylliskt och lidelsefritt uttryck. Det är icke längre en hänförd och demokratisk svärmare, som sträcker ut sina armar mot naturen, som mot allmodern, hvilken ensam kan gifva frid och lycka, men en frihetskär landtjunkare, hvilken längtar till den herrgårdsnatur, där han vuxit upp, och i kärleken till egen bygd och torfva röjer en svensk odalmans frihetskänsla.

Men ännu mer af tidens innersta känslolif finner man i de två parallelldikter, som egentligen skapade Gyllenborgs skaldiska ryktbarhet, »Människans nöjen» och »Människans elände». Samman bilda dessa två skaldestycken en äkta 1700-talsmänniskas lefnads-budget, kontot med tillvarons debet och kredit vägda mot hvarann.

»Människans nöjen» är sålunda först generalmönstringen med lifvets goda andar, med de drifter och krafter, som göra tillvaron värd att lefvas. Nöjenas genier passera förbi med sina gåfvor och emblem. Kärleken och Vänskapen, Sanningen och Etuden, Hälsan och Vällusten, Hoppet och Sömnen, alla dessa allegoriska väsen, som tusende gånger t°cknas i tidens dikter och vignetter skildras förträffligt af Gyllenborg, men trots sin afsikt att prisa dessa makter, kommer skalden ofrivilligt till des-

illusionen. Hur litet varaktigt godt och hur ringa varaktig lycka hafva icke dessa »himlabarn» att bjuda på! I den Epikurs trädgård, där den unge drömmaren sökte glädjen, hade redan besvikenheten gnagt hål på alla rosenblad. »Kärleken» blåser så länge på sin egen låga, till dess den slocknar, och askan faller grå öfver sinnet. »Sanningen» hinner aldrig sin mognad i nejderna kring tidsälfven. »Etuden» själf, den intellektuella lyckans osjälfviska njutning, slutar med leda. Luftslott och såpbubblor äro de enda fröjder, som vi famna i lifvet; det är villor och skendimmor, som korta ögonblick berusa oss med sin fullhet.

Men då nöjena redan gömma en så anfrätt kärna, är det klart, att skaldens skildring af »Människans elände» skulle mynna ut i den svartaste pessimism. Denna dikt är också ännu fulltonigare, den ståtligaste tankedikt vår

litteratur äger före Lidner och Tegnér. I storformade rader af en antik höghet skildrar Gyllenborg människans irrfärd genom tillvaron från den stund en blodig hand sönder-rifver det sköte, som alstrat henne, odysséen genom ungdomsårens bländverk och töcken, mandomsårens fåfänga mödor och ansträngningar till ålderdomens blinda kamp mot upplösningen. Dikten slutar med ett verop öfver hvad Pascal kallade »människans disproportion», oförsonligheten mellan hennes blicks aningsförmåga och hennes synvidds begränsning:

Att nattens fasa se, här tändas ljus och bloss? Af sannings dolda Sol det matta sken vi läna på vår bestämda väg tycks ej till annat tjäna än att förföra oss.1 10

La Möttes berömda »Ode öfver människan» har precis samma tankegång, talande om människosjälen, som hvarken förmår begripa eller vill nöja sig med att vara okunnig.

Men hvarken La Mötte eller Voltaire eller någon af de franska skalderna, som behandlat den för tidpunkten så kära tanken, slutar med en så föraktlig lifsresignation och en så fullständig skepsis mot allt öfverjordiskt:

På denna mörka väg, om du vill roligt vandra begär ej i ditt lif utaf dig själf ell' andra, den del fullkomlighet som din natur ej tål. Låt dina sorgers natt vid nöjets skymt försvinna och sök med tålig dygd och slutna ögon hinna ett okändt ändamål.

Det stora ode öfver »Själens styrka», skrifvet 1762—63, med hvilket Gyllenborg afslutade sin ungdoms produktion, är ett sidostycke till den tröstlösa svartmålningen öfver »Människans elände», och det fullständigade densamma genom att närmare teckna den enda idealtyp, en verklig man borde sträfva till i denna ostadighetens och växlingarnas värld. Det är den stoiska filosofiens hjältegestalt efter Catos och Brutus' föredöme, som här förhärligas, oböjlig i sin frihetshänförelse, orygglig i sin plikt, med svärdsudden mot eget bröst hellre än att dag-tinga med öde och öfvermakt, den vise, som ej ens bullret af jordens remnande skrämmer.

Af sin ungdoms stoiska läromästare är det Seneca, som Gyllenborg här står närmast. Redan Epictet och i synnerhet Marcus Aurelius hafva ju förmildrat stoicismens lära. Antikens sista vackra

höstafton gjuter öfver deras skrifter ett mildt vemod. Men det stoiska ideal, som föresväfvar Gyllenborg i den slutande frihetstidens samhälleliga dekadens, är detsamma, som fanns hos Seneca. Med samma marmorhårda republikanism och högdragna dygd ville Gyllenborg härda sin själ. Jämför man Gyllenborgs ode med de båda bekanta skrifterna »De Constantia sapientis» och »De Tranquillitate animi», och med de många bref, Seneca skrifvit i samma anda, ser man bandet tydligt mellan lärare och lärjunge. Hos båda finns samma utmanande, ej så 1 i-tet teatraliska stoicism.

Sista strofen af odet öfver »Själens styrka» skref Gyllenborg, då han en natt vakade i fru Nordenflychts förmak under hennes sista sjukdom, »upp-lifvad af hennes flyktande ande». Hvad han därefter författat har ej på samma vis vuxit inifrån. Hans stora ofullbordade lärodikt »Naturèns tempel» — eller »Obegriplighetens tempel» som hans skalk-aktige systerson och sekreterare Johan Gabriel Oxenstjerna kallar den — skulle enligt författarens egen beskrifning blifvit en äkta kramlåda med alla 1700-talets tankar om hvarandra. Naturen skulle uppenbara sig för en af de vise parserna och sol-dyrkarne i Persien, förklara sina lagar och »återställa bland ett menlöst folk sin första dyrkan». Flera scener af en »oskyldig kärlek och naturens ömmaste känslor voro upptänkta att inblandas i poemet och öka dess intresse». Jag har i Uppsala biblioteks handskriftsamling funnit första sången af detta epos, som Gyllenborg själf trodde vara1 10

förloradt. Det begynner med följande rousseau-istiska alexandriner:

Med allt, som äger lif, jag stämmer in och kväder om den fördolda makt, som mina sinnen gläder, som har en ömsint vård om varelsernas väl, som tar mitt hjärta in och bildas i min själ, hvars tempel jorden var, hvars gudom

mänskan rörde förrän en liflig konst dess menlöshet förstörde.

Sedermera presenteras de visa soldyrkarnes Sarastro, den kloke Zoar.

Högt bland sitt hemlands berg har han funnit spillrorna af naturens tempel:

den första mänskan hit sitt rena rökverk bar hon himlen nalkas fick, hon vän af himlen var.

Voltaires och Rousseaus gudom uppenbarar sig i templet på detta Sinai, och Zoar blir sitt folks Moses. Sedermera gör läsaren bekantskap med hans maka Mirha, som Zoar gifver den artiga komplimangen »din ömhet är ditt snille». Hela sången slutar med den vanliga operafinalen: landtlig fest med balett.

Jag skall förskona läsaren från vidare prof på denna ledsamma dikt, som visar, hur Gyllenborgs poesi redan nu stelnade i allmän tråkighet.

Ett enda tiotal, 1753—1763, är det således, som Gyllenborg verkligen är skald, och med skäl kunde han därför skrifva i sin biografi, att det »Afsked» han diktat till ungdomen, kanske också bort gälla sånggudinnan. En kritiker har med anledning af denna dikt sagt, att Gyllenborg talar om att öfvergå från ungdomens ljusa år till mandomens allvarstidDYGDENS SANGARK

med en kallblodighet, som om det gällde att byta våning. Ingenting är i själfva verket orättvisare, ty i en mängd af Gyllenborgs dikter från dessa år vidrör han med ord, vida mer darrande och varma än dem han vanligtvis förfogar öfver, sitt vemod inför ungdomsårens flykt och sin oro inför dagningen af mandomens ålder:

Ack, hvad de äro få, som lifvets morgon sakna, de flesta icke förr än sent på dagen vakna, fast dagen vackrast är, när dagen först begynns, då luften kännes sval och täcka rodnan syns.

Gyllenborg var en af dessa få, som aldrig kunde glömma den morgonstämning, det sus af drömmeri, med hvilka han drog ut i lifvet, som den Lisidor, hvilken han tecknat i »Världsföraktaren», ungdomsentusiasten,

som ville ha sin värld så dygdig som sin bok.

För Gyllenborg är ungdomen den heliga tiden af tillvaron, och i dikten om dess »Försvar» utropar han:

När åren taga till, tar ömma känslan af, då först man usel blir och sin och andras slaf.

Det var, som om Gyllenborg själf kände, att också han skulle genomgå denna process till det sämre och fattigare. Liksom sin mästare Seneca var han en vek och svag natur, som sökte hålla sig upprätt genom en lidelsefull dyrkan af dygden och oförvitligheten. Helt visst finns det i hans lif inga omständigheter hvilka, liksom hos Neros lärare, brottsligt vederlägga hans egen lära — tvärtom,

Gyllenborgs bana var väl renare än de flestas. Men han visade sig dock äfven han i stånd till att begagna sig af den korruption, han själf gisslat, och han röjde genom sitt penningegiftermål en världsklokhet, ej klädsam för en så förklarad anhängare af Stoa.

Anade han, att han en gång själf skulle kunna gifva material för satiriska porträtt och kunna kallas Aristarque eller den praktiska världsföraktaren, Cleon eller den idealistiska Epouseuren? Var det därför, som han höll så fast vid poesiens och idealitetens skede i sitt lif? Åter minns man hans ungdomsporträtt, ynglingen med Schillerhufvudet och dess uttryck af en hänförd ung Emile, och med vemod tänker man på, hur ömtålig korrespondensen är mellan en skalds lif och diktning, och hur lätt prosan dräper äfven de bästa. VAR FRÄMSTA HERDEDIKT OCH DESS SKALD 11 1

VÅR FRÄMSTA HERDEDIKT OCH DESS SKALD.

I.

Det finns en dikt från den svenska upplysningstiden, hvilken 1700-talets människor älskade som våra föräldrar älskade Frithiofs saga, en dikt, hvilkens vårförtrollande poesi var sammanväfd med deras käraste ungdomsminnen och hvilkens rader de ännu med grå hår aldrig anförde utan rörelse. Det är Sveriges främsta herdedikt Atis och Carn i 11 a af grefve Gustaf Filip Creutz, en af den svenska skaldekonstens äktaste dyrbarheter.

Författaren tillhörde en gammal, högboren familj. Allt i hans människa och i hans diktning talar också om gammalt blods förfining, medfödda, aldrig svikande smak, oefterhärmliga elegans. Han och Johan Gabriel Oxenstierna äro tidens båda oemotståndliga: inga klippfasta karaktärer, djupa sinnen eller starka viljor, men lefvande solstrålar, spelande af ljus och lust.

Creutz' ungdomsvän och skaldebroder Gyllenborg har af honom tecknat två porträtt från olika tider, ett par parallellbilder, på hvilka inan som på1 10

ett par goda pasteller från tiden kan läsa hans utveckling och lära känna de två hufvudskiften, som klyfde hans lif i tvenne tyvärr mycket olika stora delar. Ty poet var Creutz blott några hastigt försvinnande ungdomsår, men diplomat och lysande sällskapsmänniska hela resten af sin lefnad.

Det första porträttet är poetens.

»Första utseendet af grefve Gustaf Filip Creutz var i hans yngre år honom icke gynnande. En mörk och distrait uppsyn, ett magert och gulblekt ansikte gåfvo icke tillkänna en ynglings vanliga liflighet, än mindre något snille. Men när denna yngling ville behaga, ville vinna någons vänskap, utbrast ur hans öga en förtjusande låga, en behaglig rodnad spriddes i hans ansikte, alla hans åtbörder blefvo talande och instämde att teckna hans hjärta. Det intrycket han gjorde kunde aldrig utplånas.»

Det andra porträttet är statsmannens.

»Creutz har i äldre år i visst afseende blifvit vackrare. Molnet, som höljde hans uppsyn, har försvunnit, men gudalågan, som sig därur frambrutit, var förlorad. Hans ansikte var fylligare, hans hy jämnare kolorerad, hans utseende var af en man af värld, men författaren af Atis och Camilla fanns ej mera.»

Om poetens lefnadshändelser — och det är naturligtvis blott om skalden, som denna studie handlar — flyta upplysningarna sparsamt och finns föga att förmäla. Hans ungdomshistoria är i de yttre linjerna förvånande lik vännens, den alldeles jämnårige Gyllenborg. Efter grundliga studier vid Åbo universitet kom han 1751, samma år som Gyllen-var främsta herdedikt och dess skald 101

borg från Lund, till Stockholm, lämnande sin finska fosterbygd, som han sedermera blott på ett kort besök skulle återse. Början af hans bana var ej särdeles glänsande. Han fick nöja sig med en anspråkslös post i verken — kanslist vid hofkanslers-kontoret — tills han liksom Gyllenborg valdes till en af de kavaljerer, som af ständerna påtvingades majestäterna efter upptäckten af 1756 års statskuppsplaner. Creutz hade sin uppvaktning hos prins Fredrik. Som korten lågo, kunde dessa påtvungna hofmän icke erhålla någon behaglig ställning. Gyllenborg skrifver själf, att de betraktades med sneda ögon och lämnades vid alla fester och högtidligheter i en »föraktlig glömska». Med sin utomordentliga smidighet och älskvärdhet afväpnade Creutz dock snart förintagenheten mot sin person och vann särskildt kronprinsens gunst. Oändligt mycket mer än den grubblande, långsamme och styfve Gyllenborg passade också Creutz med sin mjuka esteticism och sin älskvärda kvickhet Gustaf III.

Emellertid, under dessa år till 1763 lefde den unge hofmännen dock framför allt för sin poesi. Med Gyllenborg delade han broderligt både fru Nordenflychts vägledande vänskap och läsevärldens ynnest. De båda grefvarna hade hvar sin krets af läsare och beundrare. Intet moln behöfde störa deras vackra, i vår litteratur ganska enastående vittra vänskapsband. Creutz hade sina trogna bland det vackra könet, »en förmån hvaraf jag aldrig kunnat smickra mig, förnöjd att hos mitt eget hafva vunnit något anseende», erkänner Gyllenborg själf på sitt redbara och trubbiga vis och berättar, hur han vid1 10

ett besök i Stockholms tongifvande hus, Axel Fersens, fann »Världsföraktaren» på den store statsmannens skrifbord, medan Creutz' »Daphne» låg instucken bland fru grefvinnans sysaker.

Säkerligen föresväfvade det icke då Creutz ens i hans drömmar, att han en gång skulle sitta som ledaren af Sveriges politik. Han var genomsyrad från topp till tå af upplysningstidehvarfvets idéer. Han polemiserade på sitt rosenröda vis mot »fanatism och préjugéer», svärmade för Voltaire och hela den encyclopedistiska härskaran, diktade och drömde bort dagarna, epikuré som han var ut i fingertopparna, till dess en utnämning till svensk minister i Madrid med ens förändrade hans lefnadsriktning. Ehuru nödtvungen att antaga den hedrande befattningen, som öppnade vida framtidsutsikter, lämnade han icke med lätt hjärta Sverige, sina litterära värf och sitt unga skalderykte. En aning därom, liksom en intressant silhuett af Creutz i det hela, sådan han var vid sin korta poetbanas slut, just då han stod i beråd att lämna Sverige, gifver följande otryckta skildring af en annan ung hofman, grefve Claes Julius Ekeblad.

I sin dagbok skrifver denne 1763:

»Grefve Creutz reste i dag för att fortsätta sin färd till Spanien. Han tycktes ångra sitt parti och klagade i synnerhet öfver den sorg han erfor att nödgas lämna alla sina vänner och lefva i ett aflägset land, utan att hafva någon, för hvilken han kunde öppna sitt hjärta. Med ett ord han skulle vara den nöjdaste i världen, om han kunde få en vän med sig. Han bad mig om tillstånd att få kalla mig bror, till hvilket jag så mycket hellre samtyckte, som grefve Creutz är en man, för hvilken jag hyser mycken

vänskap, då jag väl känner hans talanger och hans ut märkta karaktär.»

Ekeblad slutar med att kalla Creutz »extrëme-ment tendre».

Sådan var Atis och Camillas skald med sin vekhet, sin älskvärdhet och sin vänskapskult, då han lämnade fosterlandet och därmed också sitt diktarlif. Från och med nu tager diplomatens historia vid, och från och med denna tid äger man också en mängd intressanta dokument om Creutz, hans lefnad, resor, ämbets- och umgängesförhållanden. Det är hans egna, för en litteratör vackra men för en diplomat nästan komprometterande litet verklighetsskarpa bref, framför allt till Gustaf III, men därjämte en myckenhet andra källor, både svenska och utländska. R. F. v. Willebrand har härom tryckt ett intressant föredrag, men långt mer ändock skulle kunna skrifvas om den älskvärde, i så skiftande och fängslande omgifningar lefvande diplomaten. Om allt detta skola här blott två ord tillfogas för att afrunda skissen öfver Creutz' lefnadsöden.

Creutz reste icke till Madrid direkt. Han uppehöll sig först i Paris, stiftade vänskap med flera af de författare, hvilkas verk han beundrat hemma i sin studerkammare i Stockholm, framför allt med Marmontel, som alltid skulle förblifva den af de parisiska skriftställare, som stod hans hjärta närmast och i hvilkens memoarer man också finner den mest hänförda målning öfver Creutz' personlighet, som öfver hufvud taget finnes. Att Creutz just valde Marmontel till sin förtrogne, till Gyllen-

borgs efterträdare, berodde nog mer på fransmannens personliga än litterära egenskaper. Författaren till de »Moraliska berättelserna» och »Beli-sarius» är en af den encyclopedistiska skolans få ledsamma och temperamentslösa andar, men han ansågs med skäl som en tillförlitlig, klok man, hvilken, så byskräddarson han var, hade med sitt lugna och jämna goda humör vetat skaffa sig en plats i Paris' fina sällskapslif.

Ur Marmontels famn for Creutz till bådas höge skyddspatron: slottsherrn på Ferney. Voltaires bref vittna om, att Creutz verkligen lyckats taga hans gamla misstrogna hjärta med storm. Först efter dessa besök, som föga hade med diplomatens ärenden att skaffa, begaf sig Creutz till sin post i Madrid, där han förblef till 1766. Tydligen gjorde han sitt bästa för att tränga in i de spanska förhållandena, som han skildrat i skrifvelser till Gustaf III och Marmontel. Men det kan icke nekas, att han hör till dessa ytliga 1700-talets framställare af spanska seder, öfver

hvilka en af våra dagars yppersta kännare af landets odling — Morel-Fatio — med fog skämtat. Montesquieu hade gifvit tonen genom en lika elak som föga djupsinnig karakteristisk af nationallynnet i vändningar såsom följande: »Spanjorerna stå främst i världen af alla folk, om det gäller att dö af trånad utanför sina tillbeddas fönster, och hvar spanjor som icke har snufva anses icke vara galant. De spanjorer, som icke blifva brända, hålla så mycket af inkvisitionen, att det skulle vara synd att afskaffa den. I den spanska litteraturen finns det blott en god bok — den som gör narrVAR FRÄMSTA HERDEDIKT OCH DESS SKALD 11 1

af alla de andra.» Ungefär samma djup besitta Creutz' spanska skildringar, fast mindre kvicka. Det är deklamationer mot inkvisitionen, skildringar af senoritas som spela gitarr och dansa fandango, och mera sådant. Man får icke mycken aktning för denne diplomats iakttagelseförmåga, när man läser hur han begynner en diagnos öfver det spanska nationallynnet: spanjoren är född ädelmodig, mild och känslosam — »doux et sensible».

Creutz flyttades 1766 till den viktiga ambassadposten i Paris. Här trifdes han som fisken i vattnet och blef en värdig efterföljare till de många lysande, i det högre franska sällskapslifvet omtyckta och bemärkta sändebud, som Sverige förut ägt i Paris under 1700-talet — Erik Sparre — den vackre Sparre — Tessin och bröderna Scheffer.

Men Creutz vistades vida längre än någon af dem i den franska hufvudstaden. Han lefde här som den estetiska njutningsmänniska, hvartill naturen danat honom, visade en grand seigneurs alla förtjänster och lyten, uppmuntrande konst och diktning, gärna deltagande i äfventyrligt spel, lefvande högt öfver sina tillgångar. »Hans hem är förtjusande,» skrifver Claes Julius Ekeblad, då han besöker Creutz i Paris, »alltid mycket främmande och att döma af den stat han för, skulle man tro honom vara millionär. Få ministrar lefva som han.» Också ökades hans skulder dag för dag. Ekeblad skrifver därom: »Håren resa sig på mitt hufvud, då jag tänker därpå.» Men Creutz själf, som rörde sig med rikens affärer och subsidier, tyckes tagit saken kallare. Vid hans hemresa belöpte sig hans skulder till öfver1 10

350,000 livrés — en med tidens myntvärde vacker summa.

Man kan tryggt säga, att Creutz syntes öfverallt i Paris' tongifvande kretsar och öfverallt var lika afhållen. Han hade lyckats göra sig omtyckt af madame du Barry men det oaktadt vinna Marie Antoinettes synnerliga bevågenhet, ett mästerprof af hans älskvärdhet och tjusningsförmåga. Inom den högre franska umgängesvärlden var han en välkommen gäst, och han stod på förtrolig fot med tidens ledande statsmän. Madame du Deffands bekanta bref visa, hvilken nära förbindelse han knutit med hertigen af Choiseul. Den torra, misstrogna brefskrifvarinnan finner för den svenske ambassadören sina vänligaste adjektiv och skämtar godlynt med hans — dock af Marmontel berömda — franska uttal. Den förtjusande hertiginnan af Choiseul skulle Creutz hafva benämnt »u n e a n ch e», när han gjorde den icke synnerligen nya artigheten att kalla henne »en till människa förvandlad engel». Men a n c h e betyder munstycke.

Genom sin vänskap med Marmontel kom han djupt in i tidens litterära lif, deltog i filosofernas middagar, »encyclopedisternas synagogor», och blef en stamgäst i en af deras mest berömda salonger, M: me Geoffrins, Marmontels »grannfru» och väninna, som Creutz intog trots sin nära bekantskap med hennes dödsfiende madame du Deffand, ett nytt schackdrag af hans älskvärda diplomati.

Men nästan ännu mer än vitterheten synes Creutz på äldre dar hafva älskat musiken. Det poetiska i hans natur, som icke längre kvällde framvar främsta herdedikt och dess skald 107

i egna skapelser, fann ett aflopp i långa drömmerier vid Pergoleses eller Jomellis smältande melodier. Sittande i sin loge på operan, med de litet närsynta ögonen halfsänkta och ansiktet upplyst af ett frånvarande skimmer af sensuellt och berusadt fantasteri, så är det man gärna tänker sig Atis och Camillas, den susande Mälarsommarens, forna skald, flyttad till världsstaden och ej längre diktande annat än för sig själf med en af ljusa och vällustiga bilder alltid lekande inbillning. Det är också betecknande för Creutz' hela skaplynne, att han i de stora

musikaliska fejderna afgjordt stod på den italienska tonkonstens sida, och i det långa enviget mellan Gluck och Piccinni liksom Marmontel hörde till den senares anhängare. Mer än Glucks stränga och patetiska stil skulle han alltid älska den italienska cavatinan och dess sinnesbedårande välljud. Af Frankrikes tonsättare stod han närmast Grétry, för hvilken han var en synnerlig gynnare.

Till sist syntes också Creutz ofta i ateljérerna, han samlade taflor och kopparstick, och hörde bland annat till Vemets kundkrets. Den gamle gravören Wille skrifver i sin dagbok efter ett besök, som den svenske ambassadören gjort i hans verkstad vid Quai des Augustins: »grefve Creutz synes vara en kännare».

Från denna, af alla sorters njutningar fyllda tillvaro och detta Paris, där han åtminstone genom sin ovanliga omtyckthet bort hafva kunnat gagna de svenska intressena, kallades han 1783 att i egenskap af kanslipresident leda Sveriges utländska politik. Det var ett värf, som han knappast själf kände sig vuxen, men det var heller icke meningen. Efter1 10

SVENSKA GESTALTER

Ulrik Scheffers tillbakaträdande ville Gustaf 111 blifva sin egen utrikesminister. Creutz vann emellertid hemma i Stockholm lika mycken tillgifvenhet som i Paris — »ömsom filosof, statsman, litteratör, courti-san, roué, men alltid omtyckt», skrifver en samtida.

Till den tur, som följt detta söndagsbarn under hela hans lif, kom som en sista lyckoskänk kallelsen till uppbrott just i rätta ögonblicket, innan han själf — en ungdomsgestalt som han var — blef tyngd af någon ålderdom och innan Gustaf 111: s mörka år begynte med farliga politiska förvecklingar, som kräfde vid ärendenas roder en annan hand än en svag och trött epikurés. Grefve Gustaf Filip Creutz afled 1785, just som han nära Haga börjat uppbygga »en agréable reträtt». Tivoli skulle denna förverkligade herdeboning hafva hetat. Endast några jordhögar syntes sedan däraf. Stort mer blef som bekant icke heller synbart af hans monarks drömda Sans Souci på Haga. Samtidens bref öfverflöda af vackra minnesord öfver Creutz och berättelser om den leende, nästan ironiskt förekommande artighet, med hvilken den alltid älskvärde hofmännen emottog äfven den siste, fastän objudne besökaren: döden.

II.

Redan Creutz' tidigast tryckta verser, hans äldsta bidrag till Tankebyggarnes poetiska kalender »Våra Försök» hafva nästan alla pastoral hållning. Undantag bildar ett filosofiskt »Ode öfver ängslan»,VAr främsta herdedikt och dess skald 109

där den unge i botten så i dur stämde sångaren sökt anslå vännen Gyllenborgs dystra tonart.

Odet skildrar mycket ungdomligt en säkert hastigt förbifarande stämning af lifsleda och grubbel, ett mörkt moln på hans solskensklara himmel. Den mjältsjuke kanslisten funderar till och med på att »gå ur tiden» och ämnar fördenskull tillgripa salig Catos bepröfvade svärd. Lyckligtvis besinnar han sig. I stället för i blod utgjuter han sin sorg i tårar och känner sig lättad.

Men när i gråt man börjar brista går lätthet uti sinnet opp.

Alla de andra i Våra Försök intagna dikterna äro mer eller mindre utpräglade herdedikter och hafva alla samma ingifvelsekälla: ungdomsberusning, det gryende driftlifvets fröjder och sorger, kärleks-trånad, kärlekslust och kärlekssmärta. Det som fyller hans vers är den första mandomsålderns erotiska drömmeri, spelande sinnlig fantasilek, detta »amans amare», som Augustinus ännu på gamla dagar i sina underbara bekännelser så skälfvande mindes från ungdomen.

Redan i sin allra första dikt, en försvenskning af en Fontenellesk pastoral, antyder också Creutz, i hvilken atmosfär han ville resa sitt af myrten omgifna sångartempel, då han besjunger

den luft, den söta luft, som kärleksgudar andas.

Doftmätt och varm fläktar också denna luft i så godt som alla hans verser, och endast af misstag förirrar han sig

någon gång utanför kärleksparkens gyllene grindar.1 10 SVENSKA GESTALTER

En herdedikt är sålunda i själfva verket den »Elegie», som Creutz i »Våra Försök» offentliggjorde i sin första form. Omarbetad väckte denna dikt sedermera ett stort uppseende, intygadt bland annat af Hallmans parodi. Här skall den betraktas i sin första gestaltning, ej så fulländadt klar och ren som den senare, men af mer omedelbart lif. Creutz har här hvarken påverkats af de latinska elegidiktarna eller deras franska efterföljare. Dikten är alldeles tvärtom tillredd efter pastoralens kända recept. Det är en monolog af en herde, som, försmådd af sin herdinna, utgjuter sitt kval i skogens ensamhet och beslutar att dö med den tillbeddas namn på sina läppar. Intet ämne har sedan Theo-critos' dagar varit mera vanligt i herdedikten än detta, och i enskildheter råder samma konventionalism. Damon, den olycklige älskaren, erinrar sig det samtal som afgjort hans öde och upprepar detsamma, i det dikten faller in i dialog, idyllens älsklingsform. Den älskade, den spotska Zephis, är en typisk »belle inhumaine», till hvilken herdedikten haft oräkneliga hårdhjärtade systrar. Med kallt koketteri ber hon, att Damon, om någonsin hennes »lilla fägring» varit honom kär, skall svära att lyda henne. Damon försvär sig Ögonblickligen och blir förtviflad, då han som hennes ultimatum får befallning att aldrig mer

på ett förtretligt sätt berätta mig din plåga och med din myckna suck här efter ledsna mig, på mig du aldrig bör förmätet mera tänka: ditt hjärta kan du nu en annan skänka. Farväl, men våga ej att mera visa dig.VAR FRÄMSTA HERDEDIKT OCH DESS SKALD 11 1

Sedan Damon så upprepat för sig själf sin olycka, flyr han mot den vildaste delen af skogen — hvarje fullständigt herdelandskap har ett själf-mordsterritorium med klippor, grottor och svarta källor. Dit flyr Damon, och som alla andra herdar: i samma vånda tilltalar han omgifningarna:

Hvart flyr jag väl? Bedröfveliga parker I I branta djup! I torra ödemarker I

Efter ett långt afsked med en mängd sirliga talesätt störtar han sig i källan med den för herdediktens galanta älskare ej ovanliga önskan, att döden måtte förinta allt hos honom utom hans minne af den älskade.

Detta är sålunda en fullkomlig studie efter berömda mönster, men språktonens ungdomliga friskhet, versbehandlingens i svensk poesi förut okända ljufhet och välljud förtjusade samtiden och kunna tjusa än. Fullständigt och klart framträder däremot Creutz' egenart i det berömda »Sommarkvädet». Man känner, hur hans diktning slår ut i blom i denna lofsång till den djupa, dofttunga sommaren, epikurén Creutz' årstid, liksom den frostiga vintern är stoikern Gyllenborgs. I detta »Sommarkväde» ersättes den konventionella herdenaturen af ett uppsvenskt landskap. Det är Mälarsommaren Creutz skildrar, så att man kommer att tänka på den ypperste af alla uppsvenska naturdiktare:

Men hvilken ljuflig luft jag andas, som denna kullen dunstar ner, där purpurn med det gröna blandas, och svala gräset kyla ger.1 10

SVENSKA GESTALTER

De smultron ögat hinner följa

förgäfves deras blygsel dölja

uti ett krusigt blads förvar.

Litså en Nymph sin fägring gömmer.

Men här och där en täckhet glömmer,

som florets våld sig undandrar.

Dessa rader skulle kunna sjungas på en Bell-mansmelodi, och deras till alla sinnen vädjande lifsvärme erinrar också om Bellmansdikten.

Allt detta är, som man ser, skisser, förberedelser till Atis och Camilla.

Hvad Creutz skref efter detta mästerverk är lika lätt räknadt. Egentligen kommer blott ett enda verk i betraktande,

den lilla versifierade novellen Daphne. Men också denna berättelse för tanken till Atis och Camilla, så till vida som ämnet är en likartad kärlekssaga, blott afklädd sin romantik, beröfvad den fria naturens ackompanjemang, flyttad från parken till budoaren, med doften från slipade kristallflaskor i stället för herdenejdernas lukt af gräs och väppling. Redan Gyllenborg fann dikten vittna om en »aftagande oskuld», och det har onekligen redan kommit något af doktrinär epikureism öfver denna eljest som sinnlig konst förtjusande berättelse. Hur många af tidens kavaljerer hafva icke hviskat den trånande Alexis' sammetslena verser i öronen på de damer de älskat, och hur mången ung frökens kind har icke fått hetare färg, medan deras ljufva gift gled in i hjärtat.

Ack, Daphne, fullfölj dina öden, och af så sälla nöjen lär, att lifvet liknar endast döden, när det ej vet hvad kärlek är.

Daphne begynner en diktart i vår vitterhet, den rimmade erotiska novellen, som flera bland gusta-vianerna, och särskildt Leopold, behandlat med utomordentlig elegans, men utan att dock någonsin få Creutz' mandolinklang och sinnliga hänryckning öfver versen.

Creutz' båda sista bidrag till tankebyggarnes andra publikation, »Vitterhetsarbeten utgifne af ett samhälle i Stockholm», odet »Begärelsers bedräglighet» och prosasatiren »Lögnens försvar» antyda redan genom titlarna en brytning i hans lif, slutet på hans ungdom. Odet visar, att den unge diktaren redan känt njutningens tomhet och bitterhet:

Just när du dig i vällust dränker förföljer dock din längtan dig. — Du häpnar när du börjar finna, att allt hvad mänskan mäktar vinna är glömma sig ett ögonblick.

I denna brådmogna och lillgamla visdom är man långt från Arkadien. Detsamma gäller prosasatiren. Visserligen är dess mask af människoförakt lånad. Det är den oförsonligaste af alla satirici Creutz tagit till förebild, Swift i »The art of po-litical lying». Det behöfver ej påpekas, att herdediktarens försök blir barnslig deklamation vid sidan af mästarens satir. Men valet af lärare och ämne är upplysande. Creutz står redan på sin ungdoms och sin poetbanas tröskel, färdig att försvinna bland tidens många epikureiska män af värld. Såsom Gyllenborg skref, diktaren till Atis och Camilla fanns ej mer.

Det är sålunda en föga omfattande alstring Creutz efterlämnat. Få om ens någon svensk skald har med så ringa litterär packning vunnit ett så stort rykte. Creutz hör till de poeter, hvilkas namn lefver med ett enda verk. Det är Atis och Camilla, men denna herdedikt är icke blott ett arbete af förtrollande ungdomsfägring, den är ända till randen bräddad af en utsökt och varm skaldeindividualitet.

III.

En berömd modern författare, som själf lika väl skildrat och förstått det sönderslitna kulturlifvet och den landtliga idyllen med dess lugna horisont, George Sand, skrifver i en af sina herdeberättelser följande: »Herdevärlden har från antikens till och med Trianons dagar varit ett doftande Edén, hvarest själar, plågade och uttröttade af stadslifvets äflan sökt en tillflykt. Dikten, denna stora förskönare och tröstare för människor, som hafva det alltför bra, har skapat en oaflåtlig rad af herdedrömmerier. Ofta har jag velat skrifva en bok med titeln 'herdedikternas historia', däri jag skulle skärskåda alla de olika drömmar om landtlig lycka, i hvilka de högre klasserna så lidelsefullt försänkt sig.»

Öfverallt där herdedikten vidröres, i alla arbeten öfver dess många olika former träffar man samma

tankegång. Alltid framställes herdedikten som ett längtans och kontrastens foster. Alltid skildras den såsom en skapelse af den öfverförfinades åtrå efter en helare och enklare tillvaro med naturens egna sunda vanor och jämna pulsslag, ett fantasiens alibi, till hvilket civilisationens betyngda söka sig bort från en öfverhettad existens' buller, sorger och begär, kammarmänniskans och stadsbons försköning af lifvet under öppen himmel. Det är

Faust utanför stadsporten, som i detta klara solsken och denna kryddade luft blygs för sina insjunkna kinder och sina bleka händer och drömmer sig bort från studiecell och stad, bort från tankens och lidelsens oro till landtmannens primitiva lifskamp och herdens naturlif.

Det historiska studiet bestyrker sanningen af denna åskådning. Herdedikten är äfven i den tidigaste uppenbarelse vi känna den, barn af ett i bildning och förfining långt framskridet, redan trött kulturskede. Den är barn af den alexandrinska tidsåldern, då den helleniska odlingens långa, praktfulla aftonrodnad lyste öfver världen, och den moderna människotypen för första gången utbildades. Det gamla Greklands poesi visste ej af denna medvetna och känslofulla naturkärlek. I den äldsta stora hellenska dikt som finnes, skildrande landsbygdens lif och jordens saga under årstidernas växling, Hesiodos' vördnadsvärda »Verk och Dagar», är naturen sedd från dess egna arbetares och daglönares synpunkt, framställd med det kärfva allvaret hos en landtman, hvilkens hår grånat och hvilkens rygg böjts öfver plog och yxa under dagligt besvär för1 10

nödtorften. Det i anletets svett brutna brödets stämning af vedermöda, bön och helgd bär denna diktning, där naturen aldrig tänkes som en vänlig makt, utan som en sträng och oberäknelig husbonde, icke såsom mor, utan såsom styfmor, för att använda Leo-pardis berömda ord. I andra och senàre diktverk framträder onekligen en varmare, mer estetisk naturglädje, hvilken lokalpatriotisk kärlek till en bestämd nejd eller en flykt af mytisk fantasi kunna stegra till varmare svärmeri, men lyrisk trånad, tendentiös medvetenhet företer dock aldrig denna naturskildring med dess ogrumlade, konturrena objektivitet.

Helt annorlunda blir förhållandet under den alexandrinska tiden. Då utvecklas för första gången i den hellenska världen en storstadskultur, som åstadkommer en djup och bestämd klyfta mellan stad och land, och på samma gång uppväxer en förut okänd tillgifvenhet till den fria naturen, dess enkla lifsformer, dess verkliga och drömda lyckofrid. Ut från den tanklösa, jäktande hopen på Alexandrias eller Antiokias gator, hvilkens sorl ekade doft och kallt mot marmorn, drömde man om fältens sus och skogarnas stillhet. Stadsbon, som icke kunde komma utom trollkretsen af sin murring, sökte sig ersättning med konst. Den enskilda trädgården och den offentliga parken gjordes till större och mindre sammandrag af naturen, i hvilka man dock kunde förnimma en pust af växtvärldens vederkvickande ro. Men ej nog härmed, öfverallt ville man hafva bilder från den natur, hvilkens arflösa ättling man med saknad kände sig vara. Murarnas väggytor dekorerades med landskap afvar främsta herdedikt och dess skald 117

alla slag, med solbelysta bergsuddar, som sköto ut i blå hafsbukter eller gröna fält med herdar och hjordar lägrade vid en flods säfstrand eller rundt den klara brädden af en källa. Till och med bohag, vaser pryddes med små landskap. I första hand är denna sengrekiska konst förintad, men af freskerna i Pompeji och Campaniska vasmålerier kunna vi än fånga en ljuf, fast bleknad återstråi-ning af detta naturmåleri med dess ljusa plan, dess stämning af åtrådd frid och sakta, kristallklart, rinnande tidsflöde.

Naturligtvis skulle dikten gifva uttryck för samma känslogång. Men den alexandrinska dikten var icke i stånd att hålla sig till detta ämne allena och utan utsmyckning eller baktanke åskådligt skildra landtlifvet, dess arbeten och händelser, dess människor och sysslor. Den alexandrinska dikten var mytologisk och lärd, fallen för allegorisk utläggning och litterär maskerad, och centrum för dess ämnesvärld var — såsom i alla tider af stadskultur och högt uppdrifven förfining med estetisk öfvervikt öfver reala intressen och aftagande handlingskraft — könslifvet, det erotiska. Med alla dessa beståndsdelar försatte tidsskedets konstnärliga inbillning naturlängtans och landtlifvets poesi och danade så den bukoliska eller pastorala dikten. Ingen undkommer sin egen skugga. Till och med i dessa sånger, upprunna ur begäret efter en existens rent motsatt verklighetens, medförde idylldiktaren och kulturmänniskan sin föreställningsvärld, sin bokliga lifssyn, spåren af sina stadserfarenheter och sitt smink. Redan från första upphofvet lider pasto-1 10

ralen därför af något vacklande, en sorts tvåfaldig ögonpunkt med dess osäkerhet i perspektivet — halfsanningen

och förkonstlingen funnos i viss mån från början.

Den äldsta och utan fråga också yppersta herdediktare världslitteraturen äger, Theocritos, har bakom sig en sådan alexandrinsk tradition, af hvilken endast några spillror kommit oss tillhanda. Hans egna förtjusande idyller vittna, att också han, fastän hela sitt tidehvarfs friskaste och frodigaste begåfning, dock hörde till den alexandrinska åldern och ägde dess släktdrag. I hans beundransvärda skildringar ingå redan många konventionella drag. Också han älskar de lärda anspelningarna och de mytologiska utvikningarna. Också i hans herdevärld är erotiken icke blott lifsnerven utan det poetiska grundmotivet, och halsstarrighet mot Eros det enda oförlåtliga högmålsbrottet. Till och med den half-mytiska gestalt, hvilken hans dikt hyllar såsom de sicilianska herdarnas hjälte och skyddspatron, den unge Daphnis, öfver hvilkens död sången ständigt klingar i olivernas och ekarnas skugga, är, synes det — ty hans legend har rekonstruerats mycket olika — en trotsare mot Eros och Afrodite. Äldre forskning såg i denne Daphnis en symbol af våren, dräpt af sommarhettans solpil, yngre forskning en af lokalsägner skapad sagofigur, den bukoliska diktens mytiska uppfinnare, en herdevärldens Hippolytos, som ensamt vill lefva för sin syrinx och sina kreatur, kysk och stolt, men som af kärleksgudinnan straffas för sitt trots mot blodets lag och måste dö i blomman af sin ungdom, Ett annat dylikt

allmänt pastoralmotiv är cyclopen Polyfems kärlek till hafsnymfen Galatea. Också detta motiv stammade ytterst från en siciliansk folksägen. Den tölpige Polyfem, som från klippstranden vid Aetna kärleksrasande sträcker sina ludna armar mot nereiden, som hvitlemmad och gäckande lockar i böljglittret, är söderns motbild till nordens klumpiga bergstroll, som icke vet till sig af åtrå efter prinsessans lena kind. Den enögde cyclopens hetshunger efter den ljufva Galatea hade också redan satyrspel och komedi behandlat före Theocritos. Liksom i ämnesvalet finns det hos skalden i teckningen af de i idyllerna talande personerna också en oneklig konventionalism. Några af hans herdar skulle säkert illa nog reda sig med getter och kor, hur pastoralt de än äro utstyrda, ty i själfva verket äro de rena amatörer, förklädda stadsbor. En af Theocritos' allra vackraste idyller, som med oöfverträffad fyllighet och must skildrar den utslagna söderns af blom och frukt dignande sommar, berättar ett ungdomsminne från skaldens fäderneö, Cos i arkipelagen. Man ser honom själf med några vänner på väg till en skördefest, och under vandringen stöta de på en herde, Lykidas, som tyckes så oförfalskad som möjligt, ty han bär öfver axlarna ett raggigt bockskinn, som ännu »luktar löpe», och håller i handen den krokiga stafven af oliv. Men denna herde af-slöjar sig strax som en yrkesbroder till Theocritos själf. Genast vaknar hos dem båda den poetiska ambitionen — för att ej använda ett fulare ord — de begynna en skaldisk täflan för att öfverglänsa hvarandra, en täflan fylld af litterära anspelningar

och vänlig yrkesafund. Den pastorala maskeraden är här sålunda i full gång. Visserligen finns det en olikhet mellan Lykidas i sin stinkande bockfäll och en Watteausk Celadon på väg till Cythere i den af vällukt doftande sidenrocken och med rosenröd rosett på sin pilgrimsstaf. Dock, förklädnad som förklädnad. Bottenlös är icke denna skillnad.

Men allt detta utgör blott en sida hos Theo-critos, den, som framträder för litteraturkännarens väpnade ögon. En vanlig bildad läsare, som första gången gör bekantskap med idyllerna, skall allra minst få intrycket af konventionalism och förklädnad. Tvärtom, en pust af naturstarkare, ymnigare lif än från de allra flesta diktverk skall slå honom till mötes, och söderns underbara rika sommar brinna och sorla rundt ikring honom med hela sin växt- och djurvärld. Det lönar mödan att pröfva detta i Erland Lagerlöfs vackra tolkning af dessa idyller, som tyckas aldrig kunna åldras.

Detta naturintryck beror icke på en illusion. Det ljuder i dessa sånger ett tonrikt eko af den glädje, som trifdes i gamle Pans af fruktsamhet och lifslust fyllda rike. Det finns där vid sidan af allt litterärt ett ännu i dag förnimbart eko af verkligt sicilianskt landtlif, hvilkets sanning moderna resenärer ofta intygat, så äkta är Theocritos' skildring, så återkommande och beständiga äro också lynne och seder på denna klassiska mark. Ännu i dag spirar folkvisan i Siciliens dalar i kapp med rosorna längs trädgårdsmurarna, sjunger improvi-satorn om de bruna

flickornas skönhet, förekomma vid gillen och slåtterfester poetiska täflingslekar.

Allt detta fanns också på Theocritos' tid. Verkliga folkvisor och växelspråk af landtlig poesi har han efterliknat och inflätat i sin diktning, för hvilken han med fulla händer öst ur det dåtida Siciliens lefvande folk-lore. Öfverallt möta i hans verk enskildheter — ordstäf, folkskrock, skämt från beteshagar och landtgårdar, drag af naturbarns passionerade och rörande fantastik — hvilka hafva på ort och ställe tagna plantors doft och friskhet.

Men först och sist beror naturstämningen i Theocritos' idyller på skaldens lynne och genialitet. Den ungdomsklara känsla för naturintryck som sprider liksom ett skimmer af daggstänkthet öfver så mycken hellensk poesi, fanns i högsta grad hos Theocritos. Hos honom dallra alla sinnessträngar lika ögonblickligt och rent, han insuper världen icke blott med syn och hörsel, men med anda, lukt och känsel. 1 hans diktning finns en underbar, smittsam lifsvärnie. Denna djupa sensualism, som verifierar intrycken med alla sinnesverktyg, gifver hans skildring en utomordentlig fyllighet och säkerhet. Formen rundar sig för ögat som på en relief, rörelsen tycker man sig följa genom rytmen, sol och skugga växla öfver versen, i hvilkens klang man får ett sydländskt sommarlandskaps musik. Aldrig träffar man i hans diktning något obestämdt eller sväfvande. Theocritos är mästare i begränsningens och afrundningens konst. Som landsskildrare väljer han därför aldrig stora vidder — ehuru hafvet susar kring hela hans värld, äro dess skönhet och vida synrand sällan omtalade i hans diktning. Hans landskapsbilder hafva de mest blygsamma mått. Det1 10

är en grenrik lund af almar och popplar på en grön ängskulle, ett skuggigt hörn af en landtgård med gräsbänkar kring vattenbrunnen under af frukt bågnande äppelträd, ett svalt skogsgömsle vid den svarta brädden af en källa. Men dessa vråar af natur skildrar Theocritos sedan med utomordentlig fyllighet. Hela söderns sommarlif tycks kvälla fram på denna lilla fläck. Vi få intryck af ljuf sommarsvalka och solspel, binas surrande ringar öfver vattenytan, steglitsens sång ur grenarna, musiken från gräshoppornas glasklara diskant och löfgrodornas bas, människors och djurs slumrande välbehag, luftens ångande stillhet, genom hvilken en tung mogen frukt eller en pinjekotte, som lossnat, falla och mäta tystnaden med bullret emot marken. Man fängslas med alla sinnen vid denna vrå i ett betaget ögonblicks lycka och världsförgätenhet.

Sådan är i största korthet Theocritos' herdeidyll, den första herdediktning vi äga i behåll. Diktartens långa senare utveckling kan sammanfattas i korta ordalag. Den företer ett ständigt aftagande af det konkreta naturinnehållet och en ständig tillväxt af det maskeradaktiga och konventionella. Allt mindre liffullt blir landskapet, dess flora och fauna krympa ihop och förtunnas. Ramen blir stereotyp och overklig. Allt mer kan denna herdevärld tänkas litet hvarstädes och ingenstädes, ty de lokala banden med strand och torfva brista. Hufvudvikten faller på det sentimentala och psykologiska. Arkadien förgäter mer och mer dyrkan af Pan och Priapos, af Artemis och Pomona och underlägges helt Afrodites välde.

Denna utveckling synes redan inom den sengrekiska romanen, hvilkens förvecklingar stundom också utspelas inom herdevärlden, såsom i Longus' berömda kärleksnovell »Daphnis och Chloë». Den försiggår på Lesbos, och dess små naturtaflor äro framställda med senantikens behagfullhet och »mor-bidezza», men sakna icke under den konstlade stilens fernissa sanning och poesi. Dock, landtvärlden har här blott blifvit en gles inramning för en vällusttrött skildring af driftlifvets uppvaknande i ett par unga, dumma, men mycket vetgiriga hjärtan, infattningen kring en erotisk historia, dubbelt sinnlig i sin låtsadt oskuldsfulla lek med fikonlöf. Äfven i den latinska litteraturens mest berömda diktning, Virgilii »Ekloger», är man fjärran från Theocritos' sunda och varmblodiga naturvärld. Virgilius diktade dessa herdekväden i sin egen hemtrakt vid Mantua och i Rom, med fantasi och själ fyllda af norditaliensk natur, men behöll ändock i sina skildringar många sicilianska motiv från förebilden. Man kan tänka sig, hur ett landskap skulle se ut, som är en kombination af lombardiska slätten och Sicilien, eller rättare är ett overkligt territorium, som icke kan lokaliseras på någon karta. Redan eklogernas art af efterbildning från främmande mönster ökade det konventionella i deras anläggning. Virgilii herdar äro mindre naturfriska än Theocritos', ännu mer maskerade stadsbor och därtill medvetna romare. Allegorien spelar i hans

vers en ännu större roll. Ensamt diktionens egendomliga och smältande skönhet uppehåller dessa idyller. Virgilius var visserligen icke som Theocritos en eldfull sensualist,1 10

född till naturskildrare, men i hans stora och stilla själ fanns en svärmares innerlighet och en lifs-betraktares tankfulla vemod. Detta lynne framträder i hans bukoliska vers och gifver dem en stämning af modernare känslofullhet och blidt elegiskt drömmeri. Det är — tycker man — den Vir-giliska eklogens sånggudinna, som Puvis de Chavannes målat på en berömd fresk. Med tankfullt sänkt panna och stilla, om ej sorgsna ögon skrider hon i den sida manteln öfver sommarens redan brända gräs i den tysta middagstimmen, och olivlundens milda silfvertöcken omsveper hennes gestalt.

Det är framför allt från dessa verk, som renässansen hämtade uppslag och material till egna herdedikter och det med en osjälfständighet, kanske större än på något annat poetiskt område. Betraktar man ett ögonblick den mest bekanta och berömda af dessa renässansens pastoraler, neapolitanaren Sannazaros till många språk öfversatta, i alla länder älskade »Arcadia» från 1502, en följd af herdedikter, hophållna af en lös och flyktig prosaberättelse, finner man ett rent mosaikarbete, så godt som samman-flickadt af antika vändningar och bilder. Sanna-zaro själf har visserligen förklarat, att diktens ingifvelse stammade från barndomsintryck af landtlig och undangömd italiensk natur. Men faktum är, att han för att resa till sitt Arkadien ej behöft lämna studerkammaren, ty — som den siste utgifvaren visat — finns det i denna dikt »icke en fras, icke en tanke, knappast ett epitet som äro hans egna». Allt är taget på kredit ur böcker ochvär främsta herdedikt och dess skald 125

då antiken icke förslog,lånade Sannazaro oförskräckt från de stora italienska skalderna allt ifrån Dante.

Detta verk lär oss intet nytt om herdediktens utveckling, när den moderna tiden upptager densamma. Något nytt, åtminstone till ton och lynne, finner man först i Tassos af melodisk lyrik fyllda herdedrama »Aminta».

Aminta uppfördes 1573 vid hofvet i Ferrara. Stycket tillhör sålunda renässansens slut. Åter äro vi — som i den tid då herdedikten först skapades — i en kultur, som passerat zenit och efter sekel af underbar skaparkraft och njutningsglädje känner aftontröttheten komma. Författaren, den siste af de stora italienska skalderna, var med sitt angripna nervsystem, sin skälfvande, förstämda ömtålighet, som alltid snuddade vid det själssjuka, en typisk dekadentgestalt. Tiden och skalden voro lika disponerade för världsflykt till ett blånande, af skallmejor och herdepipor klingande Arkadien. Dit förde Tasso sig själf, sina gynnare och fiender vid hofvet i Ferrara med sitt herdespel.

Redan inledningen är betecknande. Amor är i egen hög person prologen och står och skryter öfver sin makt. Han har förklädt sig till herde för att straffa en herdinna, som egenmäktigt vågat trotsa hans bud. Hela dramat antydes så från början vara ägnadt älskogslek med rosor och törnen. Herden Aminta älskar herdinnan Sylvia, men hon, Dianas prästinna, äger sin gudinnas pansrade jungfrulighet och lyssnar icke till hans böner. Ännu mindre hopp än Aminta har en lysten satyr. Men mer tilltagsen än den försagde älskaren, som bara suckar, öfver-126

faller satyren henne, binder henne naken vid ett träd med hennes egna blonda lockar, och endast genom Amintas hjälp blir hon frälst. Men icke ens detta uppmjukar hennes kopparhjärta. Hon fortfar att endast vara amazon och jaga i skogarna. Härunder uppkommer ett rykte, att hon blifvit söndersliten af vargar. Aminta, som trots allt envist framhärdar i sin trohet, kan icke öfverlefva detta. Han störtar sig i ett bråddjup. Då först veknar Sylvia och känner, att hon älskar. Upplöst i gråt söker hon Amintas lik. En af försynen lämpligt placerad törnhäck har emellertid räddat honom i fallet. Han är blott afsvimmad och med en kyss — kyssar äro öfverhufvud herdevärldens enda kura-tiva medel — väcker Sylvia Aminta till lif och kärlekslycka.

1 detta herdespel finns utom den pastorala erotiken och självfva kulisserna intet kvar af antikens bukolik. Ännu den äldre renässansens pastoraler, hur litterära och overkliga de voro, bevarade dock från förebilderna något af den hedniska naturen med sin ungdomsdrift och sin safve. I dem lefde dock alltid ett landskap med en mängd artbestämda träd och växter, där skildrades dock landtliga göromål, där förekommo dock verkliga hjordar med

kor, som kalfvade och tackor, som fingo lammungar, där talades dock ibland om vinskörd och åkerbruk. I Aminta är allt dylikt bortstruket, naturen skall föreställa Ferraras omgifning, och floden, som rinner fram, är Po, men fåfängt letar man efter ett enda drag af konkret och omisskännlig landskapsskildring. Herdarna hafva knappast längre några får

och syssla med att hofmannarnässigt — de äro också italienska hofmän under mask — teoretisera öfver kärleken, när de icke utöfva den praktiskt. Stycket är genomströmmadt af musikalisk lyrik. Hur väl känner man icke, att man närmar sig operans uppkomst och den tid, då allt italienskt känslolif sökte sig uttryck i musik. Det hela är konventionellt, och skulle vara det än mer, om icke en stor skald tryckt de färglösa motiven mot sitt unga, lidelsefulla hjärta och fyllt dem med sin ungdoms kärleksdrömmen.

Sista stadiet af den herdediktens utveckling, som här i största korthet och blott i hufvudsak antydts, har man att söka i Frankrike. En fransk adelsman, Honoré d'Urfé, gaf herdeväsendet en ny gestaltning i en stor, med utomordentlig framgång hälsad roman »Astrée». De två första delarna på mer än 2,000 sidor utkommo 1610, den tredje 1619, den fjärde 1627, den femte och sista författades efter d'Urfés död af hans sekreterare Balthasar Baro. Det var den goda tiden för romanförfattare. Man kunde hålla på ett kvarts sekel med samma verk, utan att intresset svalnade. Ju längre kärlekshistorien var och dess flera delar man hade att genomvandra, innan parterna »fingo hvarandra», dess kärare. D'Urfé förlade sin stora herderoman till en bestämd fransk trakt, där han själf tillbragt sin barndom, Forez, i Lyonnaisnejderna kring floden Lignon. Jean Jacques Rousseau — så långt fram i tiden räckte Astrées trollkraft — alltid på resa efter stängda lustgårdar och förspillda paradis, besökte en gång trakten för att se de romantiska

ängder, där Celadon genom 5,000 sidor gick och dyrkade sin Astrée och fann i stället för ett herdelandskap en grå fabrikstrakt. D'Urfés landskap var rent idealt — teaterscenerier med ängar kring floder, dunkla sagogrottor, druidiska tempel och skogsparker — ännu mindre än Aminta hade denna herderoman något som helst band med den gamla bukoliken. D'Urfés herdar äro unga adelsmän och kavaljerer, hans herdinnor med de förgyllda herde-stafvarna salongsdamer. Arbetet är det klassiska exemplet på en »tjock bok med mycket kärlek». Men denna erotik är icke längre — och detta är något nytt — sinnenas betagenhet, som ännu i Tassos verk, utan en resonerande, spiritualistisk kärlek. »Amour», heter det i ett af företalen, kommer af »animer c'est à dire faire la propre action de l'âme». Det är sålunda en fullkomligt idealistisk och förfinad kärleksuppfattning, som här kommer till orda och hvilkens psykologi framlägges i ändlösa samtal och utredningar. Det så länge jäsande, nyss till ro komna franska samhället uttryckte i detta verk sin längtan efter förfinade umgängesformer och förfinadt känslolif. Man har daterat den goda tonens historia i Frankrike från D'Urfés roman. Det behof af etisk höghet och elegans, som skulle känneteckna Ludvig XIV:s ålder och den klassiska tragedien med dess strider, utkämpade af »stora hjärtan» och »ädla själar» högt öfver alldag-lighetens känslosfär, framträder redan i denna bok. Med d'Urfé är sålunda linjen fullkomligt utlöpt —-pastoralen har kommit tillbaka till sin utgångspunkt.

det öfverciviliserade stadslifvet, den för hvarje häftigt luftdrag slutna salongen.

Efter d'Urfé skrefvos på 1600-talet i Frankrike en mängd herdediktningar, framför allt dramatiska och ofta med ämnen från Astrées outtömliga mångfald af kärlekshärfvor. Det lönar icke mödan att stanna vid dem. I dem alla har societetslifvets psykologi helt ersatt den ursprungliga lidelsen för natur och naturüf. Allt det måleriska har försvunnit, medan dikten passerat klassicitetens siktduk. Landskapet har blifvit akademiskt och torrt i linjerna med sitt Dianatempel under ekarna på en sluttning och sin i sträng rytmik af Le Nötre ordnade park. Rokokon försökte sedermera gifva diktarten en återuppståndelse. Den som här gjorde början var Fontenelle, men någon mindre lämplig idylliker än denna skarpa, skeptiska förståndsmänniska har man svårt att tänka sig. En fransk dam pekade en gång på hans hjärta och sade: »ni har hjärna där också». Hela hans långa lif tillbragtes omväxlande i studierummet och salongen. Man kan förstå, hurudana .näns »ekloger» skulle blifva — kalla och frostiga, och kvickhufvudets ironi sticker öfverallt fram under den naiva masken. Något i rokokons innersta

väsen pekade dock åt idyllen, gjorde naturligt en brinnande längtan efter en opudrad värld full af njutningsvemod och melodi. Dess enda verkliga skald ar också underbart skildrat ett dylikt nöjesdröm-*ns och njutningsmelankoliens Arkadien, men a nna skald var en målare — Watteau.

I poesien lyckades aldrig 1700-talet få fram något, som på långa vägar kan jämföras med

Watteaus galanta herdefester. En stämning af lönn-lig, väl ombonad orgie ligger öfver seklets pasto-raler. Kärlekstemplen äro »petites maisons», och om naturen blifvit mindre stel och styf än i det förra seklets herdediktningar, har den därför icke blifvit mera äkta. Öfver den väl slutna parken med sina gångar och dammar, sina bosketer och gräsplaner dallrar Bouchers blå idyllton med sin lystenhet. I motsats mot de förfarna markiserna och markis-innorna i herdekostymerna hafva djuren blifvit så mycket mer oskyldiga och förlorat allt kön. Det är icke längre bockar och tackor — det är »les brebis». När de skildras springande eller betande, erinrar jag mig lifligt några automater af tidens berömde mekaniker, Vaucanson, som jag själf sett i min barndom. Jag minns ej, om det fanns mekaniska lamm, men en mekanisk hund kommer jag väl ihåg — »den rör öron, ögon och svans», sade förevisaren. Den kunde till och med mekaniskt smälta mat. Om dylika automater kunna ju också någon gång rokokons människor påminna, väl uppdragna koketta dockor. Om man lyssnar noga, kan man också förnimma det ostämda gnisslet af maskineriet. 1700-talets franska pastoraler kan jag aldrig läsa utan att erinra mig Vaucansons konststycken. Ett sådant elegant, hvitpudradt och mekaniskt lamm, som hoppar framför de vackra smalbenen på en rokokoherdinna bildar, synes det mig, slutsymbolen för herdediktens utveckling och storstadsmänniskans poetiska längtan efter ett landtligt Arkadien.

IV.

Som man ser, tillhör Atis och Camilla en uråldrig litterär diktart, och i uppränning såväl som enskilda motiv företer poemet heller intet nytt. Atis och Camilla äro en yngling och en ung flicka, som båda födts

i de Arkadska fält, långt bort från stolta städer,

som båda vuxit upp i sorglös oskuld med hjärtan rena som de källor, kring hvilka deras ungdomsår förgå. Båda äro sig själf nog. Atis lefver ett lyckligt jägarlif, bränd af sol och vind, och Camilla vistas i Dianas svala tempel som gudinnans präst-inna. Men kärleksguden, som icke tillåter några människobarn att undandraga sig hans lag, fångar dem i sitt gyllene nät, och då kommer det handling och rörelse i de slumrande arkadiska dalarna.

Det är en vårnatt, då allting frigöres och knoppas. Camilla känner redan i drömmen en sällsam ljufhet och beklämning. Hon ser ett barn med fjärilsvingar nalkas, omsusadt af västan, hon hör det med ömhet ropa sitt namn:

Camilla, ropar det, ack tag mig i din famn. Jag detta täcka barn intill mitt hjärta lade, och kärleksguden själf i mina armar hade. Hans lågor tändes upp och brunno i mitt sköt. I hela själen strax en okänd vällust flöt.

Aningen om att hennes sorglösa lif är slut och att något nytt, oroande och ljuft förestår följer henne vid uppvaknandet och blir allt hemlighets-

fullare och djupare, medan hon badar sig i källan för att gå till tempellunden och förrätta gudinnans offertjänst.

I andra sången kommer förklaringen, drömmens lösning. En jägarskara störtar in för att nerlägga en gärd af sitt byte på gudinnans altare och i spetsen en skön yngling med ett fängsladt lejon. Då han ser Camilla, tror han henne vara Diana själf och anropar henne. Hon tager honom genast ur hans villa. Men detta korta möte var nog för dem båda. Camilla har redan glömt allt

som intet Atis är, Och ren ett evigt sår hon i sitt hjärta bär. ,

Atis är lika bedårad, blott förtviflad vid tanken på att den tillbedda är en prästinna, som gifvit Diana trohetslöfte.

I tredje sången sitter Camilla och drömmer under sin alm, då en dödssårad hind simmar öfver floden och söker hennes bistånd mot pilen i sin bringa. Dock, fåfängt förbinder Camilla dess sår. Djuret förblöder, och Camillas hjärta fylls af vrede mot mördaren, Atis, som just nalkas. Hon förvisar honom för evigt ur sin närhet. Atis vill då icke lefva mer, utan kastar sig i floden från en hög brant och räddas endast genom ett under af Astrild. Ny förtröstan fyller då ynglingens själ. När han ser upp, finner han framför sig en »ståtlig byggnad». Det är »Hoppets Tempel», och i dess gudoms spegel skymtar han Camilla. Han beslutar att trotsa hennes befallning och närma sig henne. Med hotvar främsta herdedikt och dess skald 133

att eljest döda sig aftvingar han henne löfte om ett möte.

Fjärde sången skildrar den aflägsna dystra bergstrakt, där Atis och Camilla valt sin mötesplats i skuggan af en tempelruin, skydd af alla sedan herdesångaren Daphnis där från klipporna störtat sig i döden. I denna ensüghet förtro de älskande hvarandra sin kärlek, öfverbjuda hvarandra i ömhet, och Camillas beslut att aldrig mer se för sina ögon den man, hvilken eljest skulle kommit henne att bryta sin tempeled, låter henne utan blygsel bekänna hela vidden af sin kärlek. Men just då hon slutat tala, framsmyger osedd en giftig orm och slingrar sig kring hennes hals. Hon faller död i gräset vid Atis' sida.

Den femte sången begynner med Atis' förtviflade klagan. Han suger giftet ur Camillas bröst, han anropar Diana och alla gudar, till dess han själf vanmäktig och döende segnar mot sin döda älskades kropp. Men se, då häfva sig än en gång hennes bröst. Camilla vaknar till lif och med henne Atis. Diana har förbarmat sig och själf hämtat sin döda prästinnas själ i den mörka Tartaren, återskänkt henne lifvet och fritagit henne från sin tempeled:

Din låga är så ren, att hon naturen hedrar.

Att älska är en drift, som hjärtat ej förnedrar.

Jag känner ingen dygd som onaturlig är.

Gudinnan försvinner i skyn, men de älskande flyttas med ett slag till kärleksgudens myrtenskog och Astrild tjänstgör själf som deras giftoman.134

SVENSKA GESTALTER

Det finns i denna älskliga och barnsliga berättelse näppeligen ett enda drag, som är Creutz' uppfinning. Stort och smått, allt har här förekommit i den äldre pastoraldikten. Själfva hufvudtanken — två trotsiga naturbarns besegrande af Eros — denna tanke, hvilkens innersta mening vill uttrycka naturens protest mot individens själftillräcklighet, är lika gammal som pastoralen själf. I annan form finns den redan hos Theocritos. Hos de moderna är det själfva älsklingstemat. Fylligast behandladt finner man det i Tassos Aminta, som också starkt påverkat Creutz. I fråga om enskildheter hafva också ständiga intryck från de klassiska herdeverken föresväfvat skalden. Det är alldeles riktigt, såsom Hellen Lindgren anmärkt i en studie öfver Creutz, att d'Urfés skildring af, hur Celadon kastar sig i floden Lignon på grund af Astrées hårdhet, kunnat gifva Creutz uppslaget till Atis' motsvarande själf-mordsförsök, men framställningen af hans räddning, som öfverensstämmer med Tasso, talar dock för, att Aminta äfven här varit förebilden. Ett par andra episoder synas dock afgjordt peka på Astrée: skildringen af Hoppets Tempel är motstycke till d'Urfés berömda, äfven i konsten ej förgätna målning af »den sannskyldiga kärlekens källa», i hvilken trogna älskande kunna se sina älskades bilder, samt slutsångens utomordentligt vackra scen med de båda älskandes gemensamma uppvaknande till lifvet, till hvilken jag strax skall återkomma. Sannolikt har Creutz dock hämtat mer ur dramatiska bearbetningar af Astrée än ur den tjocka, gamla romanen själf. Man urskiljer nämligen i hans diktVAR FRÄMSTA HERDEDIKT OCH DESS SKALD 135

åtskilliga teatraliska drag. Hos Tasso räddas så Aminta vid sitt dödshopp i floden af ett lämpligt placeradt naturföremål, medan det hos Creutz på ett mer feeriaktigt vis sker genom Astrild själf, som förvandlar sig till en rönn. Rent operamässigt verka ett par scener i Atis och Camilla — särskildt af-slutningens plötsliga

scenförändring:

Strax denna lund förbyts, ett präktigt fält man ser, de tjocka granars hvalf i jorden sjunka ner; det mörka berget syns uti en rök försvinna, och kärleksgudens tron uti dess rum upprinna.

Det är ju fullkomligt teatermaskineri och operafinal!

Själfva Creutz' Arkadien är till yttre snitt och skapnad det konventionella herdelandskapet, sådant det med ännu en eller annan antik rest stiliserats af fransk klassicitet och rokoko. Det är gröna ängder, genomflutna af den buktande, pastorala floden med sina fiskarbåtar, inramade af skogshöjder med dunkelt allvarligt löfverk, i hvilket skymta barockaktiga tempel, Dianas tempel i sin heliga lund, »Hoppets Tempel» på sitt »glada berg», kärleksgudens klassiska altare i myrtenskogen och »Daph-nis» Poussinska tempelruin på sin dystra, granklädda klipptopp. Det sista är det märkligaste. Ofvan har jag visat, att Daphnis var den hellenska pastoralens mytiske grundläggare. Redan hos Theocritos framstår han i fornvärldens blå dimma såsom herdediktens skyddshelgon och symbol. Nämnandet af hans namn och sagoöde i denna rokokodikt från »Ultima Thule» verkar såsom ett halft oförstådt, mytiskt minne från mänsklighetens barndom.

Dylikt och mera till, som blefve tröttsamt att i smått uppvisa, är gammal litterär ornamentik. Man skulle af detta lätteligen kunna förledas att tro, att Atis och Camilla vore en lärd och liflös skapelse. Ingenting är falskare. För att vara ett sent skott af ett urgammalt träd, är denna herdedikt förunderligt frisk. Creutz förstod den transmutationens hemlighetsfulla konst, hvarigenom gamla element omsättas och bli nya. Ett enda exempel må visa detta och varda utgångspunkten för ett försök att tolka diktens tjusning. Jag tager den redan vidrörda scenen, då Atis och Camilla efter att ha trott sig döda vakna till lif i hvarandras armar. Motivet är från Astrée, och sannolikt har Creutz haft i minnet La Fontaines behandling i sitt herdedrama »Astrée» från 1691.

I det franska stycket tolkar Astrée på följande vis sin lycka:

Qui me ramène au jour? et d'oü vient que je vois

l'ombre de Céladon se présenter à moi?

Mes yeux ne trompent-ils ? Son ombre, c'est lui méme.

Quoi, je reverrois ce que j'aime.

Hélas, il a perdu le jour.

Vains et trompeurs démons, rendez-le à mon amour!

Il ouvre enfin les yeux I il reprend tous ses charmesl

Det är en af den franska versens stormästare, som talar, och dock, hur tomt och kallt verka icke dessa rader mot Atis' naiva jubelrop:

Camilla är det du, som mina ögon se?

Camilla är det dig, som jag i famnen trycker?

Säg, hvilken Gudamakt, dig från de döda rycker?

Camilla lefver du, och lefver du för mig?

Det är med en sådan ström af ren känsla, som Creutz förnyar herdediktens sütna motiv. Man läse till exempel hans målning af Camillas bad i källan. Hvarenda herdedikt har en liknande. Föreställningen är tydligen manliga pennor kär. En af rokokons små franska vitterlekare, de Pezay, har af ämnet gjort en hel liten diktning, som utkom ungefär samtidigt med Atis och Camilla, »Zélis au bain», och i nästan snarlika ordalag skildrar fransmannen sin Pygmalionförtjusning i sin modell:

Dess lif, dess fina växt, min pensel stanna här, jag själf af lågan tärs och ren förtjusad är.

Den stora skillnaden är blott, att i stället för fransmannens beräknade lystenhet har den svenske skalden en sinnlig förtrollning, som är oskuldfull i sin vårlek.

Lefvande intryck föryngra så ständigt verket. Bäst som man står i det konventionella Arkadien, lyser öfver landskapet Mälardalens ljusa försommarfägring :

Den svala nattens dagg, som sig till blomstren sänkt har på de späda blad en mängd af pärlor stänkt. — En samlad balsam sprids att sig med luften blanda, och förs i hvirflar kring af morgonvädrens anda. Ren svärma luftens folk kring deras gröna hus, och stämma deras sång ihop med aspars sus.

Hvem känner ej i detta ett uppsvenskt landskap med sitt aldrig afstannande lyriska spel af sång och sus, så främmande för söderns plastiska och linjelugna natur. Ännu mer har Creutz lyckats förläna herdediktens erotiska innehåll ett flöde af

ung och personlig känsla. Näppeligen har någon sjuttonhundrata!sdiktare skrifvit en kärleksduo af så klockren innerlighet och så ljus hänryckning som den i fjärde sången af Atis och Camilla. Det är Atis' stora förklaring.

Jag känner mig ej själf, jag känner blott Camilla,

jag letar efter dig i allt hvad jag begär.

Mitt väsen är förtjust, det idel kärlek är,

och Camillas af strålande ömhet fyllda gensvar:

Om blott jag ägde makt att göra Atis' lycka,

din lycka skulle bli den eld som mig förtär.

Jag ville vara Gud att fylla ditt begär.

Ej någon önskan mer blef då i din förmåga.

Din sällhet skulle bli så evig som min låga.

Det är af sådana rader man förstår, hvarför gamla herrar och damer af tidens dock så föga svärmiska släkt ännu på ålderdomen kunde få tårar i ögonen, när de mindes Atis och Camilla. Deras ungdoms vackraste drömmeri klingade i rader som dessa.

De redan anförda ställena ur Atis och Camilla intyga till fyllest språkets och versbehandlingens för sin tid fullkomligt nya, äfven för vår tid mönstergilla lätthet och välklang. Creutz' stora musikaliska begåfning röjer sig öfverallt i denna vers med sin smältande melodibildning. Men en grundlig estetisk utdaning framför allt i den antika poesien gaf formningen af hans alexandriner på samma gång det klassiska mejseldragets sköna åskådlighet. Ännu på gamla dagar, när Creutz blef väld till kansler vid Uppsala universitet, höll han ett tal på klingande

grekiska. Förtrolig bekantskap med antik diktning framträder öfverallt i Atis och Camilla. Än är en rad från Virgilius direkt efterbildad och inryckt i texten, än omskrifver Creutz, som i de redan anförda raderna om, hur Camilla tager kärleksguden i sin famn och därunder såras af dennes trolösa pilar, ett motiv ur de anakreontiska sångerna. Creutz' egen vers besitter också den antika poesiens förmåga att med en enda rad eller ett verspar gifva en hel bild, ett litet poem för sig midt i den stora dikten. Af sådana med klassisk bredd och säkerhet målande rader kan man till exempel citera de två följande:

Förbi en vassig strand de stinna segel fly — En mörk och bortglömd lund åt tysthet helgad är. —

Hur sammanträngdt mycket af bild och stämning gömma icke två rader som dessa:

Det är den största skänk som himlen oss kan ge att få med dagens ljus den som man älskar se.

Liknar icke detta verspar en blommande kvist, som en lycklig älskare sticker i sin ännu slumrande bruds hand?

Sådan är Atis och Camilla, Sveriges yppersta herdedikt. Redan Tegnér, som utomordentligt fint karakteriserat denna sång af »västanvind och morgondagg», klagade öfver att den var glömd. Sedan den gången — 1836 — har dikten sannolikt blifvit ännu mer förgäten. Men felet ligger icke hos Atis och Camilla, utan hos läsarna, hos en bullersam och plump nutid, som kanske af allt har svårast att glädja sig åt rent välljud och ung, oblandad sinnes-

lust. Liksom Mozarts gudomliga musik är denna herdedikt ända till randen bräddad af vårens och ett ungt blods lifsbetagenhet. Det är en vällust, så ung och fri från hvarje grand af bitterhet, att den är oskuldsfull och äger nymognade bärs rena sötma.

V.

Det finns en världsdel, öfver hvilken ingen karta ritats och inga sjökort upprättats och till hvilkens öar och kontinenter ensamt diktens farkost hittar fram. Långt bortom Herkules' stöder skall man hän öfver oceanen, höra i kvällningen klockklangen från sjunkna städer stiga ur hafsdjupet, känna med morgonvinden doften af söta kryddor från ännu osedt land. Långt därborta ligger Schlaraffenland med sina berg af kandisocker, Cocagne med de röda floderna af strömmande vin, Bengodi med sin utsiktsklippa af parmesanerost. Där ligger det gula Atlantis, det väldiga krigar- och hjältelandet. Där ligger det soliga Utopia med sina visa bebyggare, upptäckt af Hythlodæus, en af Amerigo Vespuccis sjömän. Där ligger kung Arthurs ungdomsö Avalon, hvarest hundra jordeår försvinna liksom en fläkt i gräset. Där ligger också på samma breddgrad Ar-cadia, herderiket. Dock, stiger du upp på dess vasstrand, finner du, att där är höst och tomt. Herdar och herdinnor äro borta, inga lamm beta på de öde fälten, inga getter klättra längs skogsbranterna.

Ekarna stå med bruna, brända löf. Gräset har vuxit öfver Pans bild på kullen. Hans skägg är grön tofvig mossa, ögongroparna stirra utan ögonstenar och tänderna hafva fallit ur hans mun. Som en förstenad vallgubbe ser han ut, och lik ett gammalt sprucket munspel hänger hans syrinx mot hans arm. Förgäfves lyssnar du i den klara, hvita luften; hvarken hundskall eller vasspipa förnimmas. Du flyttar de vissna kransarna, som ännu ligga kvar på gudens sockel och stafvar vemodigt den nästan oläsliga inskriften: Et ego in Arcadia.

FREDMANS EPISTLAR. I.

Fredmans epistlar hafva icke af en slump blifvit Bellmans mästerverk. Själf har han alltid betraktat denna cykel såsom sitt främsta och djupaste verk. Han har ägnat den en omsorg och en konstnärlig genomarbetning, som strida mot det sätt, på hvilket han eljest skapade och strödde det diktade omkring sig med den födde skönhetsslösa-rens sorglöshet. Fredmans epistlar var tydligen hans diktkonsts evangelium. Det skulle rymma extraktet af hans poesi, inspirationens högtidsstunder, och endast en dikt, som föreföll honom riktigt fulländad och äkta, ville han räkna till sin apostels epistlar, till sin konsts kanoniska skrifter. Vi känna flera Bellmanska sånger, som en gång haft rang och värdighet af epistlar, men hvilka sedan, vägda på kritikens våg, befunnits för lätta och fallit från de utvaldas tal. Sådana äro några stycken nu upptagna i Fredmans testamente såsom den utomordentligt liffulla skildringen från en vinterafton i »Beckmanskans» krog — eller den af Eichhorn offentliggjorda 37 :e episteln, som dock om någon bort tillhöra cykeln, enär den är en brusande dityramb öfver

Fredmans, profetens, egen födelsedag. Flera af de nu bland Fredmans sånger tryckta dikterna hafva nog också skapats och tänkts såsom epistlar. Å andra sidan synes Fredmans sorgliga griftkantat öfver afvikne Kihlberg, »Pharaos bagare» — episteln 58 — ursprungligen hafva hört till de bacchanaliska ordenskapitlen. Den salig döde benämnes ju högtidligen »ordens-officiant i templet», han förekommer också »officierande med asken» vid

Bacchi riddarslag, men icke annorstädes i Epistlarne.

Förhållandet är sålunda, att Bellman för Fredmans epistlar utvalt sina bästa och fullödigaste skapelser, och hur nogräknad han varit vid urvalet, det lär oss tydligt en annan omständighet. Af en handskrifven inledning för en förberedd, men aldrig utkommen upplaga från år 1771 veta vi, att samlingen då var beräknad till 100 epistlar. Icke desto mindre stannade ju talet vid den fullständigt osymboliska siffran 82, och det fast nära tjugu års alstring kommit till, när den slutliga redaktionen för tryckningen företogs 1790. Så stor var skaldens (och hans rådgifvares) granntyckthet, när det gällde att gifva någon af de Bellmanska sångerna hederstiteln »Fredmans epistel». Anade han och Kellgren, som bistod honom vid utgifningen, att denna diktcykel skulle blifva den svenska poesiens dyrbaraste och heligaste verk? Noggrannheten vid frånskiljandet af allt apokryfiskt skulle nästan låta oss förmoda något sådant.

Fredmans epistlar är således själfva blomman af Bellmans skaldelif, också sysselsatte de honom så godt som hela hans litterära lif. Det är icke

min mening att här närmare ingå på epistiarnes svårutredda och trots R. Steffens och Nils Erdmanns undersökningar ännu icke fullt klarerade kronologi. Endast så mycket må anföras, att de äldsta af de 82 dikterna stamma från midten af 1760-talet — ingen är äldre än 1764 — och att de sista tillhöra 1780-talets afslutning, om de icke rent af ny-diktats för utgifvandet af 1790 års så länge förberedda upplaga. När Bellman begynte skapa denna cykel, var han sålunda en ungefär tjugufem års man, om man kan gifva namnet man åt den evigt svärmande drömmaren med det alltid lika lättrörda hjärtat. 1 hvarje fall hade han bakom sig en liten utvecklingshistoria, den icke alltför ovanliga historien om den förlorade sonen, som vinet och tärnorna och världens flärd och glädje (ty vackra kläder och fin mat voro heller icke Stockholmsbarnet emot) lockat från föräldrahusets tukt och gudlighet. Andra klockor än Maria kyrkas hade börjat ringa i hans öron, njutningens silfverkläppar, klingande ur flick-skratten till balmusiken, remmarnes glasklockor från krogarna och yrans bjällror. Den unge »sektern» var ett äkta barn af det lättsinniga Stockholm. Han vigilerade, han kurtiserade, han kvintilerade och kom så natt efter dag mer in i den yra dansen, nöjets S: t-Veitsdans, som gick genom Stockholms alla löf-kransade källarsvalar. Den unge extraordinarien i riksbanken hade icke blott själf föga af de seder och bruk, som passade det allvarliga hus, till hvilket han hörde, hade icke blott själf statsskuld såsom Svea rike i hopp att framtiden skulle inlösa den, han tyckes äfven hafva varit den arga skalken, som

lockade kamrater på hal is. Något vackert inträde i lifvet, som kunde tilltala herr Jeronimus (eller andra mindre knarriga), var icke hans rymning för bysättning 1763 såsom tjugutre års yngling och hans konkurs året därpå.

Men under de sex, sju år Karl Mikael varit ute i hvirfveln hade han i grund lärt känna sin fädernestads nöjeslif, dess personager och figurer. Den brusande lifsströmmen hade ryckt honom med. Oförmågan till allt praktiskt, olusten för allt borgerligt, löjet åt allt officiöst och regleradt gåfvo honom icke blott ökad smak för snedsprången öfver verklighetens skacklor, men drefvo hans lekfulla inbillning att timra upp en egen värld, parodisk och reell, berusande såsom den riktiga, men obunden af prosans små förnumstigheter och spetsborgerlighetens lagar. Det var med ett ord diktarkallet, som blef allt mäktigare inom honom. Han nöjde sig icke längre med att i rim och meter leka med sitt eget lifs händelser. Han ville i sina såpbubblor spegla hela det Stockholm, som var honom kärt, spegla det sant och ändock i diktens färgglans. Så begynte han dikta de två stora cyklar, på hvilka han egentligen arbetade hela lifvet: Ordenskapitlen och Epistlarne. Endast de senare angå oss här.

Jag har sagt, att det var kring 1760-talets midt som han begynte tänka på Fredmans hymnföljd. Det bibelparodiska låg i tidsandan och hade sina subjektiva orsaker i hans egen utveckling och organisation. Skämtet med de bibliska hjältarne och parodier på bibeln hade länge i fransk litteratur varit en stående rolighet. Voltaires korrespondens

och Grimms journal visa, hur tanklöst och mekaniskt man parodierade evangelierna, och att detta var bruk i samtalsspråket, ett allmänt muntrationsmedel i konversationen är säkert. Från Frankrike kom ovanan till Sverige. Man kan säga, att Dalin med sina gäckande predikningar gjort skämtet modernt först i Lovisa Ulrikas krets, och från den högre societeten steg det ner till borgerskapet. I tidningen Posten för år 1768 berättar en satirisk sedecensor, att man kommit så långt i oförsynthet, att måltidspsalmerna ersatts af de »profanaste visor om Moses, Aron, Josef med flera stora bibliska män». Klagomål öfver gyckel med den heliga skrift och öfver glåpord mot religion och gudstjänst äro vanliga från just detta tidskifte. Bellman upptog sålunda en jargon, som låg i luften. Han gjorde det med den födde parodistens lekfulla lust att ställa allt högtidligt och alla former på hufvudet — utan ond mening. Men för en i botten from, fast svag och njutningslysten natur var bibelparodien en om också omedveten och blott för den brännheta stunden gällande emancipation från de religiösa banden.

Men det bibelparodiska var endast en ram, en form, vid hvilken denne lifsbedårade diktare snart tröttnade — visst är också, att de epistlar, i hvilka bibelskämtande element förekomma, tillhöra de äldsta i samlingen. Sedermera blef det själfva lifvet, de skildrade gestalterna och deras toklustiga och sorgliga öden, som lockade skalden att vidare utbilda sin cykel. Man får icke för den rene lyrikern Bellman glömma människoskildraren, den

geniale karrikatyristen. Bellman är vår Holberg och vår Moliére, och hans typer växa å enstaka sidor upp till Shakspereska dimensioner. Hur står han då till sina typer och hurudana äro dessa själfva?

Länge har hela världen vetat, att Epistlarnes verklighet tagits direkt ur det samtida Stockholms-lifvet, att skalden sett och känt de modeller, hans pensel odödliggjort. Men först de moderna Bell-mansforskarne (framför allt Johan Flodmark) hafva här kommit med klara papper. Begynna vi, som billigt är, med Epistlarnes Afrodite, var hennes verkliga namn Maria Kristina Kiellström och Ulla Winblad antagligen ett »nom de guerre». Född 1744, beryktad demimondedam på 1760-talet, gifte hon sig 1772 med sjötullsbesökaren Erik Nordström, hvilken i Epistlarne utför den fogliga brackans roll; »spelar intet instrument, förskrifver själf sina viner», heter det om honom. Efter hans död gifte hon om sig med vaktmästaren Lindståhl, men gjorde det så hett för honom, att han till och med inför rätta beklagade sig öfver att vara gift med den genom »tryckta kväden» illa beryktade kvinnan. Hon dog 1798. Att Bellman känt henne är otvifvelaktigt (han har rekommenderat Nordström hos tulldirektör Stapelmohr, fru Schröderheims far), att han idealiserat henne är lika otvifvelaktigt. Ty oaktadt allt fult vi veta om henne, kunna vi i Epistlarne icke se henne annat än strålande af en ungdom och en fullblodig nuets glädje, som göra henne till en varelse för sig bland diktens och historiens kärleks-prästinnor, en rödkindad Rubensk syster till söderns bleka kurtisaner. I Elyséen bör Fredmansdiktens

Ulla utmärkt kunna vara soubrette och tjänarinna hos Aspasia eller Ninon.

Ulla Winblad är Epistlarnes drottning — alla andra tillhöra hennes hof och äro hennes undersåter, Nordström den ej regerande drottninggemålen, Fredman hennes premierminister, Mollberg hennes ceremonimästare, Movvitz hennes maitre de plaisir — de andra gubbarna och nymferna det trogna folket. Sol och vackert väder bero på hennes humör, och festen blir först verklig, när hon behagar le.

Hurra 1 Si Ulla skrattar.

Endast med mycken etikett närmar sig Fredman hennes kungliga paulun, och vid hennes »lever» — som utförligt skildras i den förtrollande trettiosjätte episteln, »Vår Ulla låg i sängen och sof med handen under öra» — uppvakta ju zephirer och cupidoner såsom vid Venus' egen toalett. Med sitt följe och beledsagad af en hedersvakt af tritoner far hon på Mälaren och Saltsjön och inspekterar sin stad.

Men hvilken oförgätlig personifikation af ungdomsyra och ungdomsbegär än Ulla Winblad är, förefaller hon eljest föga individualiserad. Detsamma gäller blott i ännu högre grad de andra nymferna i rosenröda eller blå band och mer eller mindre oklanderliga hvita kjolar. En af dem utpekar Bellman med det lakoniska signalementet »Jeanna som tappa sin rubin». Det gäller nog om dem allesammans. De hafva alla tappat sina rubiner, och de flesta icke i går, hvilket icke hindrar dem från att vara högst älskvärda och hyggliga flickor.

Dock, en helt annan skildringens bredd och konst utmärker skildringen af epistlarnes manliga figurer. Främst står naturligtvis Fredman själf, hufvudet högre än alla de andra, en af världslitteraturens genialaste gestalter.

Den namnkunnige urmakaren var icke alltid, som det heter, »utan ur, verkstad och förlag». Född 1712 (eller 1713) var han redan 1742 ålderman i ämbetet och 1745 hofurmakare. I Tessins utgiftsbok för Lovisa Ulrika från 1751 har jag själf funnit följande lustiga notis: »à PHorloger Fredman un mémoire depuis 1746 600 daler». Men utom den ansvarsfulla uppgiften att hålla hofpendylerna i takt (efter hvilka så många hofmäns byxsäcksur skulle ställas) skötte Fredman också Riddarholmskyrkans tornur. Jag vet icke rätt, hvilken gripande bild af historisk ironi, som uppkallas af föreställningen om Fredman justerande urverket i den svenska ärans och kungagrafvarnas kyrka och från dess torn seende ner på frihetstidens Stockholm.

Men »ju högre bergets topp dess brantare därunder». Olyckan kom för Fredman i skepnad af en rik, medelålders lärftskrämaränka, med hvilken han gifte sig och blef — djupt olycklig. På några år är den förmögne och ansedde mannen öfver bord, och som utfattig och frenetisk kroggäst lefde Fredman på krogarna, tills en »bröstfeber» ryckte honom bort 1767. Bellman har skrifvit en dikt öfver hans begrafning i sina ordenskapitel, där den bortgångne korteligen karakteriseras med orden:

Hans själ ett urverk, hans kropp en krog.

Säkerligen har Bellman under sina besök på stadens kaffehus och sina nattvandringar på dess gator mött, om ej känt den urspårade hofurmakaren. Hvarför skulle just denne eljest korats till hans fantasivärlds Salomo? Det måste hafva funnits drag af något mäktigare än vanligt i detta ansikte, något stort i detta förödda lif, för att han skulle utnämnas till skaldens »andra jag», den ende, som Bellman ej ser på med skaparens öfverlägsenhet, men hvilken långa stunder sammansmälter med honom själf.

Urmakeriet hör till de filosofiska handtverken. Mannen, som danar tidens mätningsinstrument och låter oss kunna räkna våra stunder i den obegränsade evigheten, står för oss som en liten världskonstnär i smått, där han med sina fjädrar och kuggar formar ett litet mekaniskt, gående, kontrollerbart hjärta. Det är Fredmans djupsinne och elände, att detta tidmätarens oblidkeliga tick-tack aldrig tystnar i hans öra. Som om han aldrig lämnat sin för länge sedan stängda verkstad, hör han beständigt uren gå, små och stora, hör minuterna falla som runda, bristande droppar i en kopparskål, falla rastlöst och utan uppehåll, men varda hopräknade. Men ju tydligare denna stundernas addition mot summan är i en själ, desto häftigare blir lifstörsten, dess vildare begäret att vara tidens herre och ej dess slaf. Därför är det Fredman sträcker båda armarna efter den skönhetsfyllda världen, efter allt, som gör tiden illusorisk, låter förgäta räkningen och tro, att det ständigt är lika långt till måndagen som från norr till söder. Men efter hvarje ansats till förlossning ur bojan kommer uppvak-

nandet med äcklet och vanmakten. På gatan ligger Fredman utanför krogen »Krypin» midt emot Bellmans forna ämbetsverk, Svea rikes bank. Morgonen är kommen, tidssanden har runnit, fast Fredman varit borta i en värld, där visaren står stilla. Vaknad hör han klangen af Riddarholmskyrkans klockor, som han själf skött en gång, och om han har en röfva kvar från sin gamla butik i fickan, har den gått och går såsom den skall gå, när han själf en gång somnar i det sista ruset. Så håller han sitt soliloqvium öfver tillvaron, svenska litteraturens vara-eller-icke-vara-monolog, som slutar med, att blott i den allfrälsande berusningen finns lifvets mening.

Denne forne urmakare är rusets dionysiske filosof, den inspirerade förhärligaren af all flykt från prosan och tiden, all fests och all bedårnings apostel, hvardagens store hatare, jagande den på flykten med sin stråke, sitt glas och sina flickor. Det råder i de epistlar, hvilka tolka Fredmans egna känslor, ett helt annat tempo än i de öfriga, en hetare luft, en vildare anda, en rodnad af feberlust och raseri. Fredman känner sig som Bacchus' och Fröjas gudafyllda profet:

Här är Bacchus buden,

här är kärleksguden,

här är allting, här är jag.

Han är läraren och de andra lärjungarne. Han predikar:

Supa, dricka

och ha sin flicka

är hvad Sancte Fredman lär.

Men detta är bara den populära formen för hans religion. Han har en djupare, esoterisk lära, som i högtidligare ögonblick undslipper hans mun. Det är njutningsförintelsen. Ingenting kan i själfva verket var mer fjärran Epikurs visa, måttfulla njut-ningsdiätik än Fredmans brand till döden:

Jag ser Fröjas tempel gunga: eldar kring i luften ljunga.

Full och våt står jag i Charons båt.

Ingen svensk diktare har skapat någon mer djupsinnig eller nationell figur. Hur mycket bättre passade han icke till stadshelgon än den legendariskt tråkige S:t Erik? Huru mycket bättre skulle icke Sancte Fredman göra sig på skyltar och buteljer! Hans stod borde resas i Stockholm, där Mälaren och Saltsjön mötas. Vid slussen borde han stå och beskydda sin stad som San Marco beskyddar Venedig.

Är Fredman geniet, företer Mowitz talangens alla kännetecken, och som typisk svensk har han icke en talang, men flera, så många, att han aldrig lyckas duga till någonting. I lefvande lifvet var Friedrich Mowitz († 1779) perukmakarlärling, under-sapör och paraplymakare. I epistlarne skildras han framför allt såsom artist. Han är musiker och spelar de flesta instrument. Han har också komponerat — »musiken till Serlachii Vårblomma». Naturligtvis en vårblomma! Något annat skulle icke kunna passa en så fin och brännvinsluktande natur. Men Mowitz är tillika målare. Hårdhjärtade krö-gerskor och nymfer, som icke gripas af de flyktiga

tonerna, vinner han med konterfej. Lägger man därtill, att denne mångkunnige lyriske slarf har lungsot och bland sina många flickvänner en, som dör och som han kallar fästmö, och som han gråter öfver när han är full — han gråter i det hela taget gärna — måste det medgifvas, att figuren är skildrad med mästarhand.

Rena motbilden till Mowitz är den manlige och krigiske Mollberg, den svenske soldaten. Lars Mollberg Yttergrens († 1772) verkliga lif karakteriseras i korthet genom de olika titulaturer, som i kyrkboken gifvas honom vid hans tre barns dop, först »fabrikör», sedan »herre» och sist »vice korpral vid kgl. lifregementet». Bellman har af Mollberg gjort den älskvärdaste och djupaste karrikatyr af den gestalt, som våra grannfolks satir så ofta försökt och så sällan lyckats teckna — storsvensken med Karl XII-traditionerna, fallen för små slagsmål och stor politik, hågad att blanda sig i Polens affärer, ceremoniös och paraderande, alltid på post äfven i privatlifvet. Han är den representative och offi-ciöse bland Epistlarnes vagabonder — lika ståtlig och passande på barnsöl som framför lik, oumbärlig vid fester och processioner, den ende af Bellmans figurer som rider och kan tänkas till häst, skapad till ceremonimästare, öfvermarskalk eller tamburmajor alltefter de olika samhällsklasser,

till hvilka han kunnat höra.

De återstående personligheterna äro mer eller mindre komparser. En särskild grupp bilda några tyskar med Jergen Puckel i spetsen, en af Bellmans allra yppersta gestalter, skildrad med en bred154

humor, hvartill endast Frans Hals har motstycke. Det är en liten puckel och som många sådana öfvermåttan erotisk, sprättig och galant, med mera kvinnotycke än många raka ryggar. Han har den emigrerade tyskens anpassningsförmåga. Här i det lättsinniga Stockholm vill han öfverbjuda infödingarna i dryckjom och kurtis för att visa sig riktigt »svensk». Brännvin dricker han som vatten, elegant är han i gångkläderna med dycrenger i rocken, så skörten stå ut när han krumbuktar i menuetten, bukett har han i hand. Dylikt dandylif kostar penningar, men dem får han som bekant af Fan, till hvilken han förskrifvit sig med hull och hår. Jergen gör således stora ansträngningar för att vara på höjden af situationen och blifva jämbördig med matadorer som Fredman och Mowitz. Men de svenska aristokraterna rycka ändock på axlarna — »se på tysken, den dåren 1»

I kölvattnet på Jergen Puckel seglar hans landsman och underhuggare, den tyske skrålhalsen Benjamin Schwalbe. Men föraktet för tyskarna når toppen i den hånfulla driften med den tyske sko-makargesällen Theophile, hvilken tydligen förföljts såsom bönhas af de svenska riddarna af sylen, och som nu tåügt under mycket prygel, svält och kopparslagare närmar sig mästerprofvet.

Äkta Stockholmstyper äro däremot fader Berg, kapellmästaren för den Fredmanska musiken, en grånad tonernas entusiast med sin klufna näsa och sin kostym från förfädrens dar, likgiltig för världens Marthabekymmer, lefvande i sin musik, bröllopspoeten Wetz, hvilken liksom mer än en af sina se-FREDMANS EPISTLAR

nare yrkesbröder tömde bägaren i det ljufva medvetandet af att vara skald och kunna supa sub specie æternitatis, samt fader Kulkus, bondadvokaten från rådhustrappan, vän i huset hos blinda Themis. De många andra groteska och surrande originalen, som skymta på krogar och baler i kjolarna på Ulla och i skörten på Fredman, kunna närmast till typer och profession betecknas med ett ord af stor visdom, som Bellman använder för en och annan af dem — passagerare. De äro passagerare, som resa med utan att veta, hur de kommit ombord eller bry sig om, hvart de skola hän, men söka hafva så trefligt som möjligt på färden. Det fanns nog under Bellmans tid ännu flera sådana passagerare än i våra dagar, men det finns godt om dem ännu. Och hvem har icke själf någon urspårad stund af sitt lif känt sig på samma vis som en passagerare?

Detta är den människovärld i smått, åt hvilken Bellman ägnade sin dikts och sitt lifs högtidsstunder. Läser man Epistlarne i den troliga kronologiska utvecklingen, finner man, att vid sidan af de parodiska dikterna äro de våldsamma, upptågs-aktiga och passionerade från yngre åren, medan den veka idylltonen liksom den mörka grafstäm-ningen ökas med åren. Kring 1769—1775 står Bellman i sin skapartids mest lifskraftiga skede. All den tillfällighetsvers, han sedan som fattig familjeförsörjare nödgades skrifva, försvagade hans konstnärliga energi, helst sedan hans afsikt att publicera Epistlarne i 1770-talets början misslyckades. Från allra sista tiden, kanske nerskrifna för den upplaga,156

som Kellgrens intresse ändtligen bragte till stånd 1790, äro de tre sista underbara Epistlarne »Liksom en herdinna högtidsklädd», »Märk hur vår skugga» och »Hvila vid denna källa». Sensommarens sista så lätt föränderliga skönhet och klarhet hvila öfver dem i deras behärskade jubel och deras behärskade vemod. För ett ögonblick har lifsorons skald kommit i harmoni. De stora diktarne bruka förunnas några sådana korta stunder, innan vintern och tystnaden komma, stunder då deras själar sväfva frigjorda öfver deras egna verk och personligheter, sväfva högt öfver det frätande i sorgen och det medelmåttiga i glädjen. En sådan stund har Shakspere i »Stormen» och Bellman i de vemodiga timmar, då han afslutar Fredmans epistlar, sitt sångar-lifs mästerverk.

II.

Om något diktverk i den svenska litteraturen intager ett obestridt hedersrum, är det Fredmans epistlar. Flere af våra skalder hafva utan tvifvel enstaka gånger i sitt lif nått högre, men hvilken har skrifvit en hel cykel af dikter, som i rikedom och inspiration kan mäta sig med Sancte Fredmans 82 epistlar? Frithiofs saga, svarar man antagligen. Det är heller icke fråga om, att icke Tegnérs mästerverk äger en estetisk klassicitet, en lifsåskådningens, en bildningens vidd och djup, om hvilka Ulla Win-blads sångare aldrig haft en aning och som i hvarje

rad röja en öfverlägsenhet, inför hvilken Bellman står som den tanklöse rapsoden från gatan. Och ändock, hur bleka och blodlösa förefalla icke Tegnérs vikingar och kungasöner mot Bellmans kroghjältar, hur konventionellt deras äfventyrs- och kärlekslif! Ungefär ett halft sekel närmare står oss Frithiofs-dikten. Den är skrifven på ett fullt modernt språk och därtill med en verskonst, hvilken i sin orkestrerings och sin diktions prakt alltjämt förblifver en oupphinnelig förebild, och ändock, hur mycket fjärmare står den icke trots allt våra hjärtan än Epistlarne!

Helt visst, Frithiof och Ingeborg äro icke blott ett par unga älskande från 1820-talet. De hafva en större, mer nationell betydelse. Så karakteristiskt svenska äro både den äfventyrstrotsige ynglingen med tenoren, det öppna hjärtelaget och det sinnliga fantasteriet och den blonda, högbarmade drömmer-skan med sin litet loja och gudliga undergifvenhet. Men dessa typer äro från början tänkta i ett historiskt fjärran och hafva därigenom mist den första skälfvande realiteten. Deras lifshistoria är en sägen ur den blånande forntiden, som därför aldrig tvingar sig på oss eller ens vill tvinga sig på oss med hel och obegränsad illusion. Och med åren har Frithiofs saga blifvit allt mer saga, ungdomssaga, om ej barnsaga. När dikten 1825 publicerades, fanns det mellan det fornnordiska ämnet och den läsande allmänheten ett starkt inre sammanhang, som gjorde motiver och ton lefvande. Den nordiska romantiken stod då i själfva fruktsättningstiden. I denna återuppvaknande nordiskhet låg reaktionen mot det

föregående seklets franska och, som det nu tycktes, sminkade och främmande bildning. I denna nordiskhet lågade den värkande och sårade nationella stoltheten, hvilken Finlands förlust och det sista, snöpliga slutet på Sveriges hjältesaga gjorde dubbelt brinnande. Det gamla krigarfolket, som måst hänga svärdet på spiken, steg i dikten ombord på Ellida och eröfrade i drömmen Novgorod och Miklagård. Så återupplefde vikingatiden och den nordiska forntiden i sinnena.

Hela denna känslogång har under ett århundrades fred, under en allt mer kritisk och praktisk ålder domnat. Man kan utan öfverdrift säga, att skandinavismens fiasko gaf den nordiska sagovärld, i hvilkens helgd det nordiska brödraskapet tänkts grundadt, dödsstöten såsom specifikt nationellt stoff.

Valhall torde i denna stund ligga lika långt bort från fantasiernas vanliga färdeväg som Olympen. Men därför har hela den klaviatur af känslor och idéförbindelser, på hvilken Tegnér spelade, förlorat en god del af sin resonans. Hvarje verkligt tillägnande af en dikt beror på ömsesidig blodöfver-föring mellan verket och läsaren. Dikten kommer läsarens hjärta att öppna sig och klappa häftigare, och samtidigt genomsyrar hans fantasi texten med sitt eget lifs känslor och stämningar. Men hur i dag förmå på allvar lefva med i Frithiofs och Ingeborgs saga? Deras erotiska drama var redan från början skematiskt tecknadt af skalden — man ser det bäst genom en jämförelse med Tegnérs egna personliga, underbara kärleksverser. Ämne och tankegång hafva icke längre någon särskild fränd-

skap med läsaren. Så har vårt lands nationaldikt med åren blifvit en på ojämförliga och konstfulla vers skrifven berättelse, en fiktion som tusen andra, blott med formens företrädesrang, en saga, som alla läst en gång, men knappast någon fullväxt mera läser, och af hvilken blott enstaka rader lefva kvar i sinnena.

Hur annorlunda är icke förhållandet med Fredmans epistlar, oaktadt de äro af betydligt äldre datum (och dessutom gömma språklig och saklig tradition af långt äldre tid än dateringens), samt oaktadt de öfverallt äro bräddade med det dags-skum, som eljest vanligen i poesi först blir tungt och onjutbart, modetermen, ögonblicksallusionen, kvickheten för dagen, allt gärna föråldradt och intresselöst i morgon. Och ändock, det är förunderligt, verka dessa dikter ännu, när man hör dem sjungas eller läser dem — ty dogmen om att de endast kunna njutas med musik hör säkert till vidskepelserna — icke blott friska som om de nyss improviserats, men de lefva alltjämt inom oss och ikring oss. Ännu har ingen generation vuxit upp, som icke känt blodsbandet och släktskapen med deras anda, stämningar och figurer!

Att en dikt, som äger så mycket af minutens flyktiga solbrytning och fjärilslif, fått en sådan lifslängd, är i och för sig ett litet underverk. Hur skall icke Bellman själf, anspråkslös, sorglös diktare som han var, häpna i sin Elysée, när hvarje skald, som med sin tystnade lyra på armen kommer dit på Karons färja, blott har ett budskap att gifva160

honom från världen: mästare, dina sånger klinga än lika ungt som i din egen tid.

Men hvari ligger då, frågar den estetiske analytikern, som vill hafva förklaring öfver mästerskapets hemlighet och icke nöjes med att tystna inför detsamma, som inför ett mystiskt faktum — hvari ligger den oförvanskliga kraften i dessa dikter? Åter blir Frithiofs saga jämförelseobjektet, med hvil-kets hjälp man vill lösa gåtan. Hur är det möjligt, att en Tegnérs mästerverk blifvit poetiskt ringare än en Bellmans? Hur är det möjligt, att en så öfverlägsen personlighet dock med all sin bildning och all sin konst icke åstadkommit något så lifs-dugligt som den naive och oreflekterade mannen, hvilken aldrig ägt den estetiska skolningens kunskap och klarhet? Tegnér har själf till en del besvarat frågan i de vemodiga raderna:

Af sin förtjänst, o yngling, blir ej mänskan stolt, men endast af sin lycka, ty det bästa är dock goda gudars gåfva.

Men denna hänvisning till anlagens olikhet förslår icke som förklaring. Hvem vill påstå, att icke Tegnér i födelsen fått lika mycket af gudagåfvan som Bellman? Här måste andra skillnader finnas i de båda männens lif och ställning till diktning. En hastig parallell är också mycket lärorik. Den visar oss något af de lönnligaste villkoren för en verklig organisk poesis alstring, på samma gång den lär, hvilken förbannelse som ligger i den utvecklingsgång, den bildningskamp och de sociala ämbeten, hvilka den moderna tiden pålägger dem, som dikta.FREDMANS EPISTLAR

Bellman är först och främst uteslutande skald. Han mantalskrifver sig visserligen icke »poet», men först extraordinarie i riksbanken, sedermera dito i manufakturkontoret och sist och mest borgerligt och respektabelt »sekreterare i nummerlotteriet». Men hans ämbetsmannakarriär visar en stötande brist på hvarje ansats till byråkratiskt allvar. I banken erhöll han visserligen en gång en särskild gratifikation, men »för disposition för poesi», en fallenhet, hvilken sedermera, så vidt man vet, ej stått synnerligen högt till boks i det mörka huset vid Järntorget.

Manufakturerna hade Bellman intet emot praktiskt taget, men för deras registrering och sociala förkofring hindrade ämbetsverkets plötsliga stängning honom att arbeta. Hvad »nummerlotteriet» angår, där han hamnade och stannade till döddagar, borde det visserligen, tycker man, hafva passat honom bättre och dess symboler af tillvarons lotteri med sina nyckfullt skänkta vinster och niter borde hafva roat hans fantasi. Men äfven i detta den registrerade hasardens ämbetsverk var han en sällsynt gäst. Af »sjukdom eller annars» var han hindrad att tjänstgöra, heter det i protokollen (det var ännu den goda tiden för tjänstgörande poeter), och vice sekreteraren Åhlander, som säkerligen hade mer af en rättskaffens kopists dygd i att sitta, nötte för skaldens del kontorsstolen. Bellman var således verkligen hela lifvet endast och allenast skald, och hur sällsynt det är, att Pegasus icke nödgas på hvardagarna göra tjänst såsom dragare af mer eller mindre tunga och borgerliga lass, det vet endast den, som är förtrolig med vår litteraturhistoria och

11. — Levertin, Svenska gestalter.162

dess många vittnesbörd om geniernas kraftförspill-ning i prosans och näringarnas tjänst. Tegnérs lefnadssaga är här typisk — fattig informator, undervisande student, undervisande docent, professor, biskop och riksdagsman, var han skald på lediga stunder, på sön- och helgdagar samt under ferier. Det är undransvärdt, att han alls kunnat skapa så mycket skönt.

Du måste vara ett, allenast ett, men detta helt.

Själf jättekraft blott dvärgagärning gett när den blef delt.

Bellmans sångfågels- och lazzaronhumör frälste honom från att gå under som försupen, rödnäst kopist. Medelmåttorna skyddas af sina dygder — genierna ej sällan af sina borgerliga brister. För öfrigt betalade Bellman till verkligheten en dyr lösepenning för sin existens' poetiska oberoende från hvardagsmödan, han betalade med ett lifs fattigdom och ekonomiska bekymmer, ett lifs gradvisa nedsjunkande i förödmjukelse och förnedring. Ty med andra ord kan man näppeligen skildra hans sista lefnadsår såsom förfallen och brännvinsluktande källarkund med den fäderneärfda cittran bokstafligen satt i pant för finkeln och bysättning vid femtiofyra års ålder.

Was unsterblich im Gesang soll leben Muss im Leben untergehn.

Men omedvetet hade Bellman räddat det enda väsentliga: sitt diktarskaps frihet. Det var därför klokare än man trodde, att han sorglöst som syrsan

sjöng sommaren igenom, medan myrorna beskäftigt släpade korn och strå till stacken för den vinter, som skulle glömma deras daglönarflit, men hemligt längta efter syrsans sång.

När lifsbesvären mig ej kväfva, så plär jag efter gammal van' så ungefärligen om da'n en tolf à femton alnar väfva.

Så skrifver Bellman i inledningen till en rulle väfrim i långa banor, som han väft, och öfverdriften är mindre än man kunde tro. Inspirationen växlade med väder och vind, med skyarna, som kommo och drogo. Den svalnade och dämpades under ålderns sorger och kyla. Men sjöng gjorde han beständigt, dag ut, dag in, vid hvarje varm bölja blod, som sköt genom ådrorna, och mannen med de hektiskt rodnande kinderna och den sömntunga, inåtvända blicken lefde endast verkligt, när han sjöng.

Med denna lifskallets enhetlighet, till hvilken lyckligtvis naturens hushållning dref honom, parade han en annan enhet, lika viktig för ett skaldeskaps originalitet, en enhet, alltid sällsynt, om också mindre i hans tid än i vår, bildningens. Hans kunskaper och hans åskådningskrets hängde ihop med hans typ och hans kall.

De kulturens lärospån, Bellman tillägnade sig under den korta vistelsen i kyrkskolan i det gamla hörnhuset mellan Kvarngatan och S:t Paulsgatan och sedermera under den vittre skåningen magister Claës Ludvig Ennes färla, var den gammalsvenska halft prästerliga kunskapen, som i sitt benhårda allvar likväl hängde ihop med de inhemska traditio-164

nerna alltifrån den tid, den svenska lutheranismen återupprättade rikets undervisningsverk. 1700-talet hade blott gifvit denna teologiska kunskap öfver »orbis sensualium pictus» — det är »den sinnliga världen» som titeln hette på den gamla skolans mest ryktbara lärobok — en rent yttre svarfning och polityr. Stort mer lärde Bellman aldrig systematiskt. Ty att tala om, hvad han gjorde i Uppsala under den franska visiten 1758, när han skulle läsa på kameralen, men i själfva verket ägnade sin tid åt dubbelölet hos Hoppenstedt och remmarna hos Flodberg, icke att förglömma de små skönheter, som i »hemväfda pälsar» spatserade på Dombron, lönar icke mödan. Sin egentliga bildning har han sålunda icke lärt, men lefvat sig till, insupit samtalsvis och ur atmosfären ikring sig,

utan att bry sig om att tillägna sig annat än det, som utan möda assimilerade sig med hans lekfulla och fantasi-skälfvande barnanatur.

Själfva grundfonden i hans själ utgjordes sålunda af två slags idéer. Det ena var det gammalsvenska elementet, ärfdt från föräldrar och farföräldrar med släktminnena och släktklenoderna och utgörande ett kapital af föreställningar, samladt generation efter generation i det stränga, gammaldags borgerliga Stockholm. Hufvudro]len spelade här den religiösa idékretsen. Lutherskt trosallvar, upptinadt och upplenadt af pietistisk känsloömhet, var den första ideala makt, som mötte honom i vaggan, och den sista, som stod kvar med sin tårblida tröst och förhoppning vid den femtioårige ynglingens dödsbädd. Med pietistiskt trånadsfulla och folkligt

enkla psalmer hade hans amma lullat honom i sömn. Med religiösa sånger af en halft sensualistisk ömhet hade den fromma, af barnsängar utslitna modern fyllt det gamla hemmet. Bibelns figurer och legender, passionsdramats väckelsesyner hade för hans barnaögon vid spinettmusiken fyllt skymningen mellan de flämtande talgljusen. Med dikter om nådeverket och långfredagsoffret begynte han sin poetiska bana, och religiösa sånger och suckar finnas äfven från slutet af hans lif. Den af religionen väckta, darrande lättrördheten, som så lätt slog om i lifs-yra, blef klaven för alla hans lifsintryck. Det bibelparodiska i Epistlarna, som ingen hånande udd äger, är ett indirekt bevis på de religiösa känslornas och minnenas ständiga närvaro i hans själ.

Motvikten mot denna sida i hans väsen bildade rokokons njutningslära, som i hans heta, ännu på äldre dar skälfvande sinnen hade sina bundsförvanter. Det fanns icke en kuplett i ett sångspel, icke en strötanke i ett blad, icke en visa kring en bål, som icke firade gamle Adams uppståndelse och plundring af lustparkens rikaste och vackraste träd, det med den förbjudna frukten. Bellman hängaf sig med sinnesmänniskans och fantasimänniskans febertörst till denna epikureism, syndande på nåden utan att annat än någon grå, vattensjuk morgontimme ana, i hvilken kompromiss hans lif förflöt.

Det var de två hufvudelementen i hans tanke och som han i sin dikt hopsmält till en enhet. Af dessa två metallerna danades hans diktkonsts mynt, alla präglade med hans drömmarhufvud omslingradt

af vinrankan och de vemodströtta ögonen under de halfsjunkna ögonlocken.

Den sfär, i hvilken hans tanke dväljes, är den stockholmska genomsnittsmänniskans från 1750— 1770-talen. Hans lekfulla, otroligt svenska konstnärsfantasi gaf den blott en utomordentlig enhet och afrundning. Hans stora poetiska samtida Kellgren och Leopold, äro till den grad gripna af århundradets allmänna idéströmningar och formbegrepp, att de måst afyttra mycket af det nationella. Hvad skalderna från vårt århundrade angår, hafva de förlorat den enhetlighet och det sammanhang, som funnos ännu i förra seklets bildning. Lika oändligt som den andliga horisontvidden ökats, lika mycket har vår tid mist af åskådningens slutenhet. Liksom empiren på sätt och vis är den sista möbelstilen, har nutidens historiska odling i all sin beundransvärda mångfald ingen enhetlig stil. De bildade likna numera stora dokumentskåp med olika civilisationers aktstycken i de olika lådorna.

Se på Frithiofs saga! Allt speglar där den moderna bildningens rikedom och brustenhet. Den antika hexametern skrider där med sina sandaler bredvid den isländska alliterationens stampande skinnstöfvel, folkvisans musikaliska tonslag brusa bredvid blankversens själsliga och rytmiska pulse-ring. De litterära reminiscenserna korsas — Homer, Shakspere, Oehlenschläger och Havamal. Antika och kristet filosofiska idéföljder från 1800-talets början slingra sig om hvarandra som olikfärgade trådar i en snodd.

Hur enhetligt är däremot icke allt i Fredmans

epistlar! Hur hänger icke allt ihop: form, känsla och figurer!

Människorna, som Bellman framför, äro visserligen i sina hjärtan föga berörda af den franska fernissa, som de, så godt de kunna, söka breda öfver sina manér. De äro i själfva verket gammal-svenskt råa och våldsamma naturer med knekt- och äfventyrartag. Det ursinne, med hvilket de, män och kvinnor, hängifva sig åt musikens och kärlekens paroxysmer, är uttryck af samma lidelsefullhet under den bundna ytan, som i äldre tider skapade bragd och hjältedat och lät de tyska barnen inslumra med bön om skydd för de vilda svenskarna. Det är alltid den tunga naturen, full af hetsigheter. Men rokokons form har gifvit passionerna en cirklad fasonering. Det är rokokons dansform, som rycker hela sällskapet med och gifver sitt sken af elegans och fransk belefvenhet. Det är menuettens och kapriolens form. Äfven utan musiken känner man detta. Bara en blick på själfva strofbyggnaden uppkallar bilden af bugande herrar med rundade armbågar och damer som göra reverenser i en kontradans. Bellmans sångmö behöfde icke som Ulla Winblad taga danslektioner af Mollberg. Den gratie, som är tidens skyddsgudinna, hade själf lärt henne dansa på lätta fötter och koketta klackar, »lik en brud med krona charmerande allas bröst». Chariterna hade redan från vaggan utsett detta stockholmsbarn till sin gunstling. De följde honom också på hans fulaste vägar, i de smutsiga gränderna, öfver krogarnas och jungfruhusens trösklar. Så blef tonens enhet bevarad öfverallt. Allt är stili-168

seradt efter tidehvarfvets böljlinje, den som stelnat i rokokons spegelramar och fåtöljkarmar. Gudar och gudinnor, kavaljerer och damer, krögare, nymfer och patrask, allt är i uppträdande och tal och svar rokoko och har dess elegans, äfven när dunet fastnat i perukerna och linnets utseende under sidenkjolen är ytterst tvifvelaktigt. Allt hänger ihop, är ett samhälle, som verkar framvuxet med sina människor, lustparker och kaffehus. Man ser icke mekanikern och konstmakaren, säger icke: här ser jag fogen och där hopsvetsningen. Det mest lyriska af genier ägde på samma gång objektivitetens gåfva, kunde åstadkomma en värld, skönhetsstrålande och kuriös, nyckfull och logisk som vår herres.

Men denna stämning af helstöpthet ökas genom ännu en förunderlig enhetlighet, naturens, ramens, atmosfärens. Bellman var ju hela lifvet stockholmsbarn och intet annat. Frånser man hans halfmytiska ungdomsutflykt till Norge för att undgå de närgångna björnarna, är det hufvudstaden med dess närmaste omgifningar, som omslöt hela hans lif. Samma luft och stämningar hafva alltid mött hans öga och hans tanke. Också gror och vissnar en in i det minsta konkret natur i Fredmans epistlar. Årstiderna växla, den skygga stockholmska våren med sitt mystiska ljusdunkel följes af den gröna, frodiga mälarsommaren med sitt gröna sus och sedan af den snöklara, lätt i fukt tinande uppsvenska vintern med de brinnande stjärnorna öfver nattfrosten. Men detta landskap har alltid samma musikaliska grundkaraktär, samma innersta poesi af luft och solspel. Fåfängt skall man i Epistlarna letaFREDMANS EPISTLAR

efter en aldrig så ringa detalj, som stöter mot tota-liteten. Hur svagt och utan självsyn är icke landskapet däremot i Frithiofs saga! Det finns ingen bestämd naturuppfattning i dikten, liksom knappast någonstädes hos Tegnér. Den från det värmländska skogslandskapet till den skånska slätten flyttade bokmänniskan ägde ingen fläck på jorden, där hans tanke växte och sköt skott.

Tre enheter ansågos i gamla dagar nödvändiga för ett verkligt sorgespel, handlingens, tidens och rummets. Jag har sökt visa, att just de tre enheterna funnits i Bellmans lif, och att det är de, som gjort Fredmans epistlar till en så oförgänglig skapelse. Genom att blott vara skald, och blott skald efter eget lynne, och bära alla de sociala konsekvenser, som däraf följde: fattigdom och skam, inklusive gycklarens och kroggästens på all stolthet blottade karaktär, har Bellman omedvetet bevarat sin själ för det, som för honom var det enda väsentliga, hans skaldiska mission. Genom att i sin bildning och sin själ blott sorglöst upptaga det, som passade honom, men stöta bort allt annat, genom att hela lifvet se på världen med barnaårens omedelbarhet och lekfullhet, blef han djupsinnigare än om han försökt våldtaga sin natur, förstå idéer och resonera om dygder och préjugéer. Genom sin lokala hophörighet med sin fädernestad och dess omgifningar, hängde hans dikt ständigt med rötterna fast i den lefvande verklighetens grund, och lifvets safve och saft stego in i det sista genom alla de fina nerverna och

rören i hans diktvärld.

Öfver allt sålunda begränsning och helhet, har-

moni mellan uppsåt och resultat, aldrig ansträngning och beräkning, alltid en dikt, hvilken skapar såsom för sagans gamla trollformel: bord, duka dig! Och bordet blef dukadt med vinlöf och väppling, med skogsbär och drufvor och med vin i gröna glas!

Hundra år hafva gått sedan Fredmans epistlar utkommo — det första hundratalet, som för den poetiska ryktbarheten, har det sagts, också är det farligaste. Stockholm har sedan den tiden helt förändrats. Den ursprungligt gammaldags sträfva och råbarkade staden, som under Gustaf III fick en viss maskeradprägel af yr och gallisk residensköping, har sedan dess förvandlats till en modern storstad, hvilkens första storhetstecken är uppkomlingens otacksamhet mot de gamla traditionerna. Människorna och deras glädje hafva förvandlats med staden. Den lätta gustavianska vinstämningen har efterträdts af vårt århundrades borgerligt sällskapssentimentala punschstämning. Denna är igen i sin tur på väg att alldeles flykta för yankeålderns internationella, kallhetsiga whiskystämning. Men hvar det finns kvar ett spår af stockholmsk klassicitet, där lefver ännu Bellman. Han lefver med hela staden inom broarna och de speglande och svallande vattnen, Holmias hjärta, i Stadsgården och vid slussarna och i alla de trakter rundt om Stockholm, där stämningen ännu fått behålla sin ursprunglighet och sin älskvärdhet. Men äfven om allt detta på ytan skulle fördärfvas af vandalerna, skulle Fredmansdikten ändock lefva, ty den är vuxen upp ur det sist föränderliga af allt här i världen, ur själfva marken.

Så länge jordbottnen, som. låter våra kyrkogårdars träd midt bland stenhusen susa sin gammaldags elegiska sång, icke förändras, sä länge lefver också Fredmansdikten. Så länge människorna hafva den stockholmska luftens vårliga drömljus i sinnena och därjämte strömmens kastiga, oroligt brusande lynne, så länge blir också Bellman ihågkommen i svårmodsstunder och glädjetimmar. Så länge skola människorna säga till sig själfva: se den rosenröda aftonskyn där borta öfver gamla Rosenbad, det är Bellman, det solljusa sommartöcknet öfver Nacka och Hammarbysjö, det är Bellman. Så länge skall också en stockholmsk yngling, stående på skiljovägen mellan Bacchus och Venus, yrt sjunga:

En nymf i det gröna och vin i gröna glas: lika godt kalas! Båda om mig dras.

Så länge skall en stockholmsk man, som i sommarnatten vandrar ensam hem från ett slutadt lag eller en till sömns smekt kvinna, i sitt vemod öfver den korta glädjens och den korta sommarens förgänglighet, hviska till sitt hjärta:

Masken, dold i blomman, bådar blommans dödl

Så länge skall en stockholmsk åldring, sittande på sin bänk och ritande i kyrkogårdssanden med käppen, för sig själf mumla om det längtansvärda och bortskymda skjul under de susande grenarna, dit hvarken afundens eller lyckans vägar nå, och där

ovän väpnad — hvad synes väl dig? — bryter fromt sina pilar.

EN ARISTOKRATISK TIDNINGSSKRIVARE OCH HANS FAMILJ.

Under en aftoncirkel inom Gustaf III:s förtroliga krets nämnde någon under samspråkets gång baron Cederhjelm. »Hvilken af de båda herrarne?» afbröt konungen, »den, som äter människor, eller den, som äter hästar?» Detta infall blef mycket beundradt, emedan det ansågs slående karakterisera de sins emellan ganska olika bröderna:

Josias Carl Cederhjelm, herre till Segersjö, en af landets störste jorddrottar, politiker, finansminister in spe, men mest känd för sin giftiga tunga och penna, och den yngre, Adam Germund Cederhjelm, herre till Ribbingebäck, en filantrop af bästa 1700-talsslag, egentligen känd för sina bemödanden att bekämpa fördomen (eller den grundade motviljan) mot hästkött. Genom vänligt tillmötesgående af en aflägsen släkting till Cederhjelmarna har jag satts i tillfälle att genomgå en alldeles okänd korrespondens på ett par hundra bref mellan de båda bröderna och deras närmaste anförvanter, och det är med begagnande af dem jag här vill gifva en dubbelbild af Josias Carl och Adam Germund Cederhjelm.Om den äldre af dem i denna skildring med rätta får brorslotten, liksom han själf i lefvande lifvet med hänsynslös hand tog den, beror det på hans oförnekliga öfverlägsenhet och det allmännare intresse han har rätt att fordra såsom partigängare i frihetstidens riksdagslif och oppositionell journalist under den gustavianska åldern. Men den anspråkslöse landtjunkaren på Ribbingebäck intager genom alla de hjärtats egenskaper, som den äldre brodern, uteslutande ett skarpt hufvud, saknade. Samman gifva båda hela gestalten af den adlige odalmannen från 1700-talets senare hälft, hvilken fått partitidehvarfvets maktbegär allt för mycket i blodet för att som Gustaf III:s hofadel nöja sig med 1772 års revolution. Den oförbehållsamma brefväxlingen lämnar en intressant inblick i den svenska godsadelns seder och förhållanden under 1700-talet.

*

Familjen Cederhjelm hade sedan gammalt röjt utpräglade ehuru ej alltid precis behagliga släktdrag. Byråkrater, diplomater, godsägare eller hofmän, hade de gemensamt en bestämd smak för fronderi, kannstöpares lust att kritisera och håg för att bygga sociala och politiska korthus. Denna tendens dref ättens kanske mest framstående två män, presidenten i Göta hofrätt med mera Germund Cederhjelm (död 1741) och hans yngre broder Josias (död 1729), det ryktbara och talangfulla riksrådet, mot gränserna till det landsförrädiska. I sin tillgifvenhet för Karl XI:s dotterson, den holsteinske prinsen KarlFredrik, hvilkens uppfostrare Germund Cederhjelm varit, försummade den förre som landshöfding i Södermanland att sätta sitt län i försvarstillstånd mot ryssarne, det holsteinska partiets allierade, och den senare lade som ryssvänlig diplomat hela sin betydande förmåga i vågskålen för tsarriket, där han först varit krigsfånge och sedan en vid hofvet gärna sedd diplomat. En egendomlig oro och retlighet ökade denna lust för oppositionellt projektmakeri, och en satirisk åder, som gärna urladdade sig i infall och elakheter, gjorde sig så mycket mer gällande, som den åtföljdes af formell och stilistisk begåfning. Familjen räknar åtminstone trenne små poeter. Den bäste af dessa är onekligen den äldste i tiden, den redan nämnde Germund Cederhjelm. Han hade icke alltid varit hög ämbetsman med vördnadsbjudande allongeperuk, sådan som Krafft målat tidens byråkrater, utan också en ungdomsglad svärmare och hofkavaljer:

Om Doris mig hatar, föraktar och skyr, till Phyllis jag flyr. Om hon mig ock ratar och håller sig dyr, till Sylvi jag vänder mitt hjärta och händer, hon spotskas som de — adjö alla tre.

Se där det bästa och förståndigaste erotiska program man kan följa. Germund Cederhjelm, som också skrifvit en mängd galanta och svulstiga rim öfver de blottade halsarna med mera hos de olikaskönheterna vid Ulrikas hof, ser ut att hafva lefvat som han lärt. Men hur mycket han spelade fjäril, var han i botten en gammaldags, kärnfrisk svensk, som hvarken glömde psalmboken eller brännvinsflaskan och litet emellan lagade till grofkorniga epigram. Hans son, Carl Germund Cederhjelm, hade släktens lynne i dess prydno. Det var ett brushufvud, en kannstöpare och en satirisk retsticka af första ordningen, en äfventyrare, som förlorade allt sinne äfven för sin borgerliga framgång, hvilket eljest var ovanligt i den om världens goda mycket måna familjen. Hans namn flög öfver hela Sverige med det berömda epigram han skref öfver Fredrik den förstes tronbestigning. Med en föraktlig axelryckning hälsar han inträdet af den borgerliga komedi, som efterträdde storhetstidens sorgespel:

Hvad i sin period den högsta punkten sett plär åter strax därpå sitt förra intet röna. Kung Karl vi nyss begrof, kung Fredrik vi nu kröna. Så har vårt svenska ur nu gått från tolf till ett.

Som holsteinsk minister for han till Paris och slutade sin vinglarbana på Châteletfängelset, där han sedan lefde ända till sin död 1740, enär han ej kunde betala de skulder, för hvilka han bysatts. Men han lefde antagligen här i gäldfängelset det komfortabla lif på statens bekostnad, som vi känna om herrar fångar i Bastiljen, och förde härifrån en ofantlig diplomatisk korrespondens, som sannolikt var ett politiskt spindelväfveri i den högre skolan.

Dessutom rimmade han oförtrutet. När Dalin kom till Paris, inlät han sig med Cederhjelm i en poetisk notväxling om de högsta frågorna. Hvadden bysatte bråkstaken och duellanten tänkte om Gud, evigheten och det högsta goda (Cederhjelm anteciperade en sorts egoismens etik à la Helvetius) kan vara tämligen likgiltigt. Roligare än hans versbref äro de många spefulla och ibland religionsparodiska epigram, som den kvicke äfventyraren skref mellan päronet och osten.

Carl Wilhelm Cederhjelm, hans kusin, var en i alla afseenden mindre betydande man, men hade dock, äfven han, sin lilla vittra ärelystnad. Han öfversatte på hackade och malda alexandriner Voltaires »Brutus». Pjäsen uppfördes på »Kgl. svenska skådeplatsen» i mars 1739 och trycktes samma år. Öfversättaren tillhörde den krets af ädlingar kring Karl Gyllenborg, som omhuldade våra första dramatiska artister.

Denne poetiserande kammarherre äktade enligt ättartalens värdefulla upplysning »sin mosters styfsons änka», Anna Margareta von Strokirch, och hade med henne flera barn.

Endast tre vuxo upp och nådde mogen ålder, Josias Carl Cederhjelm, född 1734, Margareta Wilhelmina, född 1737, och Germund Adam, född 1740. Det är om dem denna skildring handlar.

När den bevarade brefväxlingen mellan syskonen begynner, år 1759, hade den äldre af bröderna redan satt foten under eget bord, medan den yngre näppeligen än afslutat sina juridiska studier i Uppsala. Josias Carl hade inträdt som tjänsteman i tullen. I en skrifvelse af 1756 till kunglig majestät (riksarkivet) söker han det lediga konsulatet i Lissabon under diverse förnumstiga betraktelser öfverSveriges export på Portugal. Hans året därpå ingångna giftermål med Catharina Tigerhjelm tycktes hafva skurit af hans resplaner. Den älskvärda och godmodiga fru Carin blef i släkten en försonande mellanhand, som väl behöfdes bland de påstridiga och snarstuckna Cederhjelmarna. Samma år debuterade han också i det rollfack, som tiden älskade högst, den ekonomiske samhällsförbättrarens. Han utgaf en socialpolitisk flygskrift. Om goda råd och förträffliga förslag i fråga om manufakturer, handtverk och åkerbruk kunnat göra verkan, borde partitidehvarfvets Sverige blifvit ett Golconda, ty dylika traktater sköto fram som svampar i höstväder. Josias Carls hette »Tankar om Spannmåls Brist och Dyrhet» och röjde det agrarintresse, som han, godsägarsonen, hela lifvet förfäktade.

Josias Carl var sålunda nu en man i staten, och i de första brefven uppträder han också som sin yngre broders mentor. »Vis dig vara genom sinnets egenskaper berättigad till det, som andra vinna allenast för sin födsels skull. Vis att du är och att du är värd att vara adelsman, nam virtus sola nobilitat.» Jämte dessa förträffliga tänkesätt uttrycka brefven äfven en patriotisk mans lust att strida mot veklighet och korruption. Josias Carl var sålunda, som man hör, skapad till riksdagstalare, och redan på 1760—1761 års riksdag finna vi honom brottandes med lif och lust midt i det hetaste parlamentariska handgemänget. Han blef ovanligt snart känd som politiker, om också med en skäligen herostratisk berömmelse. Som mössa begynte han och stod ännu till 1765 års slut i främsta ledet blanddem, som ledde räfsten mot hattarna, men under 1766, just då motpartiet höll på att få nådestöten, gick han öfver till detsamma, utan att man rätt förstår motiven härtill. Förhållandet var väl innerst, att han icke var skapad till att gå i flock med andra. Han hade skarp näbb, retliga nerver och hvassa armbågar. Han var högdragen som aristokrat och förenade härmed godsägarens medfödda ovilja mot stad och borgardöme. Så blef han typen för en politisk vilde, vilde också därutinnan att han i diskussionerna gärna sköt med förgiftade pilar. Snart var han ungefär lika illa tåld hos meningsfränder och motståndare. Själf hade han ett ogement nöje af att utdela nålstygn och så trätofrön och därjämte en oppositionell naturs oförmåga att hejda sin kritik. De ofrälse stånden hatade honom för hans feodala öfversitteri. Man tänke sig blott harmen hos det vällofliga borgarståndet (som redan förut rest borst mot hans snärtar), när han t. ex. serverade dem följande sarkasm. En löjtnant vid namn Brolin hade uppfunnit en sorts vedbesparande spis, och som alla uppfinnare vid denna tid kommo inför riksdagen och hugnades med vedermälen, föreslogs det från borgarståndet, att den inventiöse officern skulle få kaptens titel. Såsom talman för riddarhuset och adeln föreslår då Cederhjelm, »att löjtnant Brolin hellre borde få rådmans titel, då mureriet var en borgerlig näring». Men på riddarhuset var man lika rädd för hans »ormtunga» och hans oberäknelighet. 1765 väckte han en storm af ovilja genom ett sedermera återtaget förslag, som innebar ingenting mindre än grundlagsrevision. Manvädrade härunder en intrig från hofvet. Frihetstidens store historiker

Malmström har förklarat detta vara högst osannolikt. Men visst är, att man har svårt att fatta Cederhjelms manövrer vid denna tid och hans i elfte timmen skedda öfvergång till hattarna. De antydningar om bestickning, som här och hvar skymta i hans forna partikamraters uttalanden, få, om icke stöd, så dock ett starkt sken af möjlighet genom den absolut enstämmiga åsikten om hans hänsynslöshet och penninglystnad. Baron Thure Bjelke, som »kände honom noga», nämner honom »den dangereusaste karl som ges, ty med extraordinaira gåfvor och ovanlig tilltagsenhet liknar han Livii beskrifning på Hannibal, för hvilken ingen rätt och ingen helgd fanns». Den förtroliga brefväxlingen stärker på alla punkter allmänna opinionens åsikt om Cederhjelms egoism och girighet. »Rabbi Juda Ben 20 procent» kallar honom hans egen bror i ett häftigt ögonblick. Utesluten är dock ingalunda en mer till Cederhjelms heder ländande förklaring. Motsägelseanda var verkligen hans väsens grunddrag. Han hade en satirikers otåliga begär att lyfta masken af frasen och att hvissla åt inkonsekvensen. En så hvass och skarp natur kan utan att misstänkas för något catoniskt ädelmod för de »besegrades sak» lätt frestas att spela rollen af smädediktaren bak triumfatorns char. När Cederhjelm såg sina partivänner mössorna glömma alla sina principer från oppositionstiden i det ögonblick de voro framme vid målet, kunde han icke återhålla en i sak och form lika bitandekritik. Af anläggning och böjelse tillhörde han evigt minoriteten.

I hvarje fall exploderade på våren 1766 allt det hat, som glödde emot honom. Det var efter debatten den 28 maj på riddarhuset rörande tillsättandet af en extra ordinarie kommission för att rannsaka och döma den kuriöse bonduppviglaren Hofman, hvilken 1766 sökt göra uppror i Västergötland. Cederhjelm var emot kommissionen, ty det hade alltid varit en af mössornas grundsatser att protestera mot extra domstolar. Men nu tycktes de vilja frångå äfven denna princip. Cederhjelm gjorde med anledning häraf några lika kvicka som slående reflexioner öfver partiers olika beteende, innan och efter det de kommit till styret.

»Ett parti, som ligger under, ropar alltid på lag, enighet och foglighet. Det åter, som är rådande, vill helst göra efter eget behag.» Men då landet får ögonen öppna för denna egoism, som blott vill rikta sig själf, förlorar det intresset för partistrider och vill helst behålla status quo, »hellre behålla sina gamla, mätta flugor än att få nya och hungriga». Detta sista hån mot de just till makten trädande mössorna tände krutdurken. Man föreslog, att Cederhjelm på grund af otidigt uppträdande skulle förlora säte och stämma på riddarhuset, och efter en lång debatt, under hvilken det mycket ordades om hans »förgiftade hjärta, capriciösa skalle och maliciösa tunga», blef han också från förhandlingarna utesluten. De ofrälse stånden skyndade att instämma och sökte med en för öfrigt fullkomligt olagligt och formlösprocedur göra den fruktade polemikern omöjlig för all framtida verksamhet i det offentligas tjänst.

Den förtroliga brefväxlingen innehåller intet om denna kris, och Cederhjelm var, trots sin rent intellektuella retlighet, i känslosaker en stoiker med kall panna och synes med någorlunda jämnmod hafva burit sitt nederlag. Ett uttryck för hans bitterhet kan man finna i en honom tillskrifven pamflett mot en af mössornas förtroendemän, som cirkulerade i manuskript. Till sitt offer hade han valt ett synnerligen tacksamt föremål, Sveriges sista censor, den som girigbuk och bedragen äkta man lika berömda Oelreich, hvilken af sina partivänner efter censorsämbetets upphäfning skulle göras till president i kommerskollegium. Pamfletten heter »Bokmalen herr Cornuti recept att blifva President, kompletteradt af Lucifers, Cromwells och Ärlig Svensks Manuskripter», och är, som titeln redan gifver vid handen, mer ovettig än kvick.

Josias Cederhjelm tog afsked från tullen 1766. Med groll i hjärtat öfver sin afbrutna statsmannabana drog han sig tillbaka till sin egendom — den ärorika Vasagården Lindholmen i Uppland. Skicklig landtbrukare, ägnade han sig åt sitt gods' drift, men hann därjämte i sitt biblioteksrum hafva långa läsestunder och meditationer öfver Voltaire och Hume. Kanske misstänkte han, att partisvindelns tid snart var förbi och hoppades under studiet af engelskt samhällslif på en ny æra.

Hans yngre broder, Germund Adam, hade lika litet kunnat infoga sig i Stockholmsförhållandena. Han hade begynt »auscultera» i Svea Hofrätt ochäfven suttit som protokollsförare, men brefven till hans gamla föräldrar visa, hur illa han trifdes med sin ställning som ung jurist på befordringsstegens nedersta pinne med en hel hierarki af förmän öfver sig. Hela det dåtida Stockholmslifvet passade dessutom ej synnerligen ihop med en

begynnande ämbetsmans, en fattig sekters tillvaro. Det var det Bellmanska 1760-talet, hvilkets bottenlösa ekonomiska lättsinne hvarje brefväxling från decenniet vältaligt skildrar. Germund Adam hade också råkat ihop med en krets unga lefnadsbröder, bland hvilka hans närmaste var en ung Klingenstjerna — en son till den store fysikern — och kunglig sekreteraren Rudolf Hummelhjelm, sedermera känd som oppositionell politiker mot Gustaf III, en munter goddagspilt med de sämst möjliga affärer. Germund Adam var för öfrigt en långt finare, vekare, ädlare natur än brodern, häftig, men utan Josias Carls cyniska egoism, en uppbrusande entusiast, som strödde gåfvor och infall ikring sig med en välgörares frikostighet, en sorts filantropisk, litet känslosam Don Quixote med enstöringslynne och natursvärmeri. Den mörka, trånga staden med sitt bugande och sitt tvång var honom ett fängelse. Han var danad till en upplyst och välgörande despot i smått, som fick styra sin lilla värld från herrgårdstrappan och tillbringa dagarna i det fria, kolerisk, skämtsam, vek och ridderlig, den goda typen af en svensk landtjunkare. Så bröt han 1763 sin tjänstemannabana och fick sköta sin blifvande arfslott, säteriet Ribbingebäck i Uppland, ej långt från Enköping.

Den enda systern, Wilhelmina, Willa kallad, en glad, obildad och vankelmodig ung dam, hade också hon hamnat på landet, ej långt från Ribbinge-bäck på egendomen Restad, med hvilkens besittare, major Geete, hon 1763 gift sig. »Geten», som han kallades i släkten, var en framstående militär, en kärnkarl, men en smula torr och prudentlig och litet krubbitare. Så har familjen ordnat sig. Brefven belysa deras förhållanden. 1766 är Josias Carl alltså fullkomligt installerad landtpatron på Lindholmen, som följande lilla söndagsepistel till Germund Adam visar.

»Skicka mig någonting att läsa, ty jag löper intet alla stunder ute på backarne. Till exempel (s'il serait possible) LTIistoire de Venise. Eller några Voyages dans un coin du monde d'oü ön aurait beau mentir. Cela n'importe. Till ditt hushåll skickar jag 2 tjog ägg. Om du skaffar mig L'Histoire de Venise, så får du en ostkaka med nästa bud.

Du ser, att jag varit riksdagsman. Je sais de quelle fa?on il faut s'y prendre.

Klockan är fyra. Det regnar ute. Drängarna skratta i pigkammaren, så det hörs hit upp. Bibeln ligger uppslagen på bordet och Creutzbergers betraktelser. Min hustru ligger på soffan i cabinettet och sofver. Jag har tagit in ett lavement och letar uti gamla skräddarräkningar och Hökarqvittencer. Voilà le tableau de notre Dimanche. Detta finner jag roligt nog för ombytes skull, men jag hoppas, att du roar dig bättre, om du har den muntra Hummelhjelm, den beskedliga Bergenskjöld, den torroliga Klingenstjerna och den arbetsamma Berchen hos dig.»

Denna lilla breflapp skildrar ej oäfvet den olika stämningen och det oüka lefnadssättet i de båda brödernas hem — den reglerade ordningen och de allvarliga studierna på Lindholmen och den upp-

sluppna ungkarlstonen på Ribbingebäck, dit giggar och chäser ständigt kommo med glada gäster från Uppsala och Stockholm. Germund Adam var i sitt rätta element i sin vid skogsbrynet belägna gamla karaktärsbyggnad, patriarkaliskt omhuldande pigor och drängar (och icke minst de förra), medan Josias Carl kände en ärelysten mans plåga öfver att overksam rosta i skidan.

»Lättjan är min divinité», skrifver Germund Adam. Det är en sorts välbehaglig vis i n e r t i æ öfver allt hans förehafvande. »Mitt skrifven är,» säger han i ett bref, »som yngsta fruntimrets sång. Du måste ge en guinée, för att hon skall börja, men sedan två för att hon skall sluta.» Josias Carl däremot längtade efter förändringar och stormar. »Små averser äro nödvändiga,» skrifver han. »Hade jag en Xantippa, friserade jag gäldstugan — eller vore jag Finance-Minister" i Sverige, så skulle jag aldrig känna la fadeur du bonheur.» Finansminister i Sverige — se där pudelns kärna — där röjer Josias Carl sitt lifs aldrig realiserade älsklingsdröm. Men under väntan på att få gripa in på den större ekonomiska teatern skötte han briljant sina egna finanser och inköpte Segersjö stora gods vid Hjälmaren, som han förvandlade till en af de dåtida Sveriges mönsteregendomar. »Vid Segersjö tyckes endast belägenheten vacker och leende», annoterar Linnerhjelm i sin pittoreska resa genom de svenska

herrgårdarna. Det vill med andra ord säga, att den byggnad, där Josias Carl residerade, var ett enkelt gammaldags herrgårdshus, men framför detsamma blånade Hjälmaren nedanför strandens

alar, och rundt ikring grönskade ängar och vajade sädesfält. Trakten var uråldrig och sägnomspunnen. En saga berättade, att Habor och Signilds kärlekshistoria utspelats just i de backar och hagar, där nu det ekonomiska tullrådet i sin kapprock vandrade af och an, trätande på drängar och torpare, beräknande skilling och runstycke. Kullarna sades ännu bära namn efter den nordiska forntidens Romeo och Julia. Men äfven om Josias Carl hört traditionen, torde han icke hafva spillt en tanke på dessa »antiqua kärleksfolier». Han tillhörde en praktisk och förståndsmässig släkt och var själf den mest kallsinnade förnuftsrepresentant af sin förnuftiga tid. Hans starka äregirighet, som plötsligt motats, hans stridslystnad, åt hvilken långa processer med grannar och underlydande blott gåfvo otillräckligt aflopp, hela hans starka begåfning, som icke fick spelrum, allt slog inåt och stelnade under de ensamma, händelselösa åren på landet till en köld, som skulle föreställa filosofisk värdighet men i förtid förvandlade den unge hetsporrn från riksdagsdebatterna till ett flinthårdt konglomerat af filosofiska och sociala maximer. Han tyckes ibland själf märka och lida af denna torka, af att blifva, som han själf skrifver, »så tidigt bottenkälad». Det är egendomligt att läsa den lilla utgjutelse han med anledning af sin fars frånfälle skrifver i den riktningen till sina syskon, i hvilkas armar den gamle gått hädan.

»De sorgeliga Bekymmer, som Du och syster Willa af dödsfallet uppfattat, är så mycket naturligare, som likets åskådande ännu ökar något till den känsla, hvilken alltid är oskiljaktig från så hederliga hjärtan som Edra äro. Jag

hoppas dock, att tiden snart retablerar Edra glada humorer. Hvad mig usle angår, som sedan länge förlorat känslan af sorg och glädje men icke af vänskap, så finner jag uti denna Evenement ett prof på Försynens godhet, som änteligen hulpit dina affärer på tolerabelt god fot.»

Som man ser har Josias Carl hunnit bra nog långt mot den visa köld, som tidens dygdelära inskärpte. Självikhetens stoicism passade honom förträffligt. Snart vibrerade utom det personliga intresset föga annat i hans själ än hans hvassa naturs oppositionslust, men dess föraktfulla kritik och sociala projektmakeri skulle aldrig dö.

På riksdagen 1771 infann sig åter Josias Carl på riddarhuset. Läxan från sist och de gångna årens ensamhet tyckas dock knappast hafva gjort honom mer ägnad att hinna någon vart på den statsmanna-bana, som likväl ständigt frestade honom. Andras segertecken störde väl hans nattfrid, men själf blef han aldrig nog diplomat för att komma fram. Också

1771 förslösade han sin kraft i små anfall hit och dit, och privatagg förblindade hans syn. Icke under att en man som Johan von Engeström, en oppositionell ädling också han, men af fanatisk karaktärsfasthet (han medverkade som obotlig frihetsparlamentariker i 1792 års sammansvärjning), i sin dagbok häpnar och harmas åt Cederhjelms inkonsekvenser och »skamlösheter». Kanske anade Josias Carl, att frihetstiden låg i själatåget, och spelade därför den personliga nyckens hasardspel.

Utan tvifvel hoppades Cederhjelm mycket af

1772 års revolution. Han närmade sig Gustaf III, hvilken i sin tur tilldelade honom sin nyinrättade

Vasaordens storkors. Men det stannade vid ömsesidiga artighetsbetygelser. Konungen hade tydligen en instinktiv motvilja mot den skarpe, orolige mannen, ehuru han på samma gång i honom anade en kraft, en ekonomisk princip, lockande att försöka, just därför att den i sin konservativa agrarpolitik var precis motsatt den, som förkunnades af hans egna förtroendemän, bröderna Scheffer, Cederhjelms förklarade motståndare.

Så måste Josias Carl än en gång draga sig tillbaka till Segersjö och föra den kritiserande åskådarens för en

maktsjuk natur på längden alldeles utpinande roll. Men under hela Gustaf III:s regering sökte han på dubbla vägar nå fram till ställning och inflytande: dels genom memorialer och skrifvelser till konungen, fyllda med förslag rörande jordbruk och administration, hvilka han själf — den personen glömde icke gärna Josias Carl — skulle kunna förverkliga, dels genom kritik, som en vinter blef en formlig oppositionskampanj.

På de Cederhjelmska landtgodsen gick lifvet emellertid sin gilla gång. Den enda yttre händelsen var »den beskedliga Geetens» död 1774, men Josias Carls syster, fru Willa, hade också hon ett godt kvantum af hans egen torka i känslan.

»Frodig och glad som en rasbytta», ehuru in i fyrtiotalet, huserade hon som landthushållerska på den aflidne makens gård och tänkte snart att taga man igen.

Syskonen råkades vid helg och högtider. Eljest gick korrespondensen flitigt mellan gårdarna, när icke större eller mindre trätor störde släktfriden.188

Den fine och ädelmodige Germund Adam satt i dessa tvister gemenligen emellan. »Hans goda hjärta tillät honom icke annat än att göra godt», heter det i ett bref, och han rönte goda hjärtans vanliga öde — att exploateras af de mer praktiska och mindre ömsinta. Syskonen kände väl denna uppbrusande och misstänksamma, men veka och ridderliga natur och visste att draga nytta af honom. Ett band mellan honom och brodern blef emellertid Josias Carls enda barn, dottern Margaretha Ul-rica. Hon betraktade icke utan skäl farbrodern som sin allra bästa vän och hjälpare, och hon misstog sig icke, ty den ensamme landtjunkaren skulle så länge han lefde ägna den vackra och koketta unga kvinnan en galant farbrors beundrande och uppoffrande vänskap.

Margaretha Ulrica var född 1758. Giftermålsanbud till den rika arftagerskan saknades icke, så fort hon blifvit vuxen. Hon valde bland friarne öfverste Carl Fredrik Leijonhjelm, hertig Fredriks förste kavaljer och intime vän, med hvilken hon vigdes 1776. »Tjocka Leijonhjelm» var en allmänt omtyckt man, duktig och ifrig militär, jovialisk sällskapsmänniska, hög frimurare och icke mindre än stormästare i den »lysande och hemliga timmermansorden», alltså en känd person i det dåtida Stockholm. Den fete, godsinte mannen behöfdes bland de skarpa, sarkastiska Cederhjelmarna. När man läser hans muntra, godmodiga bref till Germund Adam, med hvilken han liksom hans unga fru stod på intim fot, tycker man sig se en kärnsvensk militärtyp, litet röd i ansiktet, litet hes i rösten, med veckEN ARISTOKRATISK TIDNINGSSKRIFVARE 189

i nacken, käcka ögon och en glad mun. Alltid skrifver han opassande historier, gärna presenteras han ätande eller drickande, och, hur mycket han älskar mess och exercis, kostar det på honom att lämna sin unga fru ensam. I ty råder han sina vänner och kamrater »att taga en ful och lagom aimable hustru för att utan regret kunna ligga utom hus, då nödvändigheten det fordrar».

Leijonhjelms bodde i Stockholm och voro blott vid julen och under högsommaren på herrgårdarna.

1776 hade också fru Willa på Resta tröttnat på sitt korta änkestånd. Germund Adam skrifver härom: »Svårigheten att bedrifva sitt hushåll, leds-nan af ensligheten, hjärtats disposition och behof voro skälen på hennes sida. Jag hade kunnat till-lägga nödvändigheten att styra hennes annars ine-gala uppförande, penningeutgifter, samt sällskapers, domestiquers och vänners val.» Hon beslöt därför att förena sina dagar med Bengt Tigerhjelm. »Tigern» fick efterträda »Geten».

Den nye herren på Resta skildras i familje-brefven som »en man med ett trindt ansikte, simpla och något grofva fa?oner, samt så rene och uppriktige att de, utan att heta nu för tiden aimable, ändå gifva honom allmänt namnet af en ärlig och pålitlig karl. På geniets vägnar förtjänar han heta bonhomme med all den både sanning och malice detta epithete betyder». Det var med ett ord en landtofficer, som passade, tycker man, den lifliga men något opolerade landtfrun på Resta med den klena ortografien. Den alltid tjänstuträttande Ger-190

mund Adam köper i Stockholm systerns bruddräkt af »moer».

Emellertid satt släktens hufvudman, Josias Carl, på sitt Segersjö och bidade bud, som skulle hämta honom som en annan Cincinnatus för att taga hand om Sveriges förvaltning och ekonomi. Men budet kom icke. Åren gingo, och den första förtjusningen efter 1772 års statsstreck hade redan svalnat och lämnat plats för den nyktra kritiken. Josias Carl spetsade sin fjäder, och i sitt biblioteksrum på Segersjö, omgifven af Voltaire och Bayle, fysiokraternas skrifter och Locke, funderade han på att med pennan draga till strid, då han icke fick i praktiken visa sina idéer. Men skriftställarskapet hade tyvärr också både många svåra och många obehagliga sidor. Man höre ett uttrycksfullt ställe ur ett af hans bref därom:

»Scribomanien vore en artig passion om icke Critico-manien existerade. Ehuru mycken Philosophie, ja ehuru mycken egenkärlek man ock måtte äga, så förloras tålamodet genom myckenheten af flugor, som sätta sig på de bästa arbeten. Mediocriteter njuta icke bättre öde. De uslaste, de magraste luder uppsökas af kråkor, och Critiquen brummar en auctor för öronen, så han blir döf.

Mig skulle således snart hända detsamma, som skedde med Engelska musicanten, som enragerad af skärsliparne, åkarne, hundarne, springande tiggarne och skalmejblåsande skolpojkarne, som på en gång uppfyllde hans gata, öppnade sitt fönster, slog fiolen i väggen och satte sig på krogen att supa.»

Dess mer man arbetar i ett fack, tillfogar Josias Carl, dess vidsträcktare perspektiv öppna sig för ens blickar. I ord, som visa en för tiden ej vanlig

blick för de vetenskapliga problemens svårlösthet och sammanhang, tolkar han, hur sanningsforskaren dagligen nödgas ändra sina begrepp och till sist fattas af ovisshet genom öfvertygelsen om alla sina förra misstag. »Tänk, hvad humiliation att nödgas bli sin egen criticus, sin egen kråka och sitt eget luder.»

Dessa betraktelser från år 1779 visa emellertid, att Josias Carl i sitt sinne dock hvälfde planer att framträda som samhällsgranskare. Ögonblicket var gynnsamt. Ett starkt oppositionellt vinddrag fläktade just vid denna tid öfver Sverige.

Stockholms-Posten hade året förut begynt sin hårda upplysningsstrid, och de märkliga artiklar mot regeringen och konungen, som Publicola Halldin — denna kuriösa blandning af frihetskär förståndskritiker och halfförryckt svärmare, hvilken förtjänade en biograf — där inryckt, hade liksom öppnat en ventil för den missnöjda opinionen. 1778 års riksdag hade för Gustaf III knappast blifvit mer än en »succés d'estime», under hvilken motstånd af alla slag lurade. Tvistigheterna inom kungahuset (med anledning af Gustaf IV Adolfs födelse) in-bjödo till närgången kritik. Frihetstidens, aristokratiens gamla agg mot konungadömet var ingalunda utdödt. Men mer än vid alla dessa punkter fäste sig Josias Carl vid den fientlighet mot konungens ekonomiska politik, som gjorde sig gällande öfverallt. Gustaf III och Carl Scheffer sökte på upplysningstidens vis genom nya förordningar bekämpa gamla fördomar och lossa på gammalt skrå-ocn ständstvång, men kanske också på upplysnings-

tidens vis icke alltid med riktigt omdöme för gifna förhållanden och traditioner. Josias Carl kände väl den allmänna opinionens mening. Han var dessa år under vintrarna i Stockholm och deltog flitigt i sällskapslifvets »assembléer, formerade af vackra flickor och unga männer, allt under protection af gamla förnäma fruar och stora cordons». På landet var han i liflig beröring med traktens godsägare. Stödd i sitt eget fronderi af sin omgifning och uttröttad på sin roll som statsman på expectans, beslöt han att kasta sig in i fejden. I december 1779 finna vi egendomsherren från Segersjö i Stockholm i den öfverraskande befattningen som redaktör för en politisk tidning, »Sanning och Nöje». Tidningens första nummer utkom den 9 december 1779, dess sista den 10 juni 1780, men under sitt korta lif lät bladet ovanligt mycket tala om sig. Dess tons skärpa och angreppsskicklighet intygas bäst däraf, att den gaf anledning till en inskränkning i tryckfrihetslagen. Tidningen annonserades som utgifven af sällskapet »Pro Veritate», och till medlemmar af denna stridbara sanningsorden hafva enligt Wieselgren räknats kommerserådet Joh. Jac. Westberg (1717—1786), det högst underbara originalet, den aristokratiske pennfäktaren P. Tham på Dagsnäs, Qjörwells ungdomsvän, den poetiserande landtjunka-ren Knut Leijonhufvud, Publicola Halldin, skalden Q. F. Gyllenborg m. fi. Af Josias Carls bref

rörande tidningen får man emellertid det intrycket, att redaktören själf skrifvit det mesta.

»Som du själf säger,» — heter det i en skrifvelse till brodern från början af år 1780 — »vill det något att

fylla 300 blad. Jag har väl någon hielp af Sellskapet [det var sålunda ingen fiktion utan en verklig krets af [-missnöjda]-] {+miss- nöjda]+} men tyngden ligger på mina axlar, dels att författa originaler, dels att corrigera andras. Således skicka mig af dina lucubrationer till exempel Omytterligare Minskning af Helgedagar, Om Barnhus på landet understödda genom Nådår och hvad mera du kan plocka ihop. Naturen af detta arbete medgifver alla slags ämnen af bornerad etendue. Skrif eller vertera vackra Bitar ur goda auctorer.»

Bland »Sanning och Nöjes» säkra medarbetare torde man väl sålunda få räkna brodern Germund Adam, och att Halldin samt Lidner skulle medverka är också bestyrkt. (Gjörwell.) De öfriga medarbetarna torde ej hafva dragit stora strån till stacken. I mars 1780 skrifver Josias Carl, »att han numera helt solo arbetar på sitt blad», om man frånser insändare och smärre bidrag från vänner. Han klagar också öfver brist på hjälpare och intresse. »I detta landet fattas mycket och hvad värst är — hågen att skaffa sig det som fattas.» Emellertid har han redan blifvit så mycket journalist, att han ser på sitt blad med ursäktande fadersögon och för en redaktör högst karakteristiska sidoblickar på konkurrensavisorna. »Visserligen är Poesien i Sanning och Nöje dålig,» säger Josias, »men den tager ej heller mera rum än 'Bortstulna och Upphittade saker' i Dagligt Allehanda och 'Cadaverna i respektive Stadsförsamlingar' i Stockholmsposten. Afhandlingarna kunde vara grundligare, men det hindras af den frivolité, den légerté, det fjäsk som gör karaktären i Residencet. Lecturen skall gå som conversationen, stumpig, afbruten, utan system

eller connexion.» Och så kommer som en hjärtesuck : »Du skall tro det är svårt att skrifva för Svenska Folket, men att ha 1,500 Exemplar afsålda inom några dagar är smickrande nog för mig.» Som man ser hade tidningen stor framgång, och hur mycket den och dess redaktör sysselsatte allmänheten, därom vittna alla tidens brefsamlingar och memoarer. Ett ögonkast på tidningens innehåll och tendens torde sålunda vara på sin plats.

Cederhjelm valde med stor skicklighet sin operationsbas. Konungens person blef under till smicker gränsande artighetsbetygelser lämnad ur spelet, och anfallets spets riktades mot regeringssystemet och dess ledare, Liljencrantz och Carl Scheffer. Första numret innehöll som programartikel ett stort loftal öfver tryckfriheten såsom ett korrektiv mot alla sociala missbruk och »ett medel att skaffa Konungen vetskap om sanningen». Tryckfriheten lät regering och statsmakter höra medborgerlighetens röst, och »medborgerligheten var af Titus älskad, af Aurelius eftersökt, af Gustaf III högt värderad». Fiffigare kunde man icke tillkännagifva sin afsikt att vara »Kunglig Majestäts nådiga opposition». Som en sköld för hela sin kampanj upprepade Josias Carl Gustaf III: s egna ord om det fria ordets rättighet och nytta.

Men den födde sarkastikerns bitande skärpa röjde sig snart. I numro tre af tidningen följer en artikel mot det högre prästerskapet i en ton, som knappast varit hörd sedan frihetstidens hetaste

dagar och som utan tvifvel torde stamma från Cederhjelms egen hvassa penna.

»Biskopar hafva stora löner, det är skäligt och billigt, ty de kunde skrifva både Andeliga och Verldsliga obegripligheter, på den tid då Adel och Bönder icke kunde läsa; och att de dervid förblifva är så mycket tillbörligare, som dem icke tillmätas kan någon försummelse vid konungaförsäkringarnas uppsättande, att icke de bevakat Andeligt frälse och kyrkans rätt.»

Och med samma skärpa anfaller Cederhjelm biskoparna för deras lättja —

»somliga hafva icke på 30 à 50 år sett insidan af Kyrkorna i sitt stift».

I tidningens fjärde nummer trycker Cederhjelm ett bref, som föregifves vara skrifvet af »en i England boende svensk». Den angliserade landsmannen uttrycker sin beundran för 1772 års statshvälfning, samtidigt med att han dock kräfver bevis på, att sakernas verkliga tillstånd motsvarar konstitutionen på papperet: att svenska medborgare hafva full trygghet till person och egendom, att näringarna äro fria och förvaltningen rättrådig och utan ämbets-mannamissbruk. Den skeptiska gadden af denna artikel kunde icke missförstås, och till ytterligare visso fullföljer Cederhjelm i numret därpå sin kritik. »Att måla en Alexander fordras en Apelles», heter det med en djup bugning för konungen, men samtidigt satiriseras regeringssystemets växlingar och osäkerhet i bitande sentenser:

»Regeringsprinciper äro som Almanackor, som ingen tror sig kunna vara utan; men som likväl vid årets slut falla i allmän förgätenhet.»

I sjunde numret kommer slutligen det ryktbara anfallet på konungens närmaste förtroendeman Carl Scheffer, som väckte ett så ofantligt uppseende. Det är ett »Bref från Landsbygden», skildrande förhållandena i den satiriska Dalinska sagstilen med sin skenbara godsinthet, under hvilken i själfva verket ligger mycken häftighet. Sverige liknas vid en herrgård, där efter det ständiga fogdeombytet medan gamle herren lefde (under frihetstiden) det blifvit reda, »sedan den unge godtaliga Husbonden satt upp på ett papper, hur alla ärenden skulle skötas». (1772.) Olyckligtvis kom den gamle »vallgubben» (Schäfer) med i spelet och ville bli rättare, och hans tusen projekt och experiment, hans prat och nepotism hafva fördärfvat det hela. Men man höre Ceder-hjelms egna ord. Agget till den gamle motståndaren gör honom till en verklig skriftställare med en genial pamflettists skärpa.

»Wallgubben, som nu icke följer fårena längre, fast han har namnet och underhåll, sprang ikring om nätterna när han inte kunde sofwa och väckte upp folk för att prata om, hvad han hade sett och hört och läst om andra Herrgårdar, och aldrig slöt han sina berättelser förr än han inbillat dem, att något i gården skulle rifvas ner, och när det var gjordt, så sprang han till kvinnfolken och pratade lika så mycket med dem.

Fast Wallgubben aldrig tänkte långt för sig än mindre att han någonsin tänkte två gånger på en sak, så räknades han likväl för att mena hjärtligt och väl, så att Husbonden lät honom komma och hörde på hans fjäsk. Isynnerhet brukade han komma vid folkömsningstiden och Wallgubben rekommenderade sina bekanta och liksinnade, och pratade och fjäskade. Det dåger intet och det dåger intet, sade han, det måste giöras om, det måste tagas bort,

det skall blifva bättre, det skall ökas och det skall minskas . . . När Gubben reste om sommaren genom landet (Carl Scheffer gjorde 1779 en inspektionsresa genom Sverige) med häcktor och stenkärl, så pratade han i alla stugor om sina konster. Stundom lärde han folket att lägga rofblad i Tobakspipor, och det kallade han röka Tobak för godt köp, stundom att beta hästarna på oslagna Ängar och vinterföda dem med granris.»

Så pågår satiren mot Scheffer och alla hans likasinnade i konungens råd och slutar med en skarp snärt mot Liljencrantz, Gustaf III: s finansminister, v

»kamreraren, som skulle kunna räkna in pengar och fylla kistorna, så fort de blefvo tomma».

Sedan den svenske Argus' dagar hade näppeligen så hvass satir hörts i Sverige, och från hofvet ända ner till de aflägsnaste herrgårdar i Sverige kommenterades denna kritik med skrattsalfvor eller ogillande. »Gustaf III, som» — det är Fersens ord — »var missnöjd med Cederhjelms skrifsätt, syntes likväl tåla rätt väl detta blad, emedan det framställde nya föremål för allmänhetens uppmärksamhet och kritik och ehuru det prostituerade H. M: ts gunstlingar, skrattade kungen rätt godt däråt, sade mig att han var ledsen däröfver för sin gamle guvernörs skull, men att Cederhjelm afmålat honom med en Rubens' pensel.» Om Gustaf III, som i botten var sig själf nog och svartsjuk om sin makt, icke alldeles ogärna såg skämtets spebelysning falla öfver de män, hvilka hade namn om sig att styra honom, var fröjden hos Scheffers afundsmän och hela den afundsjuka gustavianska aristokratien hjärt-

lig och oblandad. Artikeln hade publicerats den 27 december. När Carl Scheffer aftonen därefter syntes på operan för att göra sin uppvaktning i kungliga logen, gick en halffnissande hviskning genom hela salongen bakom hofmännens plymhattar och damernas solfjädrar: vallgubben, vallgubben. Den gamle statsmannen blef blek och förstod. Scenen var pinsam, ty Carl Scheffer var med all sin häftighet och alla sina hugskott en entusiast, en fosterlandsvän, som osjälfviskt och oförtröttadt verkat i framstegets tjänst. Med de bittra ord om den svenska nationens otacksamhet, som gått från så mången svensk reformators mun, satte han sig i sin vagn och for till sitt stilla Tyresjö för att där bland böckerna "glömma sin förödmjukelse.

De andra tidningarnas häftiga polemik mot »Sanning och Nöje» och Cederhjelm personligen intygar den uppståndelse, som hans artiklar väckt. I Dagligt Allehanda anfalles han oupphörligt och med utomordentlig hätskhet. Han skildras som en fräck lycksökare, hvilken bitit hufvudet af skammen. Man läse som prof på tidens polemik och uppfattningen af Josias Carls karaktär följande ursinniga skildring (D. A. 10 juli 1780):

»Sedan jag genom böjeligt tänkesätt och snabb tunga från alla kanter fram och tillbaka, med utsträckta näfvar samlat Mynt och det i en stor Landtegendom nedlagt... så har under en för mina ägenskaper lönlös period landt-lefnaden blifvit min lott. Jorden var tacksam, men hon skulle brukas af människor, med hvilka mitt sinnelag omöjligen kunde förlikas. Jag gjorde mig processer om Giftermåls Kontracter, Landtbostädjor, Prästerättigheter, Fisken och slutligen med Ämbetsmän, hvilka helt nära bringat

mig att återkalla och kanske afbedja mina skrifter. Jag är därför sinnad utgifva en Weckoskrift under titel »Den Moraliska Anatomi Sälen». Ingen hederlig och om Fäderneslandets bästa omtänkt människa skall däruti blifva pas-quillerad, icke heller några öfversättningar bindas till en svekfull penningenot, ty sådant tillhörer endast den, som förkläder sig i Sanningens och Ljusens ängel. Nej, denna skrift, som utgifves utan någon provincial Sammangadd-ning, skall till börja handla om Anatomien öfver tre insända cadaver, nämligen 1) Belackaren eller den Svenske Cain, 2) Seigneur de Bingbong eller Mercurii Skvaller-bytta, 3) Finkel Momus eller det odestillerade Nådehjonet.»

En annan dag söker Allehanda förklara, hur en tidning, hvilken såsom »Sanning och Nöje» består af »triviala och tunga Reflexioner», samt »gall-sprängda målningar» kunnat få så stark afgång. Allehanda anser artigt nog detta bero på publikens dumhet, som »i brist på Ulfspegel och riddar Finke» behöfver döda sin tid med dylik lektyr. Tidningarna syssla också för mycket »med det smutsiga bladet, som så vunnit Célébrité i stället för att drunkna i Caffekoppen eller ölstopet». Stockholms Posten, som väl förstod, att dess frisinnade sträfvanden långt närmare hängde ihop med Scheffers än med den agrarkonservative Cederhjelms politik, stämmer med spefulla verser och epigram in i penn-fejden och råder Cederhjelm att hellre »med farlig Prosa sköfla sina likars rätt» än syssla med vittert författareskap. I hufvudstaden cirkulerade — som man ser af G. J. Ehrensvärds dagbok — fantastiska rykten om, att Cederhjelm sålt sin egendom och ämnade fara till England och därifrån bekriga det gustavianska systemet. »Så slug, kunnig och bitter

fiende är farligare än alla de missnöjda man här hemma kunnat uppamma.»

»Sanning och Nöje» motsvarade emellertid sedermera näppeligen den briljanta uvertyren.

En skarp och lyckad artikel mot »ögontjänare» och en beaktansvärd uppsats om orsakerna till emigrationen, som drager i strid mot tvång och monopol, ämbetsmanna- och polisvälde, fortsatte Cederhjelms polemik såsom frikonservativ jorddrott, lika mycket i harnesk mot gunstlingsväsen som mot byråkrati. En lustig ledare, kallad »Hushållsprojek-ter», är karakteristisk för författarens hat mot tidens sociala försöksmakeri. »Det är lätt gjordt att frisera ett hufvud utanpå, att med Marrongnålar, Po-mada och Puder uppstapla en skepelse, som fast med ringa massa representerar en stor yta; det går ock an att sedan man allenast en gång sofvit på saken rifva ner hela speleverket och igenom ett påhittigt hårfrisörs-snille åstadkomma utaf samma usla materialier en ny Representation, som på ett så lyckligt sätt intager den förra dagens märkvärdighet, att ingen ihågkomst mer däraf

öfrig blifver.»

Men »Sanning och Nöje» blef småningom lik de öfriga bladen, och snart fylldes äfven den af öfversättningar, ledsamma estetiska uppsatser (som en genom flera nummer gående essay öfver Voltaire), dåliga dikter, och den socialkritik, som var tidningens raison d'ëtre, drunknade i obetydligheter.

Det var därför icke underligt, att Josias Carl, ensam som han blef mer och mer, ju starkare motståndet mot hans blad blossade upp, beslöt sig för att nedlägga hela företaget, när sommaren kom och

den genuine godsägaren längtade tillbaka till sitt landtbruk. Uthållighet och konsekvens hade aldrig hört till hans dygder, och ganska sannolikt är, att han personligen ombedts att inställa sin på längden äfven för kungen pinsamma kampanj.

Själf kände han sig föryngrad af att ändtligen hafva haft sitt ord med i laget och fått lätta på årsgammalt och besparadt groll. I ett bref till Germund Adam heter det också: »Jag blir mera frisk, mera ung än jag någonsin varit, ty jag arbetar nu vissa timmar. Alla eftermiddagar förnötas med kvinnfolk och skratta och litet spela. Jämn diet, inga soupéer, bittida uppstå, en dosis tänka, en dosis jollra, se där mitt recept, för det, som du kallar åldras.»

Josias Carl skrifver ner dessa optimistiska rader i mars 1780. Det nya decenniet hade dock fört med sig personliga sorger, som kunnat tynga en mindre hård panna än hans. Hans enda dotter Margaretha Ulrica hade just vid denna tid förlorat sin man, den hederlige bonvivanten Leijonhjelm. Redan 1779 berättar den unga frun om sin herre och gemål: »Han har blifvit hes, men det. är snarare en suite af att skrika än af förkylning, ty nu exercera de som stollar.»

Snart utbröt emellertid en pleuresi så allvarlig, att läkarne genast anade, att slutet förestod. Den behjärtade soldaten visade samma jämnmod som alltid och tog döden och de sista afskeden »med en rätt christens och en ärlig mans sinnesstyrka». Den jovialiske ordens- och sällskapsbrodern, som var hela världens vän, blef i vida kretsar sörjd.

Hela Stockholm var med på hans begrafning. Hertig Fredriks lifspann drog likvagnen. Processionen var den största man sett. Hans kompanier kunde i ledet icke afhålla sig från att gråta »tårar af conster-nation», då de förde sin döde öfverstelöjtnant till Riddarholmskyrkan. Änkedrottningen och Sofia Albertina sökte trösta den förtviflade änkan, som vid så unga år stod där med sina barn. Men lilla »fru Margaretha är ej frisk. Hon känner större plågor än värsta sjukdom i världen. Hon har ej ännu någonsin kommit sig att gråta utan liknar nästan en kväfd.» Så skildrar henne den, hvilken ifrigast af alla tog sig hennes bekymmer an, hennes ridderlige gamle onkel och beundrare, Germund Adam. Och hon behöfde hans stöd. Ty hennes egen fader åtnöjde sig med att göra kallblodiga aforismer om saken — »en estimabel och honnett människas död gör intryck» — och lät Germund Adam under otroligt besvär reda ut det intrasslade boet, hvilkets ställning var så mycket svårare, som Leijonhjelm under skötseln af prins Fredriks hushållning gått i borgen för en del af den oekonomiske furstens alltjämt växande gäld. Den rous-seauistiske landtjunkaren måste lämna ensamheten, sina torpare och hushållerskor på Ribbingebäck och draga hofdräkten på. Det bar honom emot. Uppgiften att skaffa reda i prinsens och mamsell Hagmans finanser var icke frestande. Vid ordnandet af den aflidne vännens affärer stötte ideologen från landsbygden och böckerna, hvilkens egen ungdomsperiod af lättsinnigt vingel och växelrytteri åtminstone haft Bellmanstidens ljusa sorglöshet, på hårda

realiteter, helst Josias Carl ej var hågad för uppoffringar, ens när det gällde enda barnet. »Dessa två månader hafva gifvit mig mera erfarenhet af sorg och världens hårdhet än 40 års ålder kunnat ge,» skrifver Germund Adam till syster Willa, hvilken som fru Tigerhjelm på Resta fortsatte en rejel landtfrus verksamma lif, slaktande, häcklande lin och planterande släpärter. Och med landtlig ortografi varnar systern »sin ljufliga Adam» för hofvets snaror och giller. »Det kan tyckas, som jag ej har ret att döma så ondt om den så kallade stora världen, men då jag var bara 9 år gammal och jag vart stiftsfröken, så var jag en gång i vickan på curn.» Därvid fick hon

en sådan afsmak för slottsintrigerna, att hon tog »löfte af salig Gete att aldrig fara till hofs». Hon råder också Adam att skynda från Stockholm samt framför allt »aldrig afskräcka sig at thala sanning och följa dygden».

Så fort Germund Adam kunde, lät han också spänna för chäsen och for till Lindholmen, som redan Leijonhjelm öfvertagit af svärfadern och som blifvit hans hustrus änkesäte. Här gick den unga kvinnan med sina barn, och efter den första häftiga smärtans helgd tog saknadens enformiga, grå hvar-dagslif vid. Det kändes som hon aldrig skulle kunna bära det. »Jag får aldrig någon verklig glädje, för än jag ser in i evigheten», suckade hon. Ty hon var för ung att veta, att hjärtats sorg är jämt opp lika förgänglig som dess glädje, att intet djur är spakare, ingen planta enträgnare att lefva trots slag och hagel än människan, öfverordens och ostadighetens, de brutna löftenas och den evigt åter-

upptagna trådens väsen. Den unga frun skulle drabbas af ännu flera sorger. Hennes barn dogo, oeh dock lefde hon som Martha för sina bekymmer och af sina bekymmer, intill dess en vacker vår hon plötsligt kände sig igen som den unga kvinno-sländan, som ville ut på äfventyr, glömsk af allt.

Germund Adam hade med en rörande ifver skött sin brorsdotters intressen, försyn, hjälpare och riddare på en gång, och under hans omsorger och årens lopp tillfrisknade också Margaretha Ulrica fullkomligt. Den långa följd bref hon skref till onkeln låta oss ana det stilla men rastlösa arbetet af naturens läkekraft. Snart blir tonen lättare. Skämtet dyker upp först skyggt, sedan frimodigare. När ett par år gått, är det en glad, uppsluppen ung kvinna som hemsöker farbrodern med sina besvärligheter och anmäler sin ankomst till Ribbingebäck i biljetter af följande art: »Se här är jag, Herre. Och hoppas få visa mig för min bästa oncle, utanpå gångarn med ett par egna gula och utan att behöfva låna andras bruna.»

Så är öfverraskningen icke stor, när man af ett bref från henne, dagtecknadt i mars 1783, ser, att det framfarna är läst och skrinlagdt, och att den unga änkan funderar på ett nytt giftermål. Hon motiverar detta först med allmänna betraktelser öfver sin ensamhet i världen, sin afskildhet från sällskapsnöjen, sin oro att bli alldeles isolerad på gamla dagar.

Germund Adam, ungkarl som han är, svarar med ett långt kannstöperi om äktenskap och utlägger orsakerna därtill: »vår världs kvinnor gifta

sig af åtrå efter rang eller välstånd, för att vinna frihet eller af temperament, hvilket senare liksom gikt visar sig i flera symptomer». Själf erkänner han, den gamle svärmaren, såsom causa efficiens ensamt »en stor passion för ett värdigt objekt». Men Margaretha Ulrica är alltför listig för att falla i en så klumpigt ställd fälla och genast göra generalbikt. Hon låtsar tvärtom fullkomligt sinneslugn och låter namnen på alla sina friare dansa kadrilj i brefvet, under lekfulla små löften till sin förmyndare att alldeles lyda hans råd. »Söta oncle, är det tokigt, dumt rasande, bannas min söta oncle.» Bland de namn hon nämnde i detta bref var emellertid ett, som genast låtit en psykolog förstå, att händelsernas gång var långt längre liden än den lilla diplomaten i polonaise och halfhandskar ville erkänna. Det namnet var Robert Montgomery, ökänd i hela Svea rike och långt därutöfver såsom en äfven i denna fruntimmerskarlarnas gyllene ålder legendarisk Don Juan — eller rättare Faublas. Här är icke platsen att berätta denna kvinnotjusares sensationsroman (B. Schöldström har bland andra gjort det.) Född 1737 var han nu 46 år gammal och hade bakom sig två giftermål af mer eller mindre romantisk beskaffenhet, jämte en mängd andra liaisoner af alla världens sorter. Hans andra fru, en finska, var nyss död 1782, och jämte en »båtlast med barn» hade han kommit öfver från Finland. Hans rykte af kvinnoeröfrare i stort hade föregått honom och vuxit som snöbollen växer, när den rullar öfver snöfältet, och ingen snö är mer kram och lös än

kvinnohjärtan kring en ryktbar tjusares rullande legend.

Montgomery hade genast fått ögon på den täcka och rika unga arftagerskan. Han friade först genom baronessan Taube. Margaretha Ulrica svarade, »att det surprenerade henne, att en karl, som varit två gånger gift, icke hade nog hardiesse att själf anmäla sig», ett svar, röjande hur smickrad hon var och så godt som ett jaord. Bägge

parterna, både Montgomery och Margaretha Ulrica, söka nu hvar och en på sitt håll att vinna Germund Adam till bundsförvant och helst också till böneman hos Ul-ricas fader, Josias Carl, som icke var god att knäppa nötter med. De uppförde en säkerligen aftalad liten komedi för den romaneska och goda onkeln, som till sist i sitt hjärtas beskedlighet verkligen blef deras ambassadör hos brodern. Josias Carl, som däremot icke hade någon öfverflödig känsla för erotikens finare mysterier, svarar på sitt ampra och rättframma vis. Han vet nog, skrifver han, »att vanan gifter änkor», men han har svårt att förstå, hvarför hans dotter nödvändigt skulle välja »en karl utan vett, utan stadighet, utan förmögenhet, accable-rad af gäld och barnungar». »En elak stjärna har tydligen destinerat henne en ytterligare dosis olycka», tillfogar fadern aningsfullt och förklarar till sist med en axelryckning, »att insensibiliteten blir hans egen medecin mot förtreten».

Adam, som själf är djupt orolig för sin beundrade Margarethe Ulriques framtid, sätter sig ner och skrifver ett nytt bönebref till Josias Carl, ett helt vältalighetsstycke, mot hvilkets ömma retorik

ej ens dennes stenhårda hjärta kunde hålla stånd. »Vi finna hos dig förenade godheten af det bestå Qvinnfolk och fermetén af den klokaste karl.» Så fick Montgomery tillåtelse att uppträda som äktenskapskandidat på Segersjö. »Han plågade mig med talande, som fan plågar Job,» skrifver Josias Carl och berättar sedan, att »de begge amorosa Personerna förlofvade sig med hvarandra midt för min och min hustrus näsa.» Det var således intet annat än att hålla god min i elakt spel. »Men intet takdropp från kära fars Cassette,» tillfogar Josias Carl som slutkläm till det hela. De båda trolofvade svärmade nog också ganska måttligt i backarna, där Habor och Signild enligt legenden utspelade sin kärlekstragedi, men skyndade mot äktenskapets realiteter. De gifte sig — och Josias Carls spådom om dotterns olyckliga stjärna skulle åtminstone så till vida besannas, att hennes äktenskap blef i förtid brutet 1789. Montgomery var en af de mest komprometterade i Anjalaförbundet. Han blef förvisad till San Barthélemy och fick mot Västindiens kulörta damer öfva sin ännu på ålderdomen oförsvagade tjusarkraft. Hem kom han först 1793 och dog 1798.

Året efter Margaretha Ulricas giftermål (1783) var Adam Cederhjelms stora år, under hvilket hans ryktbarhet som patriot och filantrop flög öfver hela Sverige. Det var nämligen detta år han slog sitt stora slag för ätande af hästkött. Han drefs därtill af den allmänna nöden och fattigdomen. Missväxt hade det varit både 1780 och 1783, och folk lefde af »agnar och dränk», ja, till och med af »mossa och bark». Stora tiggarskaror drogo kring lands-

vägarna, och Germund Adam såg i hästköttet en räddning för det utarmade landet. Med den litet teatraliska iscensättning, som utmärkte tidens alla filantropiska försök, sammankallade han sina underlydande, »de» — som han själf skrifver — »397 ätande personer, som bo och vistas på de jorddelar jag äger och ärft, hvilkas bärgning och underhållande nu så visst är min samvetes plikt, som jag af dem i andra år fått och vidare vill vänta min egen föda.»

Med de 18 äldsta af sina bönder (han kallade dem sedan med anspelning på Svenska Akademien »de 18 som flådde märren») slaktade han en häst, tillredde dess kött, åt själf och bjöd sina bönder och torpare att äta. I en särskild tryckt proklamation till »Svenska Allmänheten» skildrade han detta och uppmanade alla fosterlandsälskande män att följa exemplet och bekämpa fördomen mot ätande af hästkött. Inledningsorden må här inryckas som prof på det lilla aktstyckets vackra och värdiga ton: »Utur den okändhet, som tillhör mitt landthushållar-stånd och ifrån den glömda vrå, som utgjort mitt wäl, fördristar jag mig för första och troligtvis sista gången upphöja min svaga röst till Svenska allmänheten, hvarvid jag först bör anhålla om det tålamod och den milda uttydning, som ömsinta Människor förunna välmening och nit för de fattigas, för de sváltandes hjälp.» Proklamationen och hela idéen voro alldeles ägnade att tilltala den i filantropi och praktiskt experimenterande lika galna tiden. Förslaget diskuterades öfver hela riket och omhändertogs af alla sorters patriotiska sällskap. Vintern 1784 var det inom aristokratien i Stockholm ett rent

mod att bjuda hvarandra på hästkött à la Germund Adam Cederhjelm. Den hederlige människovännen fick från alla kanter instämmanden och loford (största delen af hans i kgl. biblioteket förvarade korrespondens rör hästkött).

Men Adam Cederhjelm skulle också sedermera säga sitt ord i dagens frågor, och alltid med en grundlighet och en patriotisk innerlighet, utan all praktisk baktanke, som gjorde honom till en man för sig ibland tidens adliga opponenter. 1787 höll han ett anförande till protokollet vid en socknestämma angående brännvinsärendena och regeringens sätt att drifva dem, som väckte mycket uppseende. Ännu märkligare var ett bref Cederhjelm vid samma tid sände till konungen, där han på en gång vördnadsfullt och med den mest oförställda uppriktighet klandrade den senare tidens förfelade regeringsåtgärder. Om tonens frimodighet kunna vändningar som dessa vittna:

»Att underhålla felaktiga inclinationer, att handla och vinna därpå, instämmer ej med en faders vishet och mildhet. Jag lägger hufvudet på stupstocken, när jag säger, att Ed. Maj :t varit förledd. . . Allernådigste herre, var bondekung! Gör allt till allmogens lisa och hjälp; däri ligger landets styrka.»

Många drefvo intresset för situationen därhän att besöka honom själf på Ribbingebäck. Bland dessa gäster förtjänar en särskildt att ihågkommas, Leopold, hvilken som ung Lidénsk bibliotekarie i Uppsala gjort Adam Cederhjelms bekantskap och trifdes väl i hans glada hem. Cederhjelm sänder (2 oktober 1785) sin broder Josias Carl en skildring

af Leopold, som är intressant såsom en porträttstudie öfver den store skalden från hans ännu præ-historiska tid.

»Leopold är helt och hållet geni, det minsta och det klemigaste till kropp, som jag sett. Han skref under sin härvarelse en granskning öfver Tåget öfver Bält (kritiken öfver Gyllenborgs hjältedikt) som snart lär komma ut på trycket. Som människa måste han ha fel, fast jag icke kunnat se dem, om icke ett enda misstag, att han litet vill, det man kallar trancher du grand seigneur, hvari han har mycket orätt, ty med sådant snille som hans, äger man mångdubbelt mera värde än alla seigneuriala grandeurer. Emellertid är han mycket rolig och aima-ble, som icke skadas, kanske höjes af den dignité han håller af att visa.»

Och efter denna lilla skildring citerar Adam en dikt till sig, hvilken Leopold skrifvit och hvilken såsom otryckt förtjänar att meddelas.

Till Herr Baron Cederhjelm.

Ni af de Lärdas häfder vet,
hur philosophiskt Plato dömde
en hvar, som hälsas för poet,
utur den stat — hvarom han drömde —
det släktet gör alltid förtret.
Men Ni, som i er sjelfklokhet,
belett den stora mannens lära,
som trygg vid eget snilles ljus
hyst en poet i edert hus,
förskräcks I Ty näpsten är Er nära.
Den skald Ni vist så mycken ära,
som drack ert vin och åt er mat,

skall förr'n han sopat edra fat

contant ett lån af er begära.

Han äntligt klängt sig, som Ni ser, på brinken af sin hala lycka. Där står han nu. Jag hin mig ger att han ånyo åker ner, om ej de bördor honom trycka bli ädelt lättade af Er. Ja! Ni, hvars ömma hand bereder bekymrets barn så månget stöd förlåt mig, om i denna nöd med frestarns ord jag Er tillbeder: Se denna sten* jag räcker Eder, Säg Herre att den varder bröd!

Hur karakteristiska äro icke denna lilla skildring och dikten, som kompletterar den! Hur väl teckna de å ena sidan brefskrifvaren, den gustavianske aristokraten med sin vackra respekt för andligt adelskap, och å andra sidan Leopold, sliten mellan sitt medfödda behof af att vara förnäm och den svenske poetens legendariska fattigdom!

Under denna tid intill 1780-talets midt var sam-lifvet mellan de Cederhjelmska syskonen det bästa, och de båda bröderna tycktes hafva glömt alla små skismer och brytningar från ungdomen. Ett ställe i ett bref af Josias Carl skildrar vackert hans vänskap för den yngre brodern och bör här citeras såsom ett prof på hans briljanta brefstil. På grund däraf att han icke på länge haft underrättelser från Ribbingebäck, skrifver Josias Carl till Adam följande skämt:

»Sanningen att säga är det rätt ohöfligt af Dig att lägga Dig i grafven utan att notificera någon människa därom. Det är icke som bror jag formerar mina preten-

* Reversen.

tioner utan som en af de flere, hvilka af all själ älska Dig uppriktigt. Som vänner af vårt släkte och som Patrioter hafva vi mycket att condolera. Är det då par modestie och för att slippa grafskrifts beröm som Du dör bort så här i tysthet? Eller kanske Du icke är död, men händelsevis stannat i 7 Sofvares grotta. I så fall vakna upp, för 7 år äro redan förlupna och verlden är helt förändrad. Kom skall du få se, att Domarne ha blifvit ärliga, Hofmännen hafva lagt bort näsvisheten, Presterna hafva hvarken högfärd eller snålhet, och de vackra fruarna i Stockholm känna endast sina mäns talanger.»

Man ville gärna sluta med denna allmänna harmoni, men det skulle icke räcka länge, förrän Cederhjelmarnas oroliga och retliga lynnen togo ut sin rätt, helst Josias Carls penningekärlek lät alla andra hänsyn vika. Explosionen skedde, då systern Willas andra gemål, Tigerhjelm, afled. Den gode kaptenen med sitt joviala och trygga humör, som Germund Adam ofvan skildrat, besannade än en gång det gamla ordstäfvet om att i det lugnaste vatten gå de största fiskarna. Det visade sig, att »Tigern» satt öfver öronen i skuld och var en bekymmerslös bonvivant, som lät skillingarna dansa toddy- och cambioborden rundt. Fru Willas »ljuf-liga nya äktenskap» tog så en annan vändning, och en Cederhjelm som hon var tålde hon intet skämt i penningeaffärer, utan visade sig mot mannen som en hårdhändt, föga hjärtnupen natur. Men midt i alltsammans kom sjukdomen. Sedan den stackars kaptenen, som älskade muscat och rhenskt, i stället fått plåga sig med den dåtida medicinens vidriga dekokter af »tall-, gran- och enstrunt och pepparrot på dricka», gick Tigern stilla bort från allt-

sammans. Men vid ordnandet af systerns affärer råkade de båda bröderna i oenighet. Ehuru Germund Adam varit systerns stöd under år af bekymmer — som han alltid anlitades i trångmål och när uppoffrande hjälp behöfdes — lät hon, vankelmodig som hon var, Josias Carl blifva sin homme d'affaires, och han begagnade sig däraf med sin vanliga hänsynslöshet. Det är sorgligt att läsa de bref, som behandla dessa transaktioner och i hvilka Josias Carl onekligen, som han själf säger, »hade det öfvertag som den svala bloden alltid gifver öfver den heta» men Adam i sina hetsiga skrifvelser hjärtelagets otvifvelaktiga öfverlägsenhet. Så skildes på gamla dar de båda brödernas vägar åt, och så vidt den bevarade korresponden låter oss döma, blef ingen riktig hjärteförsoning af, om också tiden utplånade något af splitets skärpa.

Germund Adam, som rönt en besviken människoväns många bittra erfarenheter, blef med åren en misstänksam

men i botten vek enstöring. Till ersättning för familjebanden fick han i Uppsala några ålderdomsvänner, framför allt den lärde teologen och domprosten Johan Lostbom — Germund Adam blef med tiden allt mer religiös — från hvilkens hand man har den sista skildringen af det Ribbingebäck, där den gamle filantropen lefde som en älskad husbonde.

»Den promenade», skrifver den gamle prosten 1795 till Germund Adam, »jag gjorde kring dina torp och ägor på egen hand vid sista varelsen på Ribbingebäck har varit ett godt ämne för mig till reflexioner och gifvit mig ett lugn, som icke här (i Uppsala) kan fås, där split, trätor,

oenighet och cabaler förstöra allt hvad till lugn och tillfredsställelse borde bidraga. Jag vet ej många, som äro så lyckliga som Du, och jag börjar mer och mer lyckönska dig, som följt Horatii uttryck T e c u m H a b i t a.»

Se där det bästa slutordet om den varmhjärtade landtjunkaren och människovännen, som reste minnesvårdar med stenstilar öfver sina tjänare, kämpade för de fattiga och betryckta och till grafskrift valde åt sig själf följande rader:

Så måtte jag få lefva okänd, glömd,

do lugnt, ej tyna bort och ingen vård mig hölja,

blott en vän veta få, men dölja

hvar jag är gömd.

Germund Adam dog den 18 maj 1804. Josias Carls utveckling gick, som man kunde vänta, i rakt motsatt riktning. 1786, då brytningen mellan bröderna inträffade, ingick den märkliga riksdagen, hvilken kan sägas beteckna självfva peripetien af Gustaf III: s regering. Josias Carl var då påtänkt som oppositionsledare, hvilket synes af Johan v. Engeströms dagbok, men ansågs otillförlitlig, och han underhandlade också samtidigt med konungen. Han stod nu närmare än någonsin till att få sin lefnadsdröm förverkligad. Armfelt och Schröderheim rekommenderade honom till finansminister.

I en skrifvelse till Gustaf III från detta år med förslag i brännvinsbrännerifrågan liknar han sig själf vid baron Goertz, »då han uppeldad af sitt eget hjärtas böjelse åsidosatte alla egna considera-tioner, för att som Volontaire tjäna en Stor Kung, hvars affairer blifvit hoptrasslade af egennyttiga rådgifvare». Men äfven nu kom hans förhoppning på

skam. Finansminister blef Ruuth, och Cederhjelm fick som plåster kallelse att »intaga främsta rummet bland Ledamöterna i Riksens Commerse Collegio för att vid ordförningen biträda presidenten». I brist på annan sysselsättning tjänstgjorde Josias Carl här frivilligt och utan lön och flyttade för att vara Stockholm närmare till den blott en half mil från hufvudstaden belägna Västberga gård. Ända till Gustaf III: s död fortfor han att vara ett ekonomiskt orakel, som i hemlighet rådfrågades bakom ryggen på vederbörande under bekymmersamma förhållanden. Hans ännu så sent som 1794 utgifna lilla skrift »Strödda tankar om Handtwerkerierna i Riket» vittnar om, att hans nationalekonomiska intressen icke ens i hans höga ålderdom mattades. Josias Carls uppfattning af de olika faktorerna i Sveriges politiska lif blef, som man kan vänta, icke blidare med åren. Hans bref öfverflöda af föraktfulla aforismer öfver de olika samhällsklasserna.

»Bondehopen,» skrifver han en gång, »ledes lätt af Guds ord och personellt förtroende, item af skattebesittning och blanka riksdalrar.» »Medelklassen,» heter det en annan gång, »som i England tänker och än mer glorierar sig af att kunna tänka själf, har i Sverige icke nog opiniatreté att distinguera sig. Imitatorum servum pecus — utgör största delen.» Men starkast sprutar allt hån »mot högfärdig adel, snålt prästerskap, orolig bondhop och krigslysten konungamakt» fram i den skrift, han på gamla dagar begynte författa som ett politiskt testamente. Den uttrycksfulla titeln var Svenska Folkets självständiga Höghet, ofta an-

tastad af Envälde, Prästvälde och Herravälde. Historisk Afhandling i 2:ne delar, den 3:e innehållermedel attframdeles oförkränkt bibehålla Nationens Majestät, vidtageliga vid adertonde S æ c u 1 i slut.

Af verket finnes blott i behåll (i Lunds universitets bibliotek) en historisk öfversikt öfver det svenska statsskickets utveckling till och med Kristian Tyrann, men titeln talar för sig själf om författarens afsikter. Den gamla »mössan» från frihetstiden vaknade upp igen och förde ordet för ett lagbundet mångvälde, och en jorddrotts, en agrarvildes på en gång självständiga Och konservativa syn färgar den sista skriften af Josias Carl Cederhjelm, som alla hans andra, med sin djärfva frispråkighet och sin hvassa satir. Man kan tycka, att denna retsticka och egoist var en föga sympatisk figur, men en person var denna styfnackade och skarptungade ironiker, en svensk typ, som vårt offentliga lif äfven sedermera haft motstycken till.

Josias Carl afled på Västberga gård den 20 december 1795. Brödernas enda syster, Willa, gick hädan 1796.

Så var Margaretha Ulrica Montgomery, eller Montgomery-Cederhielm, ty enligt faderns bestämmelse skulle hans arftagare bära båda namnen, stammodern till den ännu lefvande släkten, den enda som var kvar af alla de gestalter, hvilka här tecknats. Hon lefde länge, dog först 1833, i Karl Johans tid. Hvilket skuggspel måste icke alla de döda kunnat uppföra för hennes uttröttade ögon, när hon

i sin fönstersmyg halfsof som gumma och drömde om kung Gustafs tid. Hon drömde om sina båda män, den »beskedlige» Leijonhjelm, med timmermansordens och frimurargradernas alla insignier dinglande öfver majorsmagen, och den demoniske Montgomery, denne Lovelace, impregnerad med kvinnlighet, en strateg som erotisk eröfrare, af misstag fallen i politiken. Och den gamla friherrinnan tänkte på dem båda med samma trötta, vemods-lugna leende! Men bakom dem skymtade andra gestalter: hennes barndoms och ungdoms ledare, fadern och farbrodern, den sarkastiske Josias Carl, hvass och spotsk, »alltid deducerande le moral ifrån le physique» och Germund Adam, rousseauanen, välgöraren, enstöringen med sitt filantropiska hästkött... Halftydligt som kulisser i pjäser, sedda i barndomen, skymtade för hennes minne de platser, där hennes lefnadssaga utspelats — Gustaf Vasas Lindholmen, det muntra Resta, Ribbingebäck, där Germund Adam svärmat bort sitt lif och där nu skogen vuxit igen och minnena från den uppoffrande husbonden och människovännen mer och mer utplånats, medan de rika åkrarna på Segersjö ännu talade om det näriga kommerserådet, som om tiden själf, liksom allt annat, vore den hänsynslösa, praktiska kraftens bundsförvant.

TEGNÉRS UNGDOMSUTVECKLING.

Hvilken svensk litteraturhistoriker har ej drömt om att en gång skildra Tegnér! Hvar dags ökade förtrolighet med inhemsk odling för tanken närmare hans ljusgestalt, den mest bländande utstrålning det svenska lynnet gifvit af sitt väsen. Hur långt borta man är i andra åldrar och tider af vår vitterhet, alltid, när infallets gnista blixtrar till, när versen får en svängd klingas stålglans och bravur, när uttryck och bild i lyrisk upphettning förtäta en känsla, är det ett och samma namn, som den inre stämman upprepar: Esaias Tegnér. Alltid tänker man på Tegnér-David, den af guden älskade ungdomshjälten med segerglansen öfver pannan, triumferande vare sig han griper harpan eller slungan, Tegnér-Saul i flammande sorg, i bittert människoförakt, hukad öfver sig själf gent emot en tragisk och blek vintermåne. Alltid är Esaias Tegnér den svenska diktens hjälte och konung.

Men om frestelsen att teckna sitt lands störste och mest nationelle skald är stor, är ansvarskänslan inför uppgiftens fordringar än större. Blott för en Tegnérs-karakteristik hvilket vimmel af synpunkter, för att gifva en idé om den på en gång enhetliga

och dock så rikt slipade och ljusbrytande bergkristall, som var hans själ! Och hvilken ständig känsla af att finna orden grå och blodlösa för att skildra denne ordets mästare, som hunnit längre i fråga om språklig glans och konkretion än någon annan nordbo, och i hvilkens hand orden lågo ej såsom blotta tecken och skuggor, utan med tingens egna kroppar, färger och konturer.

En skald behöfves till sist för att tolka den stora, glansfulla stämning, som trots all yttre händelselöshet hvilar öfver hans lif, som också det är en Frithiofs saga med ungdomsjubel, vikingatrots, förtviflan, strid och ack! så vemodig och dyrköpt »försoning».

Så väljer man gärna i stället en enda sida i hans natur, ett kortare skifte af hans lefnad, i hopp att förmå skänka dessa begränsade uppgifter den fulla och hela belysningen. Det är också en återgång till ett noggrant studium af texterna, som Tegnér-forskningen i närvarande stund kanske främst behöfver. Ett anspråkslöst försök åt detta håll är denna sammanträngda skiss öfver skaldens allra första — hans så att säga förhistoriska period — ett utkast till en teckning af Tegnérs Sturm und Dräng, utom på de tryckta aktstyckena hvilande på det otryckta material från denna tid, som finnes i Tegnérs-samlingarna i Lund.

Det är alltså Tegnérs ungdom, skiftet mellan 1798—1806, från de första bevarade dikternas datum till hans äktenskap med hans ungdoms älskade, som jag vill belysa. Att det sistnämnda året verkligen är ett gränsår, därom äro alla hans biografer ense,

Först efter hans giftermål blef hans personlighet fullväxt. Dessförinnan hade han ännu ej fått klafven till det instrument, som sånggudinnan satt uti hans hand. Först efter ett decennium af jäsning och oro, af andliga och konstnärliga läroår blir han färdig. Ur osäkra och sväfvande tongångar stiger hans första fulländade sång, Skånska landt-värnets Tyrtäus-hymn, med sina bländande och klingande dur-ackord.

Tegnérs lefnadsöden under denna första tid äro så allbekanta, att man ej behöfver erinra om de yttre händelser, som förde den faderlöse och fattige prästsonen från Brantings fogdekontor till Lunds högskolas kateder. Det är således Tegnérs inre händelser och historia under dessa år vi skola följa, så vidt vi genom bref och dikter kunna skönja dem.

Tegnér hade redan som tioåring hemma i prästgården på Millesvik under sin äldre broder Lars' ledning begynt lära romarspråket i Cornelius och Cicero, och den oförskräckte pojken tänkte redan nu gifva sig i kast med »inledningen till filosofien och novellen», såsom vi se af det äldsta kända brefvet af hans hand, dateradt februari 1793, och helt och hållet ägnadt åt hans studier. De små villkoren i den fattiga prästänkans gård, och gossens egen praktiska begåfning — ty denne poet visade redan nu och äfven senare känsla för siffrornas realiteter — afbröto för ett par år denna lärda uppfostran, medan han som skrif- och räknebiträde vistades hos kronofogden Jakob Branting. Först 1796, då hans hederlige förman, som fann Esse för god för att stanna på fogdekontoret, blifvit hans hjälpare

och han fick vistas hos kapten Löwenhielm på Malma för att ihop med dennes söner begagna sig af sin äldre broder Lars' information, vidtog hans egentliga bildningsprocess. Med ett underbarns lätthet återvann den fjortonårige Esaias den förlorade tiden och lärde sig latin i Cornelius, franska i Télémaque och engelska i Ossian. Men framför allt tillägnade han sig dock de främmande språken genom utanläsning af ordböcker efter gammal metod, på samma vis som ett vida märkvärdigare fenomen af genialisk läraktighet, den lille John Stuart Mill, hvilken ej stort mer än tre år gammal så begynte lära grekiska.

Under det första uppehållet på Rämen hos familjen Myhrman, dit Lars Tegnér också kom som lärare och Esaias fick medfölja som sin brors lärjunge, mellan juli 1797 och januari 1798, och den därpå följande vistelsen hos modern på Eskilsäter (januari—september 1798) användes dessa bildningselement till ett lidelsefullt och hänfördt studium af latinsk och fransk vitterhet, Virgilius, Horatius, Ovidius, Racine, Voltaire och Rousseau, hvartill kom grekiskan med den första hänförande och förtroliga bekantskapen med Homeros.

Under sommaren 1798 studerade Tegnér alla de antika författarna, framför allt poeterna. Denna lektyr »förädlar smaken, odlar förståndet, ger oss känsla och jugement af det sköna, som ger oss en stadgad vördnad för ålderdomens äkta snillen och som således icke gagnar mindre än den förnöjer». — Så skrifver den unge Esaias

till Branting på 1700-talets lillgamla och förnumstiga vis.222

Denna hänförda och lidelsefulla bildningskamp hade emellertid helt förändrat den unge Tegnér. Den kärnfriske, yre gossen hade blifvit en förläst yngling, som med ett »moln af tänkande, ofta sorgligt allvar» öfver pannan kom tillbaka till Rämen i september 1798. Detta allvar var den första re-flektionens smärtfyllda uppvaknande. Efter att först blindt hafva förlorat sig i kunskapernas värld, be-rusadt inför dessa horisonter, som öppna sig bakom hvarandra, vaknar jaget en dag, personligheten med alla sina gränser, och erfar ett underligt, hemskt hisnande inför vetandets oändlighet.

Ljus var det den unge Tegnér brukat bedja om för att kunna läsa och forska de långa nätterna, ljus var det han ville kämpa sig till. Den vaknande genialitetens oro rörde sig i hans bröst. Hans ögon brände och svedo.

Men det förelåg ej blott subjektiv orsak till grubbel. Tidpunkten ägde själf en oro och en brustenhet, som kunde kasta tyngd och vankelmod in i sinnena ända upp i de afsides svenska bygderna.

Förståndets och det intellektuellas eget sekel slutade i en kramp af gråt, tankens upphetsning i känslans hysteri. Seklet, som sett kritiken i Bayles lexikon smyga sitt frondörleende in bland lärda ci-tater och teologiska dispyter, hade blifvit filosof med Voltaire och gycklande öfvervunnit alla de ärfda fördomar, encyclopedist med Diderot och proklamerat materiens evighet och allbestånd, känslodemagog med Saint-Preux och slutligen i den olösliga konflikten mellan allt det upproriska och nyaTEGNÉRS UNGDOMSUTVECKLING

i sin barm och en trög och ogestaltbar värld fört Werthers pistoler till sin tinning. Den frihetens revolution, till hvilken seklets alla tankar sträfvat som strålarna mot en explosionspunkt, hade brutit lös, hemsk och storartad på en gång — hvilken Phoenix skulle flyga fram ur det röda bålet vid Seinen? Det var svårt att ana, helst så långt bort som i de värmländska skogarna. Vågen skälfde i handen på tidens genius — hvart skulle det nya seklet leda dess dallrande tunga?

Det är i denna stämning de första bevarade dikterna af Tegnér låta oss se in. De handla också om den man, som är själfva axeln mellan de båda århundradena — Bonaparte. Ännu är det de romerska frihetslegionernas fåglar och ej kejsarörnarna, som flyga framför hans segervagn. Hans epos är i sin begynnelse, men redan strålande nog att våga välja pyramidernas och sfinxens sagotrakt till lekplats. När Baggesen detta år 1798 vandrade öfver de schweiziska alppassen, är Bonapartes, frihetshjältens namn, det enda, som synes honom passa till tinnarna vid S:t Bernhard. Revolutionens son och frihetens stridsman är det också den unge värmländske drömmaren hyllar i dikten Vid tidningen om Bonapartes död (slutet af 1798) och dess fortsättning Vid tidningen om Bonapartes återkomst från Egypten, skrifven ungefär ett år senare. Också Tegnérs Eroica skulle, det skrifver han själf högtidligen, sluta med en sorgmarsch »öfver en hjältes död», om den firade frihetshjälten visade sig vara en »despot». Men den unge mannen, som vid denna tid dagligen med beundran umgicks med224

Voltaire, kunde ej hängifva sig åt den hjältedyrkan, som låg i hans eget väsen. Han måste på seklets vis mäta titan en med den filosofiska »dygdens» tumstock och väga hans gärningar i nyttighetslärans viktskål. Så ser man sexton- och sjuttonåringen uppträda på jättehög koturn och liksom en orakelpräst tillropa ödets man:

Bli dig värdig eller fall I

Liksom formen är gammaldags med sina många reminiscenser från Lidner och Leopold, är tankegången en epigons, det hela, trots enstaka raders blixtsken, skolpojkspoesi. Man erinrar sig ovillkorligen, att själfva den äktaste ädelstenen i Napoleons-diktningens diadem, »De båda Qrenadiererna», är författad af högst en nittonåring, kanske en sextonåring. Att skapa en sådan enbart lyrisk visa är och förblir en inspirationens nådegåfva, oberoende af konstnärlig utveckling, analog med den, genom hvilken en ren melodi kväller fram ur en komponists bröst. Men Tegnér visar från början sitt 1700-talslynne och att hans bestämmande intryck föregått

romantikens löfsprickningstid. Reflektion, om än aldrig så lyriskt rödglödgad, blef ständigt hans diktnings botten. Det är ej tio gånger i hela hans alstring, som stämningen kommer fram utan att hafva passerat eftertanken, som en visa direkt ur känslan.

Detta andra uppehåll på Rämen, under hvilket han begynner blifva poet, är betydelsefullt också därför, att nu grodde den »passion» för Anna Myhrman, som skulle blifva så afgörande för hans ung-

dom. Liksom hans tanke, då den första gången vaknade till personlighetens medvetande, tyngdes af sorg, af obestämdt missmod inför vetande och verklighet, innebar ock hans känslas första vaknande oro och plåga. Lika vanligt som det förra torde vara allestädes, är det senare för nordens ynglingar. Blott för söderns barn är driftlifvets knoppning en majfest och Eros en upptågsmakare till äldre broder, som leende visar de yngre vägen med sin fackla Här hemma är ungdomskärleken oftast en skymningsdrömmare, som bjuder tårar och vemod — sjuka fantasier om skilsmässa med den första kyssen och förvissning före blomningen. Och för den unge Esaias funnos många verkliga orsaker till grubbel; osäkerheten om föremålets känslor — hon var ju blott ett barn ännu — och ej minst trycket af verklighetens järnlagar, så tunga för en ung studiosus, som på lånade medel skulle göra resan till parnassen, och ser framtiden som långa arbetsår utan bärgning.

En grubblande och bekymmerfylld yngling var det som i september 1799 lämnade Rämen för att i Lund begynna sin högre utdaning. Vid universitetet hörde han till dessa förlästa och folkskygga enslingar, som gå sina ensamma vägar, äfven ute i dagern med en reflex af en försenad lampas studieljus öfver sitt ansikte, sedda öfver axeln af de studenter, som äro med »i lifvet» — och afundade på samma gång i en misstanke om, att dessa enstöringars inre lif kanske ändock kan vara rikare och eldfullare än de lustiga sångarnes och de glada kroggästernas. Den unge Tegnérs studier blefvo

naturligen nu så omfattande, att de här blott i hufvudsak kunna antydas. Han läste framför allt klassiska auktorer, språk, estetik och filosofi. Det sista studiet blef det afgörande för hans själsutveckling under dessa år och särskildt satte fördjupningen i Kant sådana märken efter sigj, att man kan säga, det hans sinne åren 1800—1802 genomgår en formlig andlig kris, hvilkens spår först mot 1806 försvunno. Tegnérs ungdomsstrid är åtminstone skenbart af rent metafysisk karaktär, och därigenom skiljer han sig från de flesta af sina samtida och jämnåriga, hvilkas ungdom oftast var politiskt upprörd.

Visserligen skrifver Tegnér ännu 1798 allmänna politiska reflektioner, särskildt i brefven till sin blifvande svärfader, den gamle brukspatronen på Rä-men, hvilken synes hafva varit en af det dåtida Sveriges ej fåtaliga revolutionsentusiaster. Minnes-värdt är följande ställe i ett otryckt bref till Myhrman.

»Skulle ännu en gång Fransmännens sak fullkomligen förloras vore det utan tvifvel ett stort hinder för förnuftets och upplysningens vidare framsteg. Utan tvifvel skulle då på deras ruiner hierarchien och despotismen uppresa sin tron och återsänka världen i det mörker, hvarur hon småningom börjat uppstiga. Men det återstår ännu att hoppas och endast att hoppas.»

Dock inför de oerhörda världsomhvälfningarna kring det nya seklets början och kejsardömets triumf både öfver den franska friheten och de gamla staterna är det som Tegnér fattats af en sorts trötthet. Oredigt ljödo dyningarna af de stora stormarna i hans kråkvinkel och från detta i sin aflägsna storhet oförstådda och skrämmande skådespel vände

han sin uppmärksamhet mer och mer till den verklighet som var honom närmast, hans eget inre, hvilket äfven — med vederbörlig reduktion af alla mått — visad. en världsstrid, utvecklingskampen från upplysningens idealer

till det gryende århundradets nya tankar. Det var under studiet af Kant, denna brytning upprörde Tegnérs själ.

Tegnér kom till Kant följdriktigt öfver Rousseau och sökte mot sitt tvifvel hålla fast vid bådas gemensamma lösen, postulerandet af oändlighetsbegrepp, otillgängliga för tanken. Men det var med en mörk och skeptisk ångest, lika skild från Rousseaus extatiska trosvisshet som från Kants geometriska säkerhet, som han i sin brottningskamp efter en världsförklaring sökte omfatta denna lära. Tag blott den första af hans lärodikter, nerskrifven under det han sommaren 1801 lefde som en förströdd och sluten informator för en ung Leijonhufvud på adelsgodset Yxkullsund, »Religipnen», en afspegling af en ensam och dyster meditation. Boken har fallit ur hans hand. Framför honom ligger ett svenskt sommarlandskap med sin grönska, sitt solsken och sin blå himmel. Men för grubblarens ögon brister färgen på fästet, träden blifva tunna som skuggor, bland den brända ljungen på en hed går spörjaren med sina frågor... Ur intets sällhet ryckes människan till ett lif, där allt är förvissning, hjälplöshet och illusion. Makt, rykte, vetenskap, vänskap, rör blott vid skimmerbilderna, och se hur de förblekna! Men världsalltets höghet och storhet vittna dock om Gud i sitt lagbundna system ? Ja, men hvad hjälper sfärernas harmoni grandet, hvilkets trånga

hörselgång är fylld af jordens suckar? Men dygdens och mannamodets styrka, säger du, som i trotsig resignation vänder ödet pannan? Ack, äfven den är ett strå, som passionen bräcker och stormarna föra bort. Blinde, du har blott en krycka att trefva dig fram med i världen, det är religionen; håll den fast i dina svaga händer, och du kan åtminstone stappla fram den väg, som är dig förelagd.

Sådan är den stämning, i hvilken Tegnér lefvat 1801—02, och det är ej blott de stora paraddikterna, som bikta detta, utan så godt som hvarje ord han skrifver. I hans tillfällighetspoem kallas världen en labyrintisk cirkelvilla, lifvet en kvalfull dröm, och när han i sitt studentrum i Lund efter slutadt dagsverke släcker lampan, forma sig orden till en bön till den aflidne fadern, och han ber den bortryckte öppna sin famn för en olycklig sons »trötta fjät». Lundastudenten har samma lust som tidehvarfvets alla Wertherskalder att leka med dödstanken.

Hos den unge Esaias, hvilkens farhåga för »lungsot» hans broder Elof talar om halft skämtsamt, var denna dödstanke ej anande erfarenhet, men ej heller stilistiskt koketteri. Det var vårtrötthetens overkliga och dock verkliga längtan efter hvilan under grafkullen.

Man läse följande tungsinta lilla reflektion därom ur de otryckta ungdomsdikterna:

Det ges ännu en tröst, som mildrar våra öden, då glädjen sviker oss, då tömd är hoppets skatt, en enda säker tröst mot plågorna och nöden uppå en stormig dag du följer, lugna natt I Välsignom detta mål, vår lefnad föresatt; ett sekel plågan är, ett ögonblick är döden.

Med detta tårögda vemod parade sig en ungdomlig och öfverspänd afsky för lifvets glädjekällor. I bref till ungdomsvännen Lagerlöf säger den, som skulle blifva vår skalkaktigaste erotiker, att af de två beståndsdelar, som utgöra kärleken, är det förra »pöbelaktigt, djuriskt och förnedrande», och det senare »svärmeri, hjärnspöken, skuggbilder». Det är samma lillgamla och öfverspända missmod, som möter öfverallt.

Går man tillbaka till hans lif, finnes åtminstone i hans yttre omständigheter föga, som kunde motivera en så djup förstämning, ty med undantag af den afhållne äldste brodern Lars Tegnérs död 1802 tecknade de sig ovanligt lyckosamt. Framgången i hans studier var exempellös. Den 15 maj 1802 tog han kandidatexamen. Det heter därom i ett otryckt bref till den blifvande svärfadern med äkta tegnérsk ironi:

»Om Herr Brukspatron sett oss blott (ty vi läto just icke höra oss) så skulle Herr Brukspatron på vår djupsinniga och begrundande min tagit hvar och en af oss för konung Salomo själf i kappa och värja. Men vi liknade de Egyptiske Lärde, vi döljde mästerligen vår lärdom för den kringstående profana hopen och iakttogo merendels den vältaligaste tystnad. Sådant är fortfarande pro summis in philosophia honoribus, dem vi snart hoppas ernå.»

På våren 1802 blef han ju också primus vid promotionen.

Sommaren detta år fick han lisa för sin tyngsta oro, i det han förvärfvade sig visshet om, att Anna Myhrman delade hans känslor. Med fog kunde brodern Elof 1803 skrifva till den melankoliske do-230

centen (ty till docent i estetik hade han utnämrtts i januari 1803 och därjämte på hösten samma år erhållit notariatet i filosofiska fakulteten): »Hvad du ändå hittills har varit lycklig i dina dagar. Att äga hälsa, kunskaper, geni, att vara älskad af en älskvärd flicka, att vid så unga år äga bärgning och äfven fastän med arbete independence, att ha goda utsikter för sin framtid, och detta allt vid tjuguett års ålder — det, Esse, är verkligen i våra tider och vid dina omständigheter något så rart, att det nästan kan anses för ett slags underverk.»

Men Esaias hade vid dessa år ett stridande ungt genis hela förmåga att finna alla förhållandens törnen. Särskildt gällde det den dock så enkelt och naturligt utvecklade kärlekssagan. Trots det E. T. och A. M., som stod sammanflätadt på en sten i skogen vid Rämen — äkta vittnesbörd om den ungdomliga pingststämningen öfver hans erotik — tycktes den unge magistern hysa ständig oro, att denna förbindelse icke skulle hålla stånd mot årens skilsmässa, pröfningar —. och de många friarne. Ett otryckt novellistiskt fragment bland Tegnérs handskrifter är ett skämtsamt uttryck för denna stämning och en litet tafatt satir mot det tillbedda föremålet med de många adoratörerna. För kuriositetens skull må här inryckas början af detta fragment i en stil, som Tegnér sedermera aldrig odlat, fast han nog också kunnat blifva en kvick och fängslande novellist.

»Jag gick häromdagen, som jag ofta plägar gå, i tankarna, det vill säga, med ögonen i gatan och sinnet långt från vår snöda värld, upp i firmamentet på jaktTEGNÉRS UNGDOMSUTVECKLING

efter meter och rim: då en väderhvirfvelvind lyfte upp för mina fötter ett stycke nedsmutsadt papper. Nu har jag från längre tid tillbaka en synnerlig ömhet för sådana där pappersbitar, ty det har ofta händt mig att i dem igenfinna mina bästa poemer, oder, fabler, elegier och brudskrifter. Sen näml. dessa under sin resa till odödligheten passerat från tryckeriet nu till krämarboden, nu till sockerbagaren, nu till de skönas hårlockar, har ej sällan händt, att jag återfunnit dem på gatan, upptagit och förbarmat mig öfver den återfunna sonen. — Hvem vet, tänkte jag, om du ej här återfinner din sista 'Elegi'; jag tog upp papperet och började läsa, men till min förundran fann jag det vara en annan författare, tilläfventyrs likså lycklig som jag. Det var skrifvet i gamla karakterer — välan, tänkte jag, kanske gör jag här en upptäckt i antiquiteterna. Jag stoppade papperet i min ficka, gick hem, torkade det för kakelugnen, och läste ehuru med möda följande:

Där lefde på den tiden en flicka vacker och blomstrande som en majdag, ung som Hebe, liflig och spelande som en västanvind. Hennes förstånd var bildadt och hennes själ öppen, känslofull och god. Allt detta viste snart sin vederbörliga effekt. Tillbedjare trängdes omkring henne, liksom rimsnidare kring en prispenning. Jag sluter af denna liknelse, att fragmentet ej var skrifvet i våra dagar. De gjorde till hennes ära baler, där man dansade intill blodspottning och vers där man gäspade intill snarkning; ner-snöade henne med sockerstrutar och julklappar, försäkrade henne väl tusende gånger, att hon var en ängel, en blomma, en stenklyfta, ett tigerhjärta, jämte dylika artigheter; suckade, jämrade sig, sörjde sig till döds väl tio gånger om dagen, med mera dylikt, som hörde till den tidens kurtis. Hon kunde ej heller vara känslolös för en så rar tillgifvenhet. Det gjorde henne ondt att icke kunna göra dem alla lyckliga, men hon ville åtminstone vara rättvis i sitt val. Hon beramade alltså ett offentligt (Huru oförskämdtl Liksom hon skulle haft några andra än offentliga!) möte med alla sina kurtisörer, där hvar och en af dem borde uppge232

sina förtjänster och göra dem gällande. Hon skulle då afkunna domen, och från den var ej att vädja.

De täflande inställde sig på utsatt dag. De befunnos vara tre stycken köpmän, ett stycke brukspatron, två stycken sekreterare, en doktor, och slutligen en skägglös magister, hvars handtverk var att skrifva i rim all den dumhet han tänkt på prosa. De andra, som hade mindre hopp eller mindre envishet, sen deras kärleks evighet efter dar lupit till ända, gingo bort att kasta ankar i en annan hamn, där frequensen var mindre.

Den unge Brukspatronen öppnade riksdagen med följande patetiska oration.»

Plats felas att här inrycka de olika pretendenternas anföranden, hvilkas udd tydligen också var af personlig och därför för oss svårfattbar art. Hvad den lätt igenkänlige magistern angåf, iakttog han, vare sig — som det heter — det skedde af »blygsamhet eller af stolthet», den »fullkomligaste och vältaligaste tystnad». Fragmentet slutar, innan den firade damen fäller sitt utslag.

Samma oro, som här förklädts till skämt, talar i alla Tegnérs dikter till sin trolofvade. Ofta anspelas på att deras band skall lösas, antingen af den poetiska döden, som rycker ynglingen bort eller af »fördomarnes isband», i hvilket väl alla lifvets svårigheter tänkas symboliserade. Tegnérs ungdomskärlek har en genomgående trånsjuk och tungsint färgton. Båda parterna tyckas hafva lidit af de outtömliga anledningar till pina för unga älskande, som Goethe tänkte på, då han skref sitt ungdomslustspel »De förälskades nycker».

Den unge docenten, som från 1803 års början vistades som informator i ett förmöget borgarhem

i Stockholm (öfverdirektör Strübings), är sålunda alltjämt en melankoliker, kusin till Werther, stel och bortkommen i sällskap. Den för första gången sedda stora staden är blott »stenblock, ideliga stenblock», där intet kan skänka ett hjärta någon tillfredsställelse. Umgänget med några jämnåriga och vittert intresserade vänner som Choræus och Kullberg sporrade honom emellertid till diktning, och under uppehållet i Stockholm 1803 och därefter i Lund och på Rämen 1804—5 skrifver han en hel följd af poemer, som låta oss se, hur den gamla metafysiska striden fortfarande fyller och upptager hans själ. Det är — om man undantager det tämligen innehållstomma stycket »Kulturen», ensamt intressant genom sin encyclopedistiska blick på historien — »Den vise», »Förvillelsen», »Ynglingens sotsäng eller lifvet och döden». I »Den vise» tecknar han 1700-talets manliga idealtyp, den stoiske filosofen, som, oberörd af en vrång och planlös värld, vänder sin tinning mot storm och blixt, utan hopp men också utan skräck. Gyllenborg i sitt »Ode öfver själens styrka», Bergklint i sitt »Ode öfver lifvet» och Kellgren i dikten »En stadig man», hade alla tre skildrat samma tankens hjältetyp, samma moderna Cato-ättling. Tegnérs verser hafva reminiscenser från dem alla. Det självständiga i hans dikt är det fördjupade pliktbegrepp, hvilket skildrats som »Den vises lefnadsankare», en tydlig verkan af Kants etik. Poemet »Förvillelsen» betecknar den djupaste graden af Tegnérs tvifvel — den öfverbjuder Kellgrens »Våra villor», kallande allt illusion, och självfva odödlighetsbegreppet en »säll lögn, som på grafvens andra

brädd vänder sin spegel mot lifvet». Kullberg, som hade dikten i manuskript, påpekade också dess irreligiösa lära. Stänk af en rent voltairiansk skepsis finnas också från dessa år, då han ledsnat på »blindbocksleken med Kant», i Tegnérs bref. I »Ynglingens sotsäng» slutligen råder samma dysterhet inför rasslet af liemannens vapen, samma hatfulla rysning inför dödsklockornas döfva, oförståbara klang som i Schillers ungdomsdikter. Man kan icke svartare skildra världen än i rader som dessa:

Inunder mig till graf, till graf står bäddad jorden,

uppöfver himmelen till likhvalf buktar sig.

Det är först år 1806 som en ljusare, försonligare stämning träder in i Tegnérs ungdomsdikter. Det är först i ett alltför litet uppmärksammadt, poetiskt växelspråk med naturen, kalladt »Lifvet» (utkast till dikten »Träden»), i hvilket skalden protesterar mot den Kantska läran om naturen såsom till sitt innersta otillgänglig för tanken, och i stället i berusad samhörighet med allt, med något af fläkten i Fausts monologer förklarar sig vilja som syskon »älska gräset som vaggar, vinden som fläktar, eld, luft, allt».

I den strålande dikten »Fridsröster», den svenska »Seid umschlungen, Millionen», finner han slutligen en princip för en världsharmoni i den kärleks- och broderskänsla till hela mänskligheten, som var den stora revolutionens arf till vårt sekel. I allkärlekens stora frimurarlära får Tegnér som Schiller en räddning från den inre förbränning

af missmod och tvifvel, som sedan år 1799 hotat att bryta hans lifslust.

Samma år, 1806, var det han förde sin älskade till altaret. I ett par otryckta bref från 1805 till Myhrman talar han om »riktigheten af, hvad farbror anmärkt angående kärleksgudinnans behof af Ceres», och svårigheten icke blott för Apollos äkta barn, men äfven för hans »styfsöner» att vinna spannmålsgudinnans gunst.

Emellertid tryckte och pinade honom den långa fästmanstiden. Det var icke därför, att hans kärlek till Anna Myhrman svalnat. I ett otryckt bref till hennes broder Bengt af 28 april 1805 heter det: »Hälsa till Anna och säg henne, att jag håller rätt mycket af henne och mer än förr, hvilket ej heller är underligt så här på vårsidan.» Men det passade ej hans blodfulla natur att gå och vara månskensfästman. En otryckt längre tankedikt vittnar om den strid, han måste föra med sig själf för att bevara sitt trohetslöfte.

Det heter där:

O min Anna, skall min vårdags lopp af ditt öga afskys eller gillas? Af den eld, som i min barm går opp, skall jag lysas eller skall jag villas ?

Skall jag offra för en stund af flärd, känd med yrsla, följd af evig ånger, tillfredsställelsen att bli dig värd ? Dygdens tro dig svuren tusen gånger?

Skall jag rodnande vid Edra namn, afskydd af mig själf med rättvis smärta släpa, krossad mot din stängda famn, blott ett villadt och föraktadt hjärta?

Eller skall jag i passionens natt ljuset af din bild än tryggad följa, som af stjärnan högst i Norden satt seglarn lyses öfver nattens bölja.

Denna dikt är sannolikt från tiden kring 1801, de stora orden förråda ungdomligheten. Men med hvarje år blef denna strid inom Tegnér bittrare. Med glädje var det han 1806 som estetisk adjunkt vid universitetet och ^yice bibliotekarie vågade sätta bo.

Från denna stund kommer harmonien af sig själf. Allt det blodfulla, ljusa, skalkaktiga i hans inre, som förut blott glimmat fram ögonblicksvis, samlar sig till den varma temperatur, som sedermera länge skulle blifva hans väsen. Melankolikerns bleka kind får den friska rodnaden och den friska färgen hos en dådkraftig världens son. En hel rad af ungdomsdikter af frivol munterhet, af skarp kvickhet, af öfversvallande saft och must låta oss se förvandlingen.

Det kom jämvikt i hans väsen och hans natur. Hans personlighet växte fram till frihet och självständighet. Han hade ändtligen öfvervunnit den ungdomssjukdom, som, förklädd i så många olika symptom, återfinnes hos så godt som alla genier, en andlig lönnfrossa, uppkommen af oron inför allt det kaotiska, som fyller barmen, men ännu ej samlat sig till medveten kraft.

Hans misstro till diktarbegåfningen började gifva med sig, samtidigt med att han kände tankarna klarna och formen mista de lånade dragen och blifva hans egen själs spegelbild. Trots den rörande blyg-

samhet, som han allt från ungdomen hade ifråga om sig själf, måste han likväl nu känna sig kallad till diktare och lärare. Så var det i lycklig harmoni med båda händerna sträckta mot lifvet, han begynte sin af ljus kraft och hög tillförsikt präglade mandomsålder.

Sådan är i största korthet skisserad Tegnérs ungdomsutveckling. Den är arm och fattig, kan man tycka, om man till exempel jämför den med den store Frankfurter-patricierns. Hvilken myllrande mängd af män och kvinnor står ej Goethe i beröring med redan som yngling, hur många händelser, resor, upplefvanden möta ej redan i första

akten af hans lefnads festspel! Men det är något egendomligt gripande i att se Tegnérs lif allt från början taga sin egendomliga karaktär af inre rikedom i trånga och snäfva former, och den vackra intellektuella färg hans ungdomskamp hade, visar, huru djupt han redan från ungdomen var, hvad han alltid skulle förblifva, kulturmänniska och kulturskald.

Esaias Tegnérs ungdomsutveckling är af stort intresse för en rätt uppfattning af hela hans skaldskap. Redan Georg Brandes har i sin geniala studie öfver Tegnér påpekat, huru mycket Frithiofs diktare hela sitt lif igenom hade kvar af upplysnings- och revolutionsseklets väsen. Förhållandet är, att hans lifsåskådning liksom hans poesi alltjämt på afgörande punkter voro präglade af det gångna seklets anda. Konstens liksom hela bildningens mission var för honom städse en upplysnings- och frigörelsekamp, om också fattad djupare och högre än 1700-

talet anat, och det aristokratiska frihetssinne, som han nästan ensam af sin svenska samtid besatt, var i sin högdragenhet ett arf från Voltaires och Buffons ålder. Hans poesi slutligen är en egendomlig kompromiss mellan de båda seklens poetiska konst: reflektion och romantisk fantasi, retorik och ren lyrik hafva smält samman till hans enastående diktning, ett gränsland mellan vältalighet och ren sång, hvarken park eller skog, ett egendomligt mellanting, hänförande med bådas tjusning, med friska källor och stiliserade fontäner på en gång, och en nordisk barrdunge bredvid en klassisk poppel-lund. Endast i ett afseende är han ej 1700-talets son. Det finns hos honom intet af naturvetenskapernas, af den Newtonska riktningens lynne. Han hade intet behof att se världens rikedom reducerad till ett system af lagar. Matematiker var säkerligen, hvad han minst dugat till. Den för hvilken orden ständigt blefvo ett bildspråk, hur skulle den kunna nöja sig med de abstrakta talen? Det var samma orsak, som gjorde hans djupa tvifvel på all filosofisk spekulation. En ungdomsdikt, nerskrifven efter en läsning i Fichte, uttrycker gripande, hvad han kallar det tillstånd af »sjuklighet och förstöring», i hvilket spekulationen lämnade honom.

Han var för konkret anlagd för att finna någon tillfredsställelse i dialektikens och metafysikens ekvationer, det vill ingalunda säga detsamma som att han saknade djupsinne eller var ofilosofisk. Tvärtom, den som redan i sina ungdomsdikter skildrar evigheten som »seklers klockslag, hör och ler och räknar icke», eller, för att uttrycka det helas återverkan

på hvar individ finner en formel af så uttrycksfull storhet som frågan: »När oceanen häfs, har droppen lugn?» och visar så stor förmåga att gifva verklighet åt för fantasien svåråtkomliga föreställningar och samband, är verkligen djupsinnigt anlagd och i besittning af filosofisk intuition.

Huru enastående långt han sedermera gått i detta hänseende, att i bild, lefvande och blodfullt, framställa äfven de abstraktaste ting och idéer, därom tala både hans vers och prosa i snart sagdt hvarje rad han skrifvit öfver sådana ämnen. Därmed hafva vi nått den kanske mest centrala punkten i hans konstnärsnatur, hans böjelse att låta ordet ständigt blifva till bild, till metafor. Hans bildspråk har missförståtts, därför att man tänkt på detsamma ur uteslutande konstnärlig synpunkt och bedömt det efter åskådligheten allena. Det var långt mer ett psykologiskt nödvändigt uttryck för en själ, som tänker i liknelser. »Comparaison n'est pas raison», säger ett franskt ordspråk, men för Tegnér var jämförelsen ett sanningsbevis, och det han kallar klarhet, att orden genast togo form, konturer och verklighetsrelationer i hans själ. Mer än hos någon annan poet man känner, var hos honom »ordet» det första och ursprungliga, men ordet fattadt i den gudomliga, världsdanande mening, med hvilken bibeln talar, när det heter, att i begynnelsen var Ordet.

TILL CARL SNOILSKY.

PÅ SNOILSKYS SEXTIOÅRSDAO.

I dag fyller Carl Snoilsky sextio år. Man vill icke tro det, så stark, så orörd af årens makt och tyngd är alltjämt vårförtrollningen öfver hans diktning. Det är de stora lyrikernas företrädesrätt, att hvad hos dem bär spår af höst, af trötthet eller ålder glömmes inför de sångers ungdom, som aldrig dör, men hvilkas musik ständigt klingar lika ny och frisk inom oss, som den dag deras rytm först trängde in uti vårt blod. Det försiggår inom de stora lyrikernas (alstring en sorts naturligt urval, genom hvilket blott de starkaste och vackraste skotten lefva kvar. Det är tiden, som skipar sin poetiska rättvisa, och när återblickens stund kommer, är det blott det väsentliga och oförgängliga, som träder fram för ögat. Afstånd i tid och rum spela blott ringa roll i denna de stora öfverslagens optik. Det, som diktats för decennier sedan, kan synas nytt och nära, såsom skapadt i går, om det från början hade den äkta lyrikens dagglans. På sin sextionde födelsedag står Carl Snoilsky trots det grånade håret som sångaren af två odödliga vårar, en sydländsk och en svensk. Hvarje

svensk, som känt både ungdomens vikingalängtan och berusning af söderns rikedom och mannaårens hemkomstglädje till fädernehem och fosterbygd, hör i dag för örat det dubbla v.ågsus af Medelhafvet och Mälaren, som tonar genom hans vers.

*

Det var förra maj, jag första gången besökte Neapel och en mer än vanligt strålande solmidd?g gjorde den vanliga vandringen upp på Posilipc. Mitt bröst var så öfverfylldt af söderns härlighet, som blott en vintersvulten nordbo kan hafva det. Hela världen hade slagit ut i blom med Neapels mandelträd. Färgen på haf och himmel blef, medan dagen gick till hvila, djup som sägnernas blå dahlia. Det föll öfver hela trakten något jag ville kalla »blåning» i stället för skymning, för att gifva ett nytt namn åt det nya, som var ett dagsslut utan vemod, ett dunkel utan tyngd eller grubbel, men blott omslutande världen som ett tröstande och varmt famntag. Då kom plötsligen en ung, vacker kvinna gående öfver den folktomma vägen med sin korg på hufvudet. Hon verkade på min af klassiska hågkomster öfverretade fantasi som stigen ur en antik procession af jungfrur på väg till någon blom- och fruktskänkande guds altare. Så försvann hon rak och spänstig i det blå. Jag, som nått utsiktspunkten, satte mig ner, blickade mot hafvet och började halfmedvetet i svenska ord söka fånga, hvad jag såg. Ty först öfversatt på ens modersmål blir ju en främmande värld ett stycke af ens inre egen-

dom. Men i stället för egna ord kommo ett par gyllene strofer, som bättre än någonsin jag kunnat uttryckte, hvad jag såg och tänkte:

Af Oceani sånger burna,

skymta bilder från mythens land.

Hafvets sorlande jätteurna

ger sin klangfärg åt klassisk strand.

Hviskar ännu på ionisk tunga, i det darrande glittersken böljefriska, evärdligt unga rapsodier ur Odyssén.

När jag för mig själf uppläst dessa utomordentliga verser, förstod jag, att den vackra, unga kvinnan, som korsat min väg, korgbärerskan ur den antika processionen, var den unge Carl Snoilskys sångmö, hon den afhållna, som tolkat all vår längtan till söderns sommarvärld, och som låtit oss alla nordbor, äfven de, som icke fått beträda det förlofvade hesperiska landet, förstå och känna dess blå luft och stora, klara synrand, dess klassiska kontur och dess lifsvarma, oförvanskliga ungdom.

Detta lilla reseminne rann mig i hågen, då jag härom dagen hörde talas om det otroliga, om Snoilskys sextio år. Stockholm låg framför mig i kallt höstljus. Men unga och vårliga som Snoilskys strofer följt mig i Italien, återfann jag dem här. Hvem har bättre, finare gifvit Bellmansstadens majstämning än han i en vers som denna:

Men himlens djupblå fält är likt ett florstunt tält,

där morgonrodnan jämt på dörren gläntar.

Bak fjärran Djurgårdsberg,

med ständigt högre färg,

står nästa dag otålig re'n och väntar.

Och hur har icke skalden knutit liksom ekon klingande rim till allt i Stockholm, till minnena om dess konungar och krigare, om dess skalder med de domnade lyrorna på de stilla, af gamla trän omsusade kyrkogårdarna. Han har besjungit det innerligaste i det gamla Stockholm, hvilkets svärmiska och poesifyllda vision han i våraftonens ljusdunkel varsnat öfver strömmen »som en älskad hägring öfver stjärnströdt Rosenbad».

Så är det man i kransen i dag vid sidan af gröna blad från Bellmanseken gärna vill sätta en lagerkvist från Posilipo till skalden med de två odödliga vårarna, en hesperisk och en svensk, till diktaren, som genom sitt språks klarhet och gratie kan kallas den svenska poesiens siste gustavian och genom sin verskonsts monumentala styrka den svenska poesiens siste klassiker. Andra af våra stora skalder hafva ju haft långt rikare anläggning, mer utprägladt eller vibrerande temperament. Men det finns många former af rätt till hedersrum i diktens tempel. Vi hafva ägt bländande idéslösare, som Almqvist, hvilkas stjärngnistrande verk alltid skola tjusa, hur ålderdomligt uttryckssättet kan förefalla, och lidelsefulla, beundransvärdt personliga enstöringar som Stagnelius, hvilkas verser ständigt skola tränga in i själen genom stämningens sällsamma innerlighet, äfven när deras känslolif börjar blifva en annan tid främmande. Snoilskys skaldeära är framför allt konstnärens. Liksom de gamla

mynt han själf älskat samla, skola de — det kan man säkert döma af de nu redan långt tillbaka i tiden liggande vers, som han skref, då hans unga lejon först tog skaldesprånget — oöfverskådligt långa tider bevara sin prägel och sin skönhet oför-kränkta. Hans bästa strofer tillhöra dem, hvilka Gautier kallat varaktigare och starkare än metall. Och till konstens otadlighet kommer detta för hvar uppväxande generation lika tjusande, som är en lifsberusad och ändock stolt ungdom.

8 sept. 1901.

PÅ SNOILSKYS DÖDSDAG.

Hvar och en, för hvilken svensk dikt är kär, har denna vecka måst hafva Carl Snoilsky i sina tankar. Med en stark känsla af tillvarons motsatser var det, man dessa dagar såg Stockholms sorlande människoskaror samlas kring sjukhuset, där skalden låg och brottades med döden, samlas häruppe kring en automobilförevisning, som i sitt buller, sin mekanism, sin dyrkan af hastigheten och brådskan är en trogen symbol af tiden. Nådde ett eko af denna slamrande oro och denna gälla rastlöshet bädden, där diktaren låg i sina sista drömmar, och mindes han kanske sin egen underbara slutstrof i »Poesiens vandring» om de förstummade lyrornas järnålder?

Men drömlös lyssnare i midnattsstunden ett ljud förnam, som han med bäfvan tydt. Det lät som spadtag. Tiden gnagde grunden på åldrad värld, från hvilken sången flytt.

Med vers som dessa hade den dödssjuke poeten kunnat sofva sig själf till ro i vissheten om att hafva varit en poesiens riddare utan fruktan och tadel, en af det skönhetsdanande ordets sista stora konstnärer i vårt land. Sedan den stilla, klara septemberdag, då Viktor Rydberg på Ekeliden för alltid slöt sina ögon, har icke en sådan dödspost gått genom Sveriges bygder som denna höstmorgon i maj med sina brustna, vinddrifna skyar.

Carl Snoilsky afled vid icke fullt sextiotvå års ålder. För hans egen del kan man knappast sörja. Så vidt man kan döma, hade han fyllt sin existens' mått. Säkerligen bor hos hvar och en, som varit skapare och i lycka och ångest

njutit det verkliga diktarkallets privilegium, en hemlig önskan att icke behöfva öfverlefva verksamhetens tid, att slippa nå lifvets och diktens pensionsålder. Men när det i denna stund känns så smärtsamt, att han är borta, är det oss andra det gäller, vårt land, som åter mist en af sina stora och glansfulla gestalter. Carl Snoilsky var vår litteraturs siste klassiker. Han vai den siste af en hel generation, som nu är borta, han var det ännu lefvande bandet vid allt ärofullt och förgånget inom svensk diktkonst. När man såg honom, kunde man ännu tänka på gustavianer och göter. I sina fasta, rena, oförvitliga konstnärshänder höll han det svenska språkets och den svenska diktningens gyllene tradition.

Men ej nog härmed. Det var icke blott såsom de stora dödas naturlige arftagare och efterföljare som han var oss dyrbar och som han kommer att saknas, men äfven för sin rent personliga uppen-246

barelse. Han var en af dessa få förnäma och stilenliga gestalter, som försköna ett land och gifva en aning om höjdlinjen af dess kultur. Det var ett adelskap öfver hans diktning och öfver hans uppträdande, som noga stämde samman, och gaf bådadera sim värdighet och helhet. De senare åren hade onekligen lagt tyngd öfver hans gång. Något trött och smärtsamt hade kommit öfver hans vackra bruna ögon. Men den slutna värdigheten lämnade aldrig hans gestalt, den fattade, säkra ron aldrig hans ansikte. Ständigt fanns kvar öfver hans människa den obeskrifliga blandning af stolthet och blyghet, som utmärkte honom. Carl Snoilsky var först och sist en aristokratisk diktare. Ja, mer än så, han var den svenska poesiens aristokrat i vida högre bemärkelse än någon annan af de dock ej så få gammalättade och ädelborna, hvilka diktat på svenska. Ensamt Johan Gabriel Oxenstierna kan tagas till jämförelse och är så ut i fingerspetsarna aristokrat. Snoilsky var det i den grad, att själfva ordet, när man vill tillämpa det på honom, förefaller slitet och förbrukadt för att beteckna det medfödda och oförväribara, som är gammalt blods och sekellång släktförfinings faddergåfva. Men hvarje ord i hans dikter, hvar vändning i hans vers, det han säger och det han förtiger, vittna om detta verkligt aristokratiska, som är lika långt från stelhet som från formlöshet, hvars yra fått gratiens kyss på pannan och icke kan förvilla sig i det simpla eller vulgära, och som i sin sorg af instinkt iakttager försynthetens behärskning.

Jag säger icke, att ett dylikt temperament ärTILL CARL SNOILSKY

247

ägnadt att alstra hvarken den djupaste eller den rikaste poesien. De stora springkällorna flöda nog icke ur så odlad och ansad mark; de kvälla ur vildare, mer vulkanisk botten. De stora skalderna äro de stora hänsynslösa, i hvilkas jord gräs och ogräs spira samman, och ur hvilkas bröst eruptivt spruta eld, slagg och lava, allt det sublima men också allt det burleska och syndfulla, af hvilket väsendena på godt och ondt danas. Men den verklige aristokratens dikt har sin särskilda tjusning. Det ligger i hans måttfullhet och reservation en helgd inför den egna personligheten, som inger vördnad och respekt och som fint särskilde från många alltför öppenhjärtiga skaldebröder den, som öfver en af sina yppersta diktföljder satte mottot: noli me tangere. Det ligger vidare öfver den aristokratiske poetens uttryckssätt den osvikliga distinktion, som gjuter öfver hvarje rad ett skimmer af utsökt eklärering och förlänar ordens möten karaktären af betydelsefullt och öfverlägset val. Snoilskys poetiska språk kan någon gång blifva kallt och torrt — blankt och förnämt förblir det alltid, blankt och förnämt som en vapensköld.

Carl Snoilsky föddes i Stockholm 1841. I hans farfaders, krigsrådet och Boileauöfversättaren, hus vid Storgatan hade den gustavianska vitterhetens patriark, gubben Gjörwell, sin »solitude», sin poetiska läs- och skräpkammare, och skaldens egen far, den blifvande hofmarskalken, var gubbens »älskade grefve Nils». Man ser rottrådarna, genom hvilka kommit till skalden hans darrande känsla för gustavianernas Stockholm. Han var alltid själf248

något af en gustavian i sin lifsåskådning, sin poetiska teknik, sin kärlek till det naturliga och klara. Kan man annat, när ens farfar har försvenskat Boileau?

Stolt och förbehållsam som Carl Snoilsky var, har han mig veterligt aldrig offentliggjort något af rent själfbiografisk natur. Äfven i hans. dikter är det, han direkt biktar och betror oss om sitt lif, beslöjadt och förklädt, omsatt till poetiska erinringsbilder, konstnärligt fristående och lösgjorda från verkligheten. Men ändock känns det i denna stund, då jag sitter med hans diktsamlingar bredvid mig, som kunde jag följa och förstå hans lefnadshistoria från början till slut.

Jag tycker mig se den lille gossen, som vid sin faders, hofmannens, hand skred med »försagda fjät» genom det gamla Rosersberg, medan Desideria sof med kakaduns gyllne bur öfvertäckt, och i slottsgemaken skymtade för gossens fantasi hjältesyner och diktardrömmar, kanondundret och segerjublet från Högland, lefvande på duken af Desprez, och Ossiansk bardalek klingande från parkens mosskummel. Jag ser gossen i »den gamla frökens» rum stirra på väggens skaldeporträtt, igenkänna Bellman på vinlöfskransen och stackars Lidner på hans stora näsa, hörande dunkla vers tona inom sig, medan »gamla fröken» ordar om skärgårdsflottan och Svensksund. Jag ser lyceisten i rektor Bohmans klassiska lyceum med Horatius framför sig.

Latinet, så är det nu en gång ställdt, fick fort försvinna från mångens fält i striden med andra ax,

sjöng skalden sedermera — alltför blygsamt, ty en mer äkta lärjunge af Horatius, än den unge Snoilsky blef, har Romaskalden och världsmannen med den kyliga blicken och det lifsberusade löjet icke fått i många länder. Men ynglingen blef student och frihetssångare på samma gång, ridderlig hyllare af sin ungdoms offer för den fräcka öfvermakten, Polen och Danmark, mindre världsklok och gubbklok än unga poeter i gemen nu för tiden, kännande sig själf som eldtändare, medan valborgs-eldarna knöto sin flammring kring Uppsalaslätten.

Men först i Italien slog hans dikt ut i blom, Hvem har begynt med en prolog som den »inledningssång», hvilken han skref i det gamla Padua i september 1864? Så fullt, så rent, så klart, så brusande klingar hans instrument, att man godt kan tänka, att han kommit till Padua öfver Cremona och aflurat de gamla klassiska lutmakarne deras hemligheter. Det »unga vin», som han skänkte i, hade redan förunderligt mycket af gammalt vins arom och doft, och som ädla viner och god konst tyckas dessa italienska ungdomsdikter också blott vinna med åren. Hur gärna hade man icke en lefvande skildring, en lefvande afbild af den unge Carl Snoilsky från denna tid, då han vandrade på Palatinen med Henrik Ibsen och sjöng sin trotsiga sång om Neros gyllene hus, ung Aladdin, trefaldt gynnad af naturen med bördens, diktens och skönhetens gåfvor.

Men på alla svenska i södern sorglösa och frigjorda Italiafarare vänta förr eller senare banden och bekymren i vinterriket. Efter sin sydländska

vår skulle Snoilsky få en lång och mörk vinter. Knappare, mer förnämt än han i sina sonetter har väl ingen svensk skald tolkat missmodets kris, när ungdomens festljus slockna i hvardagsgryningen och den kalla, första frosten faller. Formen är drifven i ädel metall, hvar dikt fulländad. Här kunde med skäl citeras ett ord från gamle Boileau, perukeste-tikern, som farfadern Snoilsky öfversatt:

Un sonnet sans défauts vaut seul un long poème.

Snoilskys och svensk diktkonsts lyckliga stjärna gaf poeten än en ungdom, än en sydländsk sommar, så ymnig, blå och solkrönt, att Neapelbuktens himmel och vatten bäst harmonierade med dess fullhet. Men midt i lyckan kom längtan, hemlängtan, hemkänslan. Som mången annan kände Snoilsky först i landsflykten fullt sitt hjärtas och sin själs band vid den svenska jorden. Nu stodo till lif alla barndomskrönikans konungagestalter, följda sedermera af alla landets andra stormän, krigare, diktare, forskare. Allesammans har han framställt med en kärlek, som icke — eller åtminstone sällan — framträder i sentimental deklamation, men yttrar sig i den visionens tydlighet och den linje-föringens skärpa, som utmärka hans »svenska bilder». Snoilskys svenska hjältar äro statyer, i hvilka man öfverallt känner plastikerns hand, och hur mejseln smekt det hårda och marmorfasta material, af hvilka de skapats. Hur karaktäristiskt för hans natur, för hans sinne för gräns och kontur, medfödt

och uppöfvadt under vistelsen i södern, är det icke, att den bästa hyllningsdikten till Sverige behandlar

Sveriges karta, där deri lyriska topografien för hvart ögonblick öfvergår till hög relief. Det är af den utomordentliga, aldrig slappade kärleksfullheten i dessa dikters konstnärliga gestaltning, som man kan mäta graden af denne svenska konstnärs och svenska adelsmans lidelse för sitt fosterland.

Hvad Snoilsky lefvat vidare utöfver hvad här ofvan skisserats, är blott en fortsättning utan förnyelse, utdragning af redan gifna linjer. Hvad Snoilsky diktat utöfver de uppslag, som här antydts, är en efterblomstring, oväsentlig för den, som vill se honom i eftervärldens belysning. Ett drag af torka och stillastående vidlåder nog hans senare lefnadsårs diktning. Om hvilken lyriker gäller icke detsamma? Och hvilken har ärligare, mer karaktärsfast hållit sig inom sin naturs gränser än denne man, hvilken in i sin sista samling bevarar sin historiska lapidarstil och sitt kristalliskt slipade, från all symbolisk romantik kemiskt rena språk. Liksom hämtade från en historisk inskrift verka ännu stroferna i den slutvignett, som lyktar Snoilskys diktargärning, slutvignetten till ett praktverk öfver Sverige, och hur stark är icke i sin lakonism denna hans sångmös sista hälsning till den svenska tallen, landets abbreviatyr:

Du tall bland gråa bergen en seg och stolt natur, alltjämt du håller färgen i både ur och skur. Du ännu föreställer det folk, du kände förr, dig sista bladet gäller, du utpost för vår dorr!

Kring Sveas landamären väx, trogna träd, i frid, och må ej öfver skären du randas se en tid, då ondt får öfvertaget, och allting går itu, och svensk af gamla slaget finns ingen mer än du.

Han, som en gång så hänfördt besjungit lager, cypress och oliv, han skulle med sin sista sång hylla den svenska, magra tallen. Den skall susa öfver hans graf, men därför skall där icke heller glömmas musiken från hans ungdoms och mandoms år, den sång från söderns klassiska träd, som ingen gifvit vackrare eko på svenskt tungomål. Där han hvilar i den karga, kära svenska jorden, skall man ändock alltid äfven höra suset från det Sorrento, som han på sin lefnads och sin lyckas middagshöjd kallade sitt hjärtats sommarhem.

SELMA LAGERLÖF.

Selma Lagerlöf är den mest underbara litterära anomali jag vet. Det man trodde för evigt åldradt, har hon förnyat, det man trodde för längesedan öfverlefvadt och graflagdt, har hon gifvit en åter-uppståndelse, som gripit allas hjärtan. I en tid, som framför allt förefaller erfaren och gammal och hvilkens dikt, äfven när den spelar ung, har svårt att dölja rynkorna vid tinningen och det världskloka leendet kring munnen, betraktar hon världen som en för första gången öppnad sagobok och förmår berätta hvad hon ser, så att alla de gamla och öfverkloka rundt ikring också blifva såsom barn och hänga vid hennes mun. I en tid, då den intellektuella beräkningens vågskål afgjordt väger öfver omedelbarhetens, är hon idel öfver bräddarna kvällande fantasi och talar allenast ur sitt hjärtas enfald — med ordet taget i dess stora och bibliska betydelse. I en tid af tvifvel och misstro med hård och obeveklig blick på lifvet har hon detta ömma famntag mot allt lefvande, denna kärleksdruckna hänförelse öfver människor, djur och blommor, som man finner hos den helige Franciscus och andra sydländska helgon med lyckoberusade sångfåglars väsen. Allt detta bildar samman en diktning, som

är fullkomligt enastående i fel och förtjänster och som verkar med nästan mystisk originalitet.

Läran om själavandringen är mig icke kär. Den är för tillgänglig. Det är något upprörande i tanken, att hvem som helst skulle kunna blifva hvad som helst. Det ligger redan tillräcklig bitterhet i den svartklädde danske prinsens ord, att Alexanders stoft blifvit tappen i ett ölfat. Men ännu bittrare förefaller tanken, att Alexanders själ vore stadd på pilgrimsfärd genom mer eller mindre litet hjältelika kroppshyddor. Medan man läser Selma Lagerlöf, är

man emellertid icke långt ifrån att tro på den gamla läran. Det finns öfverallt i hennes historier och särskildt i skildringarna af hennes kvinnogestalter en mängd sällsamma ord af dem, som komma djupt ner från själarnas botten, drag märkvärdiga som uppenbarelser, sagofjärran, men dock af en sanning som är trolsk och oemotståndlig. Sjuttonårigt ungdomssvärmeri och femtioårig kvinnotrötthet, moderskap, nunneextas, häxondska och drottninglycka, de mest skiftande kvinnolifs hemligheter och impulser känner denna författarinna, hvilkens lefnad varit så stilla och undangömd. Sannerligen Selma Lagerlöfs själ har vandrat genom många åldrar och gestalter. Hon har varit en isgrå vala i den bortersta forntiden, siande i stormen, en lifsyr, bortröfvad jarlsdotter och en ångerfull kloster-spåkerska, trollpacka, helgon, häxa och trälinna och ännu mera till. Blott halft förgätna præexistensers glöd, visdom och munterhet fylla hennes historier med deras mäktiga erfarenhetssumma och det underbara suset från gångna tider och nermyllade städer.

Men ej nog därmed. I hennes berättelser råder en logik, som icke är vår världs vanliga, men i sitt skenbart paradoxala sammanhang synes i släkt med lifsprocessens egen dunkla lag. Den gåtfulla musiken bakifrån förhänget ljuder ofta med förvånande klang i hennes ord. Hon har en förmåga att få mening i det absurda och konsekvens i det brutna och osammanhängande, som låter oss studsa till. Ibland inbillar jag mig, att hon gjort bekantskap med parcerna och att de tre tandlösa gamla ödesgudinnorna känt vägen till hennes stuga och vid det stilla eftermiddagskaffet förtäljt henne både ett och annat: Lachesis hur lifvets väf spännes och grundas, Atropos hur dess röda ränning och brokiga mönster danas af den outtröttligt bildande skytteln, Klotho hvadan trådar och schabloner klippas af. I en af sina berättelser, »En historia från Halstanäs», skildrar Selma Lagerlöf en gammal pensionerad, kuriös svensk officer, som använder ålderdomens fritid att väfva sig en stor trasmatta, i hvilken »han väfde in sitt eget och sina vänners lif i en ringa efterlikning af det, som han menade, att han sett framställdt i Guds väfstol».

Denna underbara och sagolika trasmatta kan kallas en bild af hennes eget författarskap. Tras-grannheten saknas nämligen icke i detsamma, icke en viss hemväfd brokighet, hvilkens smak understundom kan vara tvifvelaktig, men allt detta glömmes inför dess oändliga rikedom på mönster och motiv, som verkligen gör den till en enastående efterbildning af världsväfven.GÖSTA BERLINGS SAGA.

Selma Lagerlöf har en gång själf berättat sitt berömda förstlingsverks tillblifvelsehistoria. Hon har berättat, hur denna märkvärdiga saga, nu känd och älskad så långt svenskt språk når och vida därutöfver, omsväfvade hela hennes barndom och ännu, då hon var ung flicka, mötte henne på alla vägar i Värmland. Sagan var bofast i hennes eget hem och gjorde föräldrar, vänner och besökande till sina talemän, den stod på meden, när hon åkte genom skogarna, klingade från de gamla tafflarna på herrgårdarna, till hvilka hon kom på besök, sjöng hela den ljusa sommaren kring Fryken, hennes hemtrakts vackra sjö. Men det oaktadt var det långt därifrån, som hon fick tanken på att själf nerskrifva sagan och föra den ut i världen. Det var långt senare, under en vandring på Malmskillnadsgatan i Stockholm, mellan Hamngatsbacken och brandstationen, som idéen kom på henne, idéen att skrifva fosterbygdens, fädernelandskapets saga.

Stockholms stad borde på ett af husen där sätta upp en koppartafla med inskrift om tilldragelsen för att åtminstone äga något förtroligare minne af Gösta Berlings och Jerusalems författarinna. Mig veterligt har hon aldrig skrifvit en enda rad om Stockholm och säkert gjort rätt däri. Men den lilla seminaristens märkvärdiga promenad på Malmskillnadsgatan, som eljest äfven för en ortodox stockholmare icke kan räknas till de särskildt poetiska eller inspirerande gatorna, borde hugfästas.

Men emellan detta, den första undfångelsens ögonblick och utförandet lågo långa år. Selma Lagerlöf har själf tillstått, hur svårt hon hade att finna den rätta poetiska formen för dessa bilder och sägner från hemtrakten, hvilka dock allt mer och mer bemäktigade sig hennes fantasi och längtade efter diktens befrielse. Först sedan hon gjort sin uppgörelse med samtidens verklighetsdiktning och förstått, att dess byggningssätt icke passade hennes fantasivärld, begynte Gösta Berlings saga taga gestalt. Allbekant är, hur Iduns pristäfling 1890 uppenbarade sagan och dess berätterska för världen och hur hon sedermera under 1891 ändtligen fick förverkliga den

mångåriga drömmen och skrifva det gamla Värmlands prosaepos.

Allt detta har Selma Lagerlöf själf förtäljt på sitt egendomliga vis i den lilla självbiografiska uppsatsen »En saga om en saga». Men litteraturhistorien kommer näppeligen att nöja sig med denna lyriska skildring och dess summariska konturteckning af bokens tillkomst. På de tio år sedan boken kom ut, har »Gösta Berlings saga» icke blott blifvit ett klassiskt verk, men också visat sig vara ett datum i den svenska diktens historia. Jämte Verner v. Heidenstams tidigare offentliggjorda »Vallfart och Vandringsår» inleder den ett nytt skifte i vår vitterhet, 1890-talets sällsynt rika och lödiga alstring. En bok, så egendomlig och genialisk, så betydelsefull, vill man hafva nogare reda på. Man vill i enskildheter lära känna författarinnans ställning till den tradition, af hvilken hon danat sin dikt och till de lefvande modeller, hon möjligen användt för sinagestalter. Detta har icke blott synnerligt intresse för vår uppfattning af Selma Lagerlöfs skaldiska egenart och hennes betydelse som folkfantastikens representant i en kritisk och reflekterad tid, men intresserar oss äfven af historiska grunder. Det Värmland från 1800-talets början, som skildras i Gösta Berlings saga, har skänkt Sverige några af dess allra största personligheter och poeter. Med spänning fråga vi oss själfva, är det detta romantiska Värmland, som den unge Esse Tegnér såg, då han for med flickorna Myhrman på Persmässoresa till Karlstad, och som den unge Erik Gustaf Geijer skymtade, då han åkte i vinternattsnön mellan de gamla järnbruken och till tonerna från Boccherinis kvartetter, nyss spelade vid vaxljusen, såg för sig de unga vackra dragen af fröken Anna Lisa Liljebjörn?

Om förhållandet mellan verkligheten och Gösta Berlings saga är dock ännu föga kändt. Birger Schöldström, såsom Iduns prisdomare själf en af upptäckarna af Selma Lagerlöfs inkognito och genialitet, har gjort en liten identifiering af topografien i Gösta Berlings saga och påvisat den fantasifulla diktens rotfasthet vid torfvan. Selma Lagerlöfs som det tyckes af outtömlig sagorikedom fyllda land är Frykdals härad, Löfvens långa sjö Fryken, Värmlands Como, och de högst underbara gårdarna och bruken kring dess stränder, allt ifrån själfva det höga Ekeby, kunna nämnas med verkliga namn. Hvilken tyst aning känner icke läsaren af Gösta Berlings saga bestyrkt, då han finner, att det kanske vackrast, säkert ömmast skildrade af alla dessa ställen, Lilliecronas hem, öfver hvilket hvilar ennytestamentarisk idylls daggiga morgonfrid, i själfva verket hette Mörbacka och var Selma Lagerlöfs eget föräldra- och barndomshem!

I fråga om de verkliga typerna i Gösta Berlings saga är det enda, som finnes, en liten uppsats af författarinnans landsmaninna Eva Fryxell. Den är flyktig och ofullständig men lämnar dock upplysningar af värde. Där får man veta, att det i Gösta Berlings saga knappast finnes ett enda verkligt porträtt — om icke kaptenskan på Berga, den blida, öfverspända romanläserskan, hvilken Eva Fryxell själf hört berätta historier de långa vinteraftnarna. Men om det i Selma Lagerlöfs värmländska människogalleri icke finns en enda fotografisk afbildning, hittas där sannolikt icke heller en enda gestalt, som icke utgått från någon bestämd förebild. En originell fritänkare — berättar t. ex. Eva Fryxell — hade verkligen deponerat ett manuskript i Svartsjö kyrka, men han hade för öfrigt intet gemensamt med farbror Eberhard. Intressantast är härvidlag hvad författarinnan skrifver om själfva majorskans figur. »Sant är, att en gammal dam i de nordligaste trakterna af Värmland klädde sig högst manhaftiga köpslog med bönderna, hade stor makt inom orten och uppträdde nästan karlklädd. Som barn såg jag henne på prästgården och minnes ännu den gröna saffianskasketten på de grå lockarna.» Af en dylik liten silhuett får man ett lustigt intryck af, hur verklighet och dikt beröra hvarandra i Gösta Berlings saga. Men om man samtidigt har lefvande för sig Selma Lagerlöfs grandiosa och djupsinnigt tänkta majorska, anar man hela vidden af dendiktarkraft, som behöfts för att af dylika hågkomstens och anekdotens skuggspelsdockor skapa bokens storromantiska, om också en smula sagotöckniga figurer.

Den som emellertid vill hafva en verklighetskontroll på hela denna värld, som i fantastisk belysning skymtar i Gösta Berlings saga, den kan i någon mån erhålla detta af några små glömda böcker af en värmländsk sedeskildrare, en ren dilettant, som på gamla dagar nerskrifvit sina minnen konstlöst och utan anspråk. Det är »Hågkomster från ungdomen» af Henrik Liljebjörn, en militär, tillhörig en gammal värmlandssläkt befryndad med familjen Lagerlöf, Erik Gustaf Geijers svåger. I hans anteckningar lär man känna den alldagliga verkligheten från Gösta Berlings tid. Han skildrar de gamla, dystra herrgårdsbyggningarna med sina höga tak i

afsatser, järnskorstenar och låga, nära kvadratiska fönster med små, ofta i bly infattade rutor. Stora förstugor gingo genom husen, till hvilkas våningar ledde »mörka, branta och trånga trappgångar». »Väggarna voro behängda med oljemålade väftapeter, någon gång gyllenläder och senare äfven papper med förgyllda stjärnor eller kronor på mörk grund. Rummen voro dystra, med sparsam dager genom små gröna rutor och tungt möblerade med skåp och länstolar af ek. Kakelugnarna voro af mörk färg, stodo på små svarfvade stolpar och erbjödo på sådant sätt under eldstaden ett af kattor och knähundar mycket gouteradt gömställe.» Är det icke just så man föreställer sig herrgårdsrummen i Gösta Berlings saga? På sammavis ser man framför sig i dessa anteckningar tidens människor: herrarna med stor coup de vent under de svarta kastorhattarna, hvita spännhalsdukar, frackar med korta lif och långa smala skört, krås, hophållna af kråsnålar med stora solitärer, damer med korkskrufslockar i pannan och stora sirade krokkammar på hjässan, dräkter i förborgerligad empire, mjukt fladdrande kring gestalterna, hängande medaljonger på halskedjan och hvita strumpor. Dessa människor samlades till långa, ystra festiviteter kring bålarna och dansmusiken. »Det fanns arrack den tiden, så aromatisk, att man blef glad af bara lukten», skrifver Liljebjörn. Jag vill inte pådyfla Selma Lagerlöf några onyktra vanor, men den märkvärdiga arracken och dess brygder med citron och pomerans i ostindiska bålar tror jag, att hon smakat. Ty dess anda sväfvar i kavaljersbyggningen på Ekeby med ett hett, sydländskt rus. Den hårda vinternaturen ikring ökade sällskaplighetens puls och tempo, ty rundt kring de gamla gårdarna sträckte sig ännu stora skogar, i hvilka vargen och lodjuret — göpa som det kallades och som Liljebjörn heller icke glömmer — huserade, där finnarna kommo i bälgvantar och hundskinnsmössor ur skogarna och de svarta tattarna drogo fram med sina kvinnor bärande barnen på ryggen och i stulna lumpor. Men det är icke blott företeelsernas yta, som väl stämmer samman hos den gamle värmländske knekten och den moderna författarinnan. Äfven själfva typerna hafva sina likhetsdrag. Liljebjörn gifver t. ex. en hänförd skildring af en i Värmland berömd skönhet, Ebba Aminoff, så firad och fjäsad, att enafundsjuk dam i trakten en gång sade, att talar man om det högsta väsendet, tror folk att man menar fru Aminoff. Man läse skildringen af denna skönhet, som brefväxlade med Karl Johan och af somliga ansågs hafva varit hans älskarinna, som hade stora världens glans öfver sig och i Värmland bokstafligen blef solen i Karlstad. Hennes ögon voro underbara, »matt gråbrunblå», hyn ansågs vara hjälpt med konst, »men om så var, var det en konst drifven till sin höjd och bevisade smak hos mästaren». I dansen rörde hennes fötter knappast golfvet, »hon simmade på tonernas vågor». Fräs och gouffrerade remsor omgåfvo »som skyar hennes späda varelse». Liljebjörn uppgifver, att hon var lika ädel som förtrollande. I sådant fall synes hon läsaren af Gösta Berling hafva kunnat vara en syster till grefvinnan Märtha Dohna.

Men allt detta är blott antydningar utan anspråk. Meningen är endast att visa sanningen af Selma Lagerlöfs »saga». Den har sugit till sig traditioner och minnen af en hel provins' lif och därför också erhållit den särskilda ursprunglighet och genuina kraft, som utmärker poesi ägande hvad tyskarna kalla jordlukt, det oslitna, lokala sambandet med marken, med ett visst landskap och all dess lefvande safter.

Efter dessa korta vinkar om Selma Lagerlöfs förhållande till sitt stoff, kommer turen till hennes egna litterära förutsättningar. Intressant vore att veta något närmare om hennes ungdoms älsklingsförfattare och öfver hvilka böcker hon drömt under sina utvecklingsår. Ty originell i den barnsligameningen, att hon ingenting läst och ingenting lärt, är hvarken hon eller någon annan författare af rang. Den store svenske skald, hvilkens namn Gösta Berlings saga genast förde på mångas läppar, är säkerligen icke med orätt nämnd som en af hennes andliga förfäder. Likheter med Almqvist, sannolikt både beroende på direkt inverkan och inre släktskap med Törnrosskalden, gifvas onekligen i Gösta Berlings saga. Selma Lagerlöf har något af samma fantasifulla naturmystik och något af hans förmåga att låta stämningen i ett landskap illustreras af med detta sällsamt hophöriga inbillningsväsen, människor eller djur. »Nygårdsflickan», Gösta Berlings olyckliga och svagsinta trolofvade, är en sådan Almqvistsk naturgestalt, halft en människa, halft en personifikation. En bunden dyster natur, en outvecklad primitiv folkklass är oklart symboliserad i denna flicka med det svarta håret och det regelbundna men själlösa madonnaansiktet. Gösta Berlings hänsynslösa lek med denna osälla varelse och hans hjärtlösa likgiltighet inför hennes död erinrar lifligt om Richard Furumos nyromantiskt öfverlägsna mystifikationer. Det är för öfrigt icke utan, att Gösta Berlings figur har något, som för tanken till Almqvist själf.

Denne afsatta, dämoniska präst med sin erotiska mångsidighet, sitt poetiska och musikaliska geni, sin passionerade nyckfullhet och sin utopi om att få frid i ett idealiseradt bonde- och nybyggarlif i den värmländska naturens ensamhet erinrar på månget vis om Almqvist, fastän skillnaderna ju också äro stora. Typernas yttre olikhet talar redan sitt otvetydiga språk. GöstaBerling är en värmländsk tenor, en ljus, försupen Aladdin, Almqvist en mörk, i sin egen gåtfullhet förvillad Noureddin. Den store skalden var nämligen också en djupsinnig tänkare, medan damernas och kavaljerernas Gösta aldrig haft en egen tanke i sitt guldlockiga hufvud — han, liksom sagans andra personligheter hafva barns släta hjärnor.

Af nyare skalder synes det mig blott vara en enda, som gjort djupare intryck på Selma Lagerlöf — Björnson. Inflytandet från honom ligger icke på ytan, men det finns på botten af Gösta Berlings saga. Det framträder, tyckes det mig, mångenstädes, i själfva det glada, direkta greppet på motiv och människor, i naturskildringens lekfulla, litet barnsliga sagostil, i känslan för folket och de ursprungliga lefnadsmakterna, i kärleken till sägen och krönika, i åskådningens moraliserande optimism. Båda hafva lärt af de isländska berättelserna och kunna midt i ordrikedomen verka med en storartad lakonism, båda känna sig som folkuppfostrare, hos båda råder gärna en stämning af söndagsskola, båda äro icke alldeles fria för en släng af predikosjuka. Jag skulle mycket misstaga mig, om icke Almqvists »Törnrosens bok» och Björnsons »Fortællinger» varit de verk, som starkast berört författarinnan till Gösta Berlings saga.

Men jämte denna påverkan och väsenslikhet hittar man i Selma Lagerlöfs förstlingsarbete ett tredje inflytande af långt sämre beskaffenhet — icke af någon viss författare eller något visst verk — men af en hel litteraturart. Jag skulle vilja kalla det reminiscenserna från lånbiblioteket. Jag ärsäker på, att Selma Lagerlöf studerat alla de gamla romaner, som kaptenskan på Berga brukade ligga och läsa i sin säng och ännu fler små oktavband ur de gamla herrgårdsbiblioteken. Hennes stora förstlingsbok är nämligen icke blott en gammaldags saga, den är också en gammaldags roman och då icke heller hälften så bra. Sagan och romanen hafva helt olika sätt att handskas med tingen. Sagan låter alla händelser, äfven de otroligaste, gälla hvad de kunna och bryr sig icke om att söka förklara dem — romanen vill visa själars och gärningars sammanhang. Olyckligtvis nöjde sig den romanlitteratur, på hvilken jag här anspelar — 1830—50-talens sensationella roman, den, hvilkens typiske målsman i Frankrike var Sue och som fru Carlén och Blanche representera hos oss — med en skenpsykologi, hvilkens hufvudregel var, att hvarje orsak skulle hafva den störst tänkbara verkan. En ädel kvinna blef bedragen af sin älskare, vipps måste hon sjunka ner i dyn och hämnas på hela karlkönet som en vampyr; en bof afväpnades på sin förbrytarstig af ett barns oskuld och förvandlades med ett trollslag till en ljusalf. Det fick icke gå för mindre. Ytterligheterna berörde ständigt hvarandra i denna litteratur, som alltid laborerar med svart och hvitt, djäfvul och ängel, och där människorna slungas af sina lidelser upp och ner, från topp till afgrund, som spån på stormböljor.

Selma Lagerlöf, som ofta har underbar instinkt och hvars lyckliga och osälla varelser i stora ögonblick tala och tänka, så att man tycker sig stå inför fullkomlig clairvoyance, använder ej sällan dennamelodramatiska psykologi med dess konventionella och våldsamma karusell emellan kärlek och hat, svek och uppoffring. Detta lynne finns hos Gösta Berling själf och framställes såsom speciellt för hans väsen, men äfven hos en mängd andra af bokens personer, Melchior Sinclaire, Anna Stjärnhök, den äldre grefvinnan Dohna m. fi. Men tusen gånger hellre tager man då hvilket bizarreri som helst ur sagan än denna talmipsykologi, på hvilken man skall tro, och dessa dämoniska lidelser ur de dåliga romanerna från våra föräldrars ungdom.

I hop med denna romanaktighet slår slutligen Selma Lagerlöfs sätt att väl anslå de starkaste dissonanser men ändock alltid upplösa dem i harmoni. Denna romanlitteratur älskade tillvarons mörka sidor, den fördjupade sig i stormen och afgrunderna, men både författare och läsare hade en trygg känsla af, att man till sist ändock skulle komma på det torra. Den svarta sepian fick rinna i floder, men slutet skulle vara sol. Tidens estetik ville så. Borgardömet, som var publik, ville hissna inför tillvarons hemskhet, men sedan återfinna sin kakelugnsvrås välbehagliga ro. När Selma Lagerlöf i två volymer med all en kvinnas beundran för vildhjärnor och intresse för manliga syndare skildrat kavaljerernas oförbätterlighet, omvänder hon dem till sist. Det är i detta alltför mycket hjärtevärme och pedagogik. Man tänke sig Fredman och Movitz med hvar sin mugg ölost framför sig. Synen

vore icke glad; och det värsta är, att dylikt icke blott skämmer en enstaka episod — i en så utomordentligt rik bok som Gösta Berlings saga skulle det betydamindre — men det kastar skugga öfver hela verket och förringar den allmänna illusionen af scenerna och gestalterna. Hvarför fingo icke kavaljererna oförbätterliga med bleka, stolta pannor fara af från Ekeby i sina gamla åkdon och till det sista fortsätta sina lustars odyssé? Hvarför skulle Sintram straffas och dö på slutet? Dör den onde Sintram någonsin?

I ofvanstående rader är det yttre stoffet till Gösta Berlings saga samt de litterära förutsättningarna hos dess författarinna vidrörda — det viktigaste återstår, det som gjort verkets originalitet och storhet, Selma Lagerlöfs egen skaldebegåfning. Af naturen tillhör hon säkerligen vår litteraturs rikaste diktarlynnen. Redan från början finnas hos henne förenade trenne, sällan fredligt samboende gåfvor: en orädd och visionär inbillningskraft, flödande, ursprunglig berättargåfva och en känslans rikedom, som måste skänka allt, lefvande och dödt, ett famntag af djup och mild mänsklighet.

Fantasiens must och styrka är det som först och sist förvåna i Gösta Berlings saga. Där talar en fantasi utan spår af anemi, ett naturbarns tygellösa, muntra och spelande inbillning, icke vingslagen mot stadsboningens kammarvägg eller tröttkörd i enformigheten af dess gator, vand vid fria färder i en af sägner och saga fylld natur, och en natur utan ensidighet, hvarken enbart af mörk vildmarkskaraktär, som för alltid gifver en föreställningsvärld fasans och dysterhetens prägel, eller af den leende art, som gör drömbilderna lyriska och sväfvande, utan egendomlighet eller fast gestaltning. Det Värmland, i hvilket hon vuxit upp, hade djup, mörkskogstrakt med rofdjur och tattare, men också ljus sjöbygd, och i luften öfver det hela sväfvade den fabuleringskonstens glada lögnaktighet, som hon själf gärna gör till karaktärsdrag hos sina värmländska landsmän. Öfverallt i Gösta Berlings saga märker man också, hur hennes fantasi njutit att riktigt få skära till i växten. Dygder och lyten stegras öfverallt i hennes böcker till det fantastiska och måttlösa. Liksom kvällsljusets skuggbilder blifva hennes personer gigantiska och försvinna med konturerna i dunklet. Den gamla grefvinnan Dohna varder, när hon plågar sin unga svärdotter, en af sagans onda drottningar och styfmödrar, och Melchior Sinclaire dum och elak som ett bergtroll. Om logiken får sitta emellan, bekymrar det författarinnan mindre, och äfven — det måste erkännas — läsaren, som har sin fröjd åt denna inbillnings dristiga och fria spel. Selma Lagerlöfs inre synsinne har dessutom en anmärkningsvärd skärpa. Bildernas visionära påtaglighet och makt nertysta ofta alla prosaiska invändningar.

I följe med denna friska inbillning går en medfödd berättarkraft. Af naturen tillhör Selma Lagerlöf de stora förtäljarnes ras. Som de diktar hon episkt och cykliskt, ständigt på bredden, utan att någonsin tröttna vid att foga episod till episod. När hennes böcker sluta är det därför, att böcker måste sluta en gång, men aldrig därför, att ämnet är uttömdt. Hennes försök att tvinga samman alla sagor och berättelser inom en gifven ram äro också mycket tafatta, och förgäfves söker hon åstadkomma någon egentlig dramatisk utveckling i sina verk.Hos henne gälla icke de vanliga tyngd- och hastighetslagarna — farten är densamma hela vägen. Som hos alla rena epici brusar bölja på bölja, och trots det lyriska skrifsättet är det något jämnt och enformigt öfver rytmiken i hennes diktning. Sannolikt lönar det heller icke mödan för henne att eftersträfva en sluten och helstöpt kompositionsform. En sådan är icke möjlig, när man ständigt rör sig i ett och samma plan, i breddimensionen med bilderna uppradade bredvid hvarandra, i stället för att röra sig på djupet och låta händelserna kausalt utveckla sig ur hvarandra. Selma Lagerlöf får nöja sig med att komponera som Homer — det är icke galet heller och så kan man, som bekant, med den metoden slumra till ett och annat litet tag, utan att det nämnvärdt behöfver störa helheten.

Det sista afgörande draget i Selma Lagerlöfs diktartemperament, som förlänat Gösta Berlings saga dess alldeles särskilda ton och stil, är hennes utomordentliga subjektiva känslighet. Den flödar genom verket från första raden till den sista. I de två tjocka delarna finns icke ens nämndt ett dödt föremål, på hvilket icke hennes öga tyckes hafva hvilat med kärleksfullhet och som hon icke synes hafva smekande öfverfarit med sin varma hand. Det är denna kärleksfullhet, som låter henne ständigt tala med själf i sina berättelser och som låtit henne använda utropstecken i större mängd än sannolikt någon annan författare. Det är icke utan, att man blir trött på alla dessa interjektioner med Åh och Ah och önskade, att framställningen ibland till omväxling gåfve anledning till ett stilla

— tankstreck.Men man kan icke önska dem borta, ty med dem sammanhänger stilens och tonens hela egendomlighet. Det mest egendomliga för hela hennes framställningssätt är nämligen, hvad man med ett konstord vill kalla ett beständigt antropomorfiserande, ett beständigt förmänskligande af det hon talar om, natur, ting, lifsmakter, såväl som abstrakta begrepp. Allt som finns ikring människan, lefver för Selma Lagerlöf människans eget lif, har hennes föreställningar och skepnad. Sorgen, afunden, svälten, döden hafva för henne bestämda utseenden och klädedräkter. Hon ser dem för sin fantasi på samma vis, som hon ser sina egna anförvanter eller som historiska gestalter. Inne i hemmen lefva bohag och möbler sitt hemlighetsfulla lif parallellt med ägarnas och påverkadt af deras sinnens kast och växlingar. Ute i naturen fortsättes männisikolifvets strid, återklingar dess längtan, och därvidlag finns ingen gräns mellan organiskt och oorganiskt. Alltihop är en och samma underfulla saga. Den, som kan läsa i människoögon, kan också läsa i blomkalken, och den, som förstår människoröstens uppenbarelse af själens hemligheter, förstår också fåglalåt och gransus.

Man brukar kalla en sådan världsuppfattning ursprunglig och sagoaktig. Dock är det mycket att särskilja härvid, och om diktens olika sätt att antropomorfisera skulle en för många sidor af mänskligt själslif upplysande undersökning kunna skrifvas. Här vill jag blott påpeka, att om åtskilligt i en sådan sinnesförfattning verkligen är primitivt är åtskilligt åter sentimental konstruktion, justkännetecknande »sena tiders barn». Ingen, som verkligen berörts af den gamla folkdiktningen — termen här använd för att i allmänhet beteckna litteratur från tider, som för oss med mer eller mindre rätt förefalla primitiva — kan undgå att märka skillnaden mellan den homeriska världens mytiska gestalter och naturpersonifikationer eller den nordiska folksagans fantasigestalter och Selma Lagerlöfs halft allegoriska, sällan mer än till en tredjedel lifsbesjälade väsen. Hur frodig, hur konkret och stark är icke den fantasi, som skapat skogsrået, trollet och helhästen, mot den, hvilken till exempel låter slätten och bergen samtala på följande vis:

Slätten klagar öfver, att den har liten plats och dålig utsikt.
Du är dum, svara bergen, du skulle bara känna hur det blåser här nere vid sjön. Det behöfs minst sagdt en gråstensrygg och granpäls för att stå ut med sådant. Och för resten kan du vara nöjd med att titta på oss.

Dylik barnslig fantasilek tyckes mig vara af det billigaste slaget, och af sådant vimlar det i Gösta Berlings saga. Mycket af dess anmärkta pjollrighet beror på dylik slapp och mekanisk sagostil, omöjlig i hvarje romanskt land och alltför mycket brukad i nordisk dikt. Därmed vill icke vara förnekadt, att Selma Lagerlöf i djupare och starkare ögonblick kan nå utomordentliga resultat med sin poetiska antropomorfism. Exempel härpå finnes i mängd i Gösta Berlings saga och öfverallt i hennes verk. En triumf af denna skildringskonst firar hon i sin berättelse »En herrgårdssägen» med sin af en nästan mytisk styrka och åskådlighet burnaframställning af gamla fru Sorg, som man i svart krusflor och lugglös, svart sammetskappa ser åka upp på en svensk egendoms gårdsplan och anmälas i förmaket: det förefaller lika naturligt, som det vore fru Pettersson, som kom.

Min korta teckning af Gösta Berlings saga är blott en konturritning, men i den riktning, som ofvan antydts, förefaller det mig som den framtida utläggningen och kritiken af arbetet skulle gå. Trots detta vill en kritiker gärna afsluta en studie öfver Gösta Berling med en reservation mot sig själf. Sällan äro förtjänster och lyten så olösligt förenade, som i detta arbete, och båda hafva kanske lika mycket bidragit till verkets utomordentliga omtyckthet. Med sina skönheter och skönhetsfläckar är Gösta Berlings saga bland det mest svenska, som någonsin diktats. Smaklösheter och puerila ställen finnas i boken i mängd, men också sidor, som nå upp till den verkligt stora diktens fria, solbekrönta höjder. Man konstaterar arbetets estetiska fel, som felen hos en förtrollande varelse, hvilken man icke kan tänka sig utan dem — och därför icke ens vill önska annorlunda.

ANTIKRISTS MIRAKLER.

En af de sinnrikaste berättelserna i Gösta Berlings saga är historien om urmakargesällen Kevenhüller, som af skogsfrun fick gåfvan att med sinatvå händer kunna utföra hvilket konstverk han ville men »blott ett af hvarje slag». Selma Lagerlöf har själf tydt allegorien. Skogsfrun är snillet, och den stackars urmakargesällen, som icke förstår förbehållet vid hennes gåfva, konstnärn. Om det i denna berättelse lurade en smula vemodig självironi, en undran inför det egna konstnärsskapet och hur dess vingar skulle bära, sedan författarinnan förverkligat sin saga,

sin barndoms och ungdoms bok, visade sig all sådan farhåga snart öfverflödig. Selma Lagerlöfs andra bok »Osynliga länkar» är på sitt vis ännu större och mer löftesgifvande än Gösta Berlings saga — den är det så till vida som författarinnan här visat sig mäkta de mest olikartade uppgifter. I dessa nya historier talar fornsagans djupa, skrämmande röst men också idyllens veka, lekande stämma, urskogens och trädgårdstäppans stämning finns där sida om sida, medeltida legender och modern novellistik. Det är, som författarinnan njöte af att på den mest skilda mark sätta ner sin borr och öfverallt tvinga fram diktens dolda källsprång. Ojämn är visserligen denna samling. Moderna stadsämnen passa icke Selma Lagerlöfs lynne eller stil, och understundom, som i den mycket ledsamma berättelsen »Fru Fasta och Petter Nord», täckes all konst af bara talesätt och arabesker. Men hvilket mästerstycke af fosterländsk idyll, genomandad af svenskt humör, är icke »Dunungen», och månne någonsin nordisk fornålder tolkats så underbart och genialiskt som i berättelserna »Stenkumlet» och »De fågelfria» med en så storartad fläkt af den svenska ödebygdens urväsende?Dock, ännu starkare än dessa spridda berättelser vittnade Selma Lagerlöfs andra stora prosaepos »Antikrists mirakler», att hennes genialitet var oberoende af ämnets lokala natur, att hon var långt mer än blott en fantastisk memoarberätterska af sin ungdoms minnen och hembygdens sägner. Hon, som är så otroligt svensk och hvilkens diktning synes hopvuxen med själfva den svenska jorden, vågade där försöket att dikta om en värld, som var rena motsatsen till hennes egen, hon, som stod så långt från den kulturella tillvaron, vågade slå upp sina tält i en urklassisk bygd och i stället för skogs- och järnlandet uppe i norden skildra Sicilien. Det är också intressant att efterse, hur detta vågstycke utfallit, som närmare visar både vidden och gränserna af hennes diktarbegåfning.

Antikrists egen figur är en af den bibliska legendvärldens minst bekanta typer.

Af alla de stora italienska renässanskonstnärer, som i färg och bild sökt framställa de ångestfyllda skräcksyner, som i medeltidssägnerna föregå och beledsaga världsundergången, från vattnens stillastående och plantornas blodsvett tills den yttersta rättvisans Tuba mirum dånar genom rymden, har ingen mer än Luca Signorelli skildrat Antikrists gåtfulla gestalt. Dunkelt skymtar hans dämonfigur i bibeln, den falske Kristus, som med sina osanna under skall bringa människornas tro till förryckthet, djäfvulens siste utsände i kampen om jorden, världslighetens listigaste och siste konung, predikande syndens och köttets sak under Messiasmasken. Figuren är, som man ser, knappast tillgänglig förden bildande konsten, åtminstone i naivt och oreflekteradt formande tider. Den är, som det sagts, en logisk kontrast, »genom hvilken den dualistiska tron vill höja glansen af sina ljusgestalter: liksom Kristus är Guds människoblifvande är Antikrist djäfvulens. Är djäfvulen Guds apa, är han i sin förvandling till den onda idealmänniskan frälsarens.» Roskoffs bekanta verk »Djäfvulens historia» och många andra arbeten öfver den medeltida legendvärlden låta oss närmare känna de sägner och tankar, som knyta sig till Antikrist, men alltid framstår han som en förståndsmässigt uppkonstruerad symbol, den onda principens sista inkarnation i striden mot himmelen, varslande om tidernas fullbordan just genom sina försök att föra människorna vill med de tecken och åthäfvor, som tillkomma förlösaren och världsdomaren.

Denna sagogestalt passar i dikt bättre än i konst. Den var också ej ovanlig i mysteriernas bibelspel. På en kyrkvägg kom den först med Michelangelos store föregångare Luca Signorelli i hans stora cykliska framställning af yttersta domen i Orvieto, till hvilken han sannolikt inspirerats både af mysteriebanornas uppträden och af botpredikanternas flammande vältalighet.

Det är från freskerna i Orvieto Selma Lagerlöf fått själfva den sammanhållande idéen och ramen till Antikrists mirakler. Med en modern omtolkning, som är mer fyndig än verkligt innehållsdjup, låter hon Antikrists tid vara socialismens, och den undergörande Kristusbild, som representerar hans kommande, bär på pannan lyckoteoriens lösenord»Mitt rike är endast af denna världen.» I det afslutande samtal mellan den helige fadern och den trohjärtadt enfaldige landtpatern, som velat bränna den undergörande bilden, hvilket lyktar hela verket, pressas denna tankegång till det prosaiska, i det författarinnan tager fasta på Leo XIII:s bekanta uttalanden i den sociala frågan, och förbinder dem med sin tankegång. Kombinationen är skickligt, ja fint gjord, och ändock är det som om sägnens must förtunnades och förflyktigades i denna tolkning. I det hela är ramen det minst lyckade i denna bok. Inledningen är rent tråkig. Författarinnan sträfvar där efter en historisk stil, som ej passar henne. Så mycket gladare är man att kunna framhäfva, att hela detta ytterverk föga betyder för bokens helhetsintryck. Det är ett

praktfullt men tomt skal till en lyckligtvis så mycket mera lefvande kärna — och denna kärna är historierna om »folket i Diamante».

Liksom Gösta Berling bort kallas »Kavaljererna på Ekeby», och författarinnan aldrig ens bort försöka att göra en organiskt sluten komposition af dess historier, hade också denna gång hennes skildringar vunnit på frånvaron af den ansträngdt och konstladt utspunna intrigen, hvilkens tråd ofta tappas bort i det otal af små berättelser, noveller och legender, som utgöra arbetets verkliga och — skyndom oss att med beundran och tacksamhet erkänna det — också utomordentligt fängslande innehåll. Liksom i Gösta Berling är hufvudpersonen denna gång också det minst intresseväckande. Denne »sista Alagona», den sicilianske bildskäraren, som växer upp, blir sin hemstads afgud och i sällskapmed Da Felice och Bosco kastas i fängelse såsom upprorsman och socialist, har lika mycket som den dämoniske värmlandspoeten öfver sig ett drag af »hjälte», skvallrande om en naiv kvinnofantasis naiva beundran och erinrande om gamla romaner af just ej det allra bästa slaget från stramaljbroderiernas och kanonlockarnas tidehvarf.

Så mycket mästerligare har författarinnan skildrat omgifningen, där han lefver, kvinnorna, som älska honom, alla de hundratal af original, som lefva och vistas i hans hemstad, det sagoromantiska Diamante. Näppeligen har någonsin i svensk litteratur (och för öfrigt ej heller ofta annorstädes) söderns och sydländskt lynne setts i så förälskad soldager, skildrats så förtjusande, med en sådan stämning af paradisvår. Det är sång och doft, som strömma berusande i klarblå luft, och hjärtan, som öppna sig med stora utslagna blommors fullhet.

Diamante är en liten stad som Taormina eller någon annan ort vid Aetna.

Diamante är en understad — alla dess gamla kyrkor och palatser och människor så fulla af märkvärdigheter, sällsamheter och betydelsefulla lärdomar, att man ingenstädes hittar maken. Tro icke, att någonting finns i Diamante, som icke gömmer en historia. Du och jag kanske icke skulle se det, men Selma Lagerlöf, hon vet det, och man tror henne. Diamante är den mest förtjusande och spännande stad i världen. Den har hjältar, bofvar, skalder och undergörare. Du slår upp Bædeker för att finna denna sicilianska sagostad, som omgifven afpalmkronor och mandelblommor, med flöjlar och tinnar tindrande i solen, tycks gömma allt hvad ungdomspoesien drömt om af legend och äfventyr — och du längtar att höra klockorna i dess dom, den ärevördiga San Pasquale.

Men om allt detta verkar som sedt genom en gnistrande drömslöja, är underlaget icke dess mindre verkligt. Diamante finns, hvad nu staden må heta i realiteten, och alla dess typer, original och ryktbarheter också: de ruinerade ättlingarna af spanska grander, som stå i topplufva i butikerna, men i högtidliga ögonblick röja sitt gamla blod, improvisatörerna och sagoberättarna, de milda andliga med breviarierna under armen, teaterdirektörerna, som hålla konstens fana högt och spela Carolus Magnus' krönika och passionshistorien med sina marionettdockor, de djupsinniga tiggarna, de sträfvande arbetarna, mannen med de onda ögonen och alla de andra. Och ännu starkare lefva Diamantes kvinnor, gamla och unga, från den visa stadsförsynen, donna Elisa med alla sina berättelser och råd ända till det varma unga blodet, donna Micaela, hvilkens kärlekshistoria är bokens hufvudhandling, tolkad med en innerlighet, en skönhet, en naturlighetens poesi, inför hvilka alla loford verka groft, så genombäfvad är skildringen af allt hvad ett kvinnohjärta kan känna vackrast och varmast.

Hela denna bok är en hymn till södern. Det som dessa berättelser skildra och prisa, är det lyckliga och naiva hjärtelaget, den öppna naturligheten, som känner enkelt och starkt och förstår att tolka känslorna med det medfödda behaget hosälsklingsbarn, för hvilka det aldrig tryter klingande ord, bilder och nobla åtbörder. Allt detta, som är motsatt nordens tafatta och famlande tunga, nordens tröga och senfärdiga hand, är det som Selma Lagerlöf förälskat sig i. Hon är värmländska, och värmlandsdiktarna hafva fått som apanage af sin hembygd fabuleringssinnet, berättelselusten, ordfarten och det på botten öppna och muntra sinnet.

Det fanns ursprungligen hos både Tegnér och Fröding, och när den värmländska skalden som Geijer är en grubblare med svårmodet medfödt, hyser han dock i djupet af sitt hjärta en obesvarad böjelse för ljuset och öfverdådet. »Sorg är synd, och tillvarons innersta är salighet», har Geijer skrifvit. Detta erinrar man sig, när man läser Selma Lagerlöf.

Öfver Diamantes himmel gå också de dystra stunderna blott som hvita sommarmoln, men grunden är den klaraste och djupaste blå. Katolskt lifsvarmt, katolskt människoömt och skönhetsfylldt har Selma Lagerlöf återgifvit det sydländska lifvet, med nordbons idealisering af en värld, hvilkens brister hon icke ser eller vill se, tjusad af den stämning af mystèr och saga, som än lefver bland vinkullarna och cypresserna.

Stil och berättelseton äro också lyckligt hopstämda med ämnet. Säkert är Selma Lagerlöf ännu alltför ordrik och pratsam, men denna aldrig stannande svada med sin ström af liknelser, utrop och frågor, verkar också den sydländsk. Det är, som hörde man en italiensk kvinna berätta dessa sägner och legender. Författarinnans barnfantasi lånar henne nästan alltid de rätta färgerna, purpur, guldoch azur. Hon får en primitiv målares tjusning öfver sina helgonhistorier, hon får det af sig själf utan ringaste ansträngning. Gud vet, hur det går till. Jag antar, att det är madonnan, som om natten gör under med hennes pennor, som med de fromma nunnornas skriffjädrar och penslar i gamla dar.

För att antyda, hvad jag menar, vill jag inrycka en liten scen. Donna Elisa från Diamante far till Catania för att skaffa den lilla fattiga Giannita en »gudsyster» i den jämnåriga, rika Micaela Palmieri, som efter Siciliens sed skulle blifva »gudsystern» till hjälp i framtiden. Det beviljas, och ceremonien skildras på följande vis:

»Den unga signorinan inkallades. Det var ett litet under af skärt siden, venetianska spetsar, stora, svarta ögon och stort burrigt hår. Hennes lilla kropp var smal och tunn, så att man alls ej lade märke till den. Giannita räckte korgen med blommorna till henne, och hon tog nådigt emot dem. Hon såg länge och betänksamt på Giannita, gick rundt omkring henne och blef förälskad i hennes jämna, släta lockar. Så snart hon sett dem, sprang hon efter en knif, delade granatäpplet och gaf Giannita ena halfvan. Medan de åto äpplet, höllo de hvarandra i hand och sade båda:

Syster, syster, syster min! Jag är din och du är min, din min hydda, din min spis, din min lycka, ditt mitt pris, din min plats i paradis.

Så kysste de hvarandra och kallade hvarandra gudsyster.»Hur täck är icke en sådan liten scen, hur lysande af ungt och oskuldsfullt behag! Sådana vimlar det af i Antikrists mirakler, taflor, som i stämningens rörande klarhet och barnsligt vackra fantasispel visa, att den som diktat och målat dem, ägt inom sitt bröst en stråle af det ljus från jordens och himlens syskontid, som lyste öfver fra Angelicos änglar och lät Frans af Assisi dikta sin sång om »broder sol och systrar måne och stjärnor».

En annan sak är bokens faktiska sanning, dess trovärdhet som en skildring af det nutida Sicilien. Redan en jämförelse med landets egna skildrare i vår tid — exempelvis Verga i hans dystra och lidelsefulla noveller — visar, att den svenska författarinnan knappast sett den mörka och hårda sidan i det sicilianska folklynnet. En annan saknad i hennes arbete, som äfven en läsare, hvilken aldrig besökt ön, men känner Theocritos, märker, är frånvaron af den klassiska linjen i skildringen af natur och människor. Aldrig får man intrycket af ett klassiskt landskap med sin stora och lugna synrand och sin monumentala, stilla form. Allt skälfver och brytes i denna sagodaning, hvilkens lyrik trots all berusning inför södern dock är så nordisk. Man glömmer, att man är i den trakt, där cyclopen Polyfem i sommarnattens ro på syrinx spelade sin älskogsklagan för hafsnymfen Galathea. Det är nejden och motivet, af hvilka den store elegikern från renässansen, Poussin, gjorde sin symbol för en oskön barbarvärlds suckande åtrå efter den för evigt flyende hellenska åldern.

JERUSALEM. I.

I sin berättelse »Jerusalem» har Selma Lagerlöf upptagit till poetisk behandling ett af de största och djupaste ämnen, som öfver hufvud taget erbjuda sig för en svensk diktare — det svenska bondeståndet och dess inre lif. Att intet af de nordiska rikena i den grad som Sverige varit ett bondens rike, är allbekant. Man kan fråga, om i något germanskt land allmogen så tidigt och så beständigt uppträdt som maktägande och klassmedvetet stånd. Att skrifva den svenske bondens historia är att tränga ner till det djupaste och innersta lagret af Sveriges odling, grunden på hvilken allt annat hvilar. Med något af samma stora och enformiga orubblighet, som marken själf

bevarar under seklerna, har bondeståndet hos oss i alla skiften knutit samman forntid och nutid. En modern diktning, som verkligen skulle motsvara namnet af svenska bondens epos, måste äfven, om den försiggår i dag, gifva eko ända ifrån fornsagan. Selma Lagerlöf har känt och förstått detta, och i den storartade inledningen till »Jerusalem» låter hon den Ingmar Ingmarsson, som är hennes verks patriark, hafva en märkvärdig syn. Han ser sin far och alla sina förfäder i en himmelsk storstuga. Det är ett oräkneligt antal af bondkarlar, som sitta kring väggarna och »som alla ha grårödt hår och hvita ögonbryn och stor underläpp och äro så lika far som ett bär är likt ett annat». »Detär stora släkten,» säger far, »de här karlarna ha alla bott på Ingmarsgården, och den äldste af dem är ända från hedenhös.» Den äldste af dem var den Ingmar, som först med en stenyxa och en flintknif trängde fram genom den förut orörda urskogen vid Dalälfven.

Det är den svenske bondens stora roman, som Selma Lagerlöf velat skrifva och också skrifvit såsom ingen annan i vår litteratur. Bokens titel »Jerusalem» och självfva det uppslag, kring hvilket hon samlat sin berättelses många olika händelser och gestalter — historien om en sekterisk rörelse i Dalarna, slutande med en religiös utvandring till Palestina — kunna därför vid första ögonkastet förefalla främmande och icke motsvarande bokens uppgift. Men vid närmare betraktande märker man lätt, att Selma Lagerlöfs geniala instinkt icke heller i denna punkt slagit fel. När hon letade den röda tråden i det svenska bondelifvet, trädde ständigt det religiösa draget henne till mötes. Hvar finna något, som låg djupare, som var outplånligare fäst vid den svenska allmogen allt från dess första kända tid? Henrik Schück inleder som bekant sin utmärkta karakteristik öfver det svenska nationallynnet vid den historiska ålderns begynnelse med ett citat från Snorre Sturleson, i hvilket för första gången de tre nordiska folkens olika lynnen särskiljas. Svenskarna skildras redan här såsom den religiösa, ja, vidskepliga bland de tre stammarna. Såsom detta redan gällde hedendomen, då svearna hånades med, att de sutto hemma och »slickade sina blotbollar», har det gällt långt senare tider. Hvar och en, somstuderat någon svensk kulturperiod djupare, vet, hur man ständigt råkar den andliga mystiken, trånsjuk gudshängifvenhet eller from fasa, blott man från civilisationshärdarna träder ut i de stora, djupa folkvidderna. De ensamma i hvit snö begrafna, af svart skog omslutna bondgårdarna hafva sekel efter sekel varit det religiösa svärmeriets hemplatser, i hvilka människor, än trosvissa såsom Herrens utposter, än ängslade såsom himmelens öfvergifna, låtit sina böner stiga med röken från de mot mörkret kämpande eldarna.

Under den nyare perioden af det svenska bondeståndets historia är det sekterismen, som framför allt annat gifvit näring åt denna religiösa åtrå, åt detta oroliga, ofta grumlade idealitetsbehof. Tyvärr äro dock de sekteriska rörelserna i Sverige blott ofullständigt kända. De få tillförlitliga undersökningar, som finnas, behandla företrädesvis spridda episoder af pietismens öden vid 1700-talets början. Intet enda försök har gjorts till en historik i större stil, som kunde klarlägga sambandet mellan alla de olika sektbildningarna. Den, som skrefve en dylik kritisk historia öfver Sveriges sektväsen under de sista två århundradena, skulle dock skapa ett verk af ofantligt värde för kännedomen om svensk kultur och psykologi.

Den trakt af Sverige, till hvilken Selma Lagerlöf förlagt sin framställning af en kristlig allmogerörelse och dess dröm om Jerusalem, Dalarna, har snarare gjort sig känd såsom hem för envist kvarlefvande, halft hednisk och mörk folktro — Älfdalen är ju Blåkullas klassiska bygd — än för sekteriskt

gudssvärmeri. Norrland i det hela och särskildt Hälsingland förete långt äldre och mer passioneradt ingripande väckelserörelser. Det energiska, kärnfulla dalfolket nöjde sig länge med gamla manhaftiga och sträfva andaktsböcker — såsom Anders Nohrborgs Salighetsordning, för att blott nämna den mest spridda af 1700-talets postillor. När först vid förra seklets midt också i Dalarna häftiga sekteriska rörelser begynte, kommo impulserna, såsom man lätt kan visa, från andra landsändar, från Hälsinglands sällsamme profet, Erik Jansson, från finske prästen Fredrik Gabriel Hedberg, från Rosenius och metodistpredikanten Scott i hufvudstaden, m. fi. En händelse år 1851 väckte emellertid oerhördt uppseende i hela Svea rike och fäste allmänna uppmärksamheten på »läseriet och läseriförföljelserna» i Orsa. Det var häktandet af två körsnärer — den ena med ett i Stockholm ännu välbekant körsnärs-namn — hvilka, samtidigt med att de uppköpte skinn på marknaderna i Dalarna, höllo

gudliga möten och därför häktades med stöd af 1726 års konventikeiplakat. Det väckte med skäl harm öfver hela landet, att ett så rostigt vapen, som en absolut föråldrad, af senare lagars anda dementerad förordning användes i striden för statskyrkan. Sedan den stunden hafva i Dalarna religiösa rörelser och andlig oro alltid förefunnits. En mängd olikartade sekter hafva trängt in i den gamla trolldoms- och frihetsbygden, olika till sina läror, men alla med samma subjektiva grundton, alla mer eller mindre »antinomistiska» — som det på det teologiska språket heter — d. v. s. fientliga mot lagen och budorden

och läggande det kristna lifvets hufvudvikt på försoningsverket, hvilkets under frälser och saliggör oberoende af individens handlingar och sinnesförfattning. I motsats mot den gamla pietismen med dess lagiska riktning och fordrande lynne framstår denna religion ensamt såsom en känslans inre visshet, ett kall, hvilket hemlighetsfullt utgjutes i de korades hjärtan, gör olärda till predikanter och fyller de enfaldigas sinne med segerhopp.

Så skildrar också Selma Lagerlöf sin väckelserörelse, och äfven den är baserad på en verklig händelse. Hennes »Hellgum», som med sina predikningar omvänder en hel socken och förer dess bästa bebyggare med sig till Jerusalem, motsvaras i verkligheten af en lekmanspredikant vid namn Larsson. Den enda notis, jag kunnat hitta om honom, finnes i Ekmans »Den inre missionens historia». Han säges där hafva varit född i Göteborg, sedan gått till sjös och sist efter ett vildt lif hafva blifvit metodist. För att bilda en verklig Kristi församling på jorden — som han ansåg ej hafva funnits sedan apostlarnas dagar — förmådde han en hel skara dalallmoge att utvandra till Jerusalem och ansluta sig till ett där redan bildadt amerikanskt kommunistiskt-religiöst brödraskap. Det var i Nås socken i Västerdalarna, som han dref sin verksamhet. Det är säkert också där, som Selma Lagerlöf låter sitt bondepos upprullas. Socknen är känd för allvarlig natur och allvarlig befolkning, fasthållande vid gamla bruk och sedvänjor. Dalälfven har där ofta — som också författarinnan berättar — öfver-svämmat de låga stränderna. Vidskepelse har det

där alltid funnits godt om, och när ännu 1857 en Blåkullaepidemi grasserade i dessa trakter, föreställde sig barnen Satan såsom en ondskefull gubbe, klädd i Nås-sockens hvita skinnrock.

Själfva den Larssonska utvandringen till Palestina skedde för ej länge sedan. Den vidtbereste Victor Hugo Wickström har i sin bok »Som tidningsman jorden rundt» lämnat en intressant skiss af den svensk-amerikanska kolonien, »the over-comer», som dess medlemmar titulera sig, därför att de, som de säga, vilja »komma öfver» all det timligas själfviskhet. Enligt denna skildring skulle det blott hafva varit fem, sex år sedan svenskarna kommo ner till kolonien, sextio personer, däraf trettiosju från Nås socken i Dalarna.

Men denna mystiska utvandring till den heliga grafvens stad står ännu i dunkel för oss. Några autentiska berättelser därom torde knappast finnas. Däremot kännes från 1800-talets midt en besläktad rörelse, också den slutande med en pilgrimsfärd af svensk allmoge till fjärran trakter, för att i frihet grunda en drömd broderlighetens och den evangeliska sanningens församling, och denna rörelse var af vida väldigare dimensioner, än den Selma Lagerlöf skildrat. Utvandringen omfattade här icke mindre än 1,500 människor. Det är Erik Janssons märkvärdiga sektbildning i Hälsingland 1843—46 och hans anhängares — »Erik Janssarnes» — öfverfärd till Amerika. En intressant afhandling härom har utkommit af teologie kandidat Emil Herlenius. Det är ytterst lärorikt att i densamma se skildrad af ett lugnt, kritiskt öga och med fotografisk nog-

grannhet en rörelse af samma slag som den Selma Lagerlöf omdiktat till den djupaste poesi. Erik Jansson var en bonde från Uppland, hvilken vid ett par och trettio års ålder uppträdde som förkunnare och profet i Hälsingland. Den dödsbleke mannen med de utstående kindknotorna och de stora framtänderna var en sensuell svärmare och äfventyrare, en sorts andlig hypnotisör för obildade. Med sin förvirrade, svulstiga vältalighet hade han snart samlat ikring sig icke blott apostlar och prästinnor, men hela skaror af bondfolk. Med sina trogna gjorde han predikoresor och anställde verkliga auto-daféer på ortodoxa andaktsskrifter (däribland äfven Luthers), och han

försökte sig också som thauma-turg, botande sjuka. Efter åtskilliga våldsamma konflikter med lagar och förordningar, som vållade formliga upplopp, måste Erik Jansson lämna Sverige, men följdes af sina anhängare, till antalet högt öfver tusen. Det var sålunda en formlig Hegira, en formlig andlig utflyttning.

Framställningen af denna allmogeemigration har en mängd gripande och kuriösa detaljer, som lifligt erinra om Selma Lagerlöfs likartade, utomordentligt vackra episoder i slutet af »Jerusalem». Säkerligen har hon icke brytt sig om att taga reda på Erik Janssismens historia, men träffat sanningen med sin enastående känsla för folkpsykologi. Det är t. ex. skildringar af, hur burgna bönder sälja de i släktled gångna gårdarna för att kunna komma af, hur hustrur rymma från sina män och barn från sina föräldrar för att följa med tåget o. s. v. Är det icke som en ren scen ur »Jerusalem», när det

berättas, hur en gammal gumma, hvilken ombord på Amerikaångaren med en suck hän mot det öfvergifna hemmet yttrade: »nog veta vi hur vi ha det nu, men Gud vet, hur det blir härefter», ansågs för svag i tron och sattes i land såsom ovärdig att medfölja till det förlofvade landet?

När Erik Janssarne efter förfärliga vedermödor kommo öfver till Amerika — profeten hade lofvat, att alla verkligt troende ej skulle blifva sjösjuka och kunna engelska vid landstigningen — inköpte de jord i Illinois och bildade där under Erik Janssons despotiska styrelse en koloni kallad Bishop Hill. Det svenska svärmeriet fick i Amerika en obehaglig bismak af »business». Erik Jansson blef skjuten af en äkta man, hvilkens hustru han ville undanhålla, men först 1860—62 upplöstes det egendomliga samhället.

Jag har i största korthet skildrat Erik Janssis-men för att visa, att det motiv Selma Lagerlöf valt till ledande tråd i sin stora prosaepopé öfver det svenska allmogelifvet, ingalunda är, som en oinvigd kanske kunde vara böjd att tro, ett enstaka fall eller en kuriositet. Redan ofvanstående flyktiga antydningar torde visa, hur djupt i det svenska bondeståndets hjärta den religiösa extasen med all sin höghet — och alla sina afarter — bor. Dalfolkets vallfart till Jerusalem midt i vår egen tid är blott en yttre symbol af ett gammalt hemlighetsfullt samband. Sagorna bruka berätta, hur sjöar, oändligt långt ifrån hvarandra, kunna stå i förbindelse genom dolda strömådror. Månne icke en sådan under-

jordisk kanal, urholkad af oändlig längtan och ångest, af hela släktleds brinnande drömmar, kan gå också mellan Siljan och Genesaret?

II.

I det föregående äro de verklighetselement vidrörda, på hvilka Selma Lagerlöf byggt sin diktning om den svenska allmogen och tvekampen i dess lif mellan torfvans jordiska glädje och törsten efter oljobergets självfuppoffring. Vi öfvergå nu till berättelsen. Den begynner med en kort inledning — »Ingmarssönerna», en bondesläkts historia, koncentrerad i en enda episod, men så att man i densamma lär känna en hel klass' innersta själslif. En af de otaliga Ingmarssönerna, socknens storbönder och bäste män, som i alla tider besuttit Ingmarsgården, har i sitt giftermål upplefvat en tragedi, som bryter den ändlösa rad af gammaldags fromma och fruktsamma äktenskap, hvilka uppehållit släkten. Han har tilltvungit sig en vacker brud mot hennes vilja, och den unga kvinnans agg mot den påtvingade mannen växer till formligt hat, då denne af sparsamhetsskäl skjuter upp det kostsamma bröllopet. »Potatisen slog alldeles fel och korna blefvo sjuka. Jag tänkte inte det var så noga med vigseln, sedan det var lyst. Vi hade ju haft begrafning på våren och inte ville vi ta ut pengar på banken.» Så resonerade Ingmar för sig själf, men Brita, den unga kvinnan, som skulle få fira dopöl före bröllopet, såg häri en djup kränkning, och efter nedkomsten strypte hon barnet. Så faller skammen

öfver Ingmarsgården. Hustrun föres till fängelset. Ingmar, som går ensam och ringaktad, kan icke komma öfver

den förfärliga händelsen. »Brita var ej dålig, men hon var en stolt en,» säger han till sig själf. Såsom en gnista, hvilken aldrig vill slockna, ligger skuldkänslan och brinner inom honom. Ingmarssönerna kunna icke bära tanken, att någon varelse finns, som de gjort orätt. Därtill äro de både för högmodiga och för ödmjuka. Ingmar grubblar genom de långa åren — tills den kritiska dag nalkas, då Brita tjänat ut sitt straff. Hennes egen släkt vill låta henne resa till Amerika. Ingen människa fordrar något så barockt, som att Ingmar skulle återtaga henne och göra en mörderska till husmor på Ingmarsgården. Men själf kan han icke komma ifrån just den tanken. Denne moraliskt förfinade aristokrat — ty det är i sin klass den gammalättade mannen — stötes på en gång tillbaka och lockas af det omöjliga. Det är kampen mellan världen och den inre rättfärdigheten, sådan Gud af särskild nåd uppenbarat den för Ingmarssönerna. Under skuldkänslans och godtgörelsebehofvets förklädnad gömma sig både kärlek till den förödmjukade och brottsliga kvinnan och den försmåddes trängtan att afväpna stort hat med än större ädelmod. Så iför sig Ingmar Ingmarsson stärk-skjorta och svart helgdagsrock och far till länsfängelset för att hemföra barnamörderskan såsom sin hustru. Men skildringen af, hur detta aflöper, och hur de två i elfte timmen finna hvarandra, är så vacker, att icke ens den mest pietetsfulla hand vill omberätta den. Det är en af de finaste och292

djupaste människoskildringar på svenskt språk, och den tål vid att jämföras med det bästa i samma art också på världstungomålen. En kulturmänniska, som blott på boklig väg lärt känna den klass, som här skildras, bör kanske icke yttra sig om skildringens sannfärdighet. Men det finns vittnesmål, som meddela en sorts obetvinglig och orubblig aning om sanningen. Sådan är Selma Lagerlöfs berättelse om Ingmarssönerna.

Denna bokens inledning är sålunda icke ett onödigt utanverk. Den gifver hela den kommande dikten fast mark under fötterna. Den gifver en stor klasstyp för det folk, af hvilket sedermera under skildringens lopp så många olika individer framställas. Vi komma med denna inledning djupt in i Ingmarssönernas land bland urgamla släkter af bönder, som saktmodiga och tystlåtna gå bakom plogen och synas bära hufvudena tungt lutade mot jorden i jordens omsorger och tankar. Men dessa Ingmarssöner hafva mer än en gång visat, att deras sinnen kunna flyga högre än plogfårorna. Mer än en gång hafva de, när andra bäfvat och bidat, i bergfast religiös tro på sin sak lämnat det käraste de ägde för att kämpa för rätt och frihet. De hafva dragit ut med Engelbrekt och Gustaf Vasa, de hafva ständigt rört på sig, när just den klockklangen ljöd, som väckte deras hjärtan. Från malm-och kopparlandet hafva frihetskämpar och psalmsångare utgått af samma helstöpthet. De kunna också sälja gods och gårdar, när drömmen ropar i deras öron det underbara manings- och löftesordet: Jerusalem.SELMA LAGERLÖF

Efter denna inledning begynner Selma Lagerlöf själfva berättelsen om den religiösa väckelserörelsen. Hon begynner långt tillbaka i tiden och utan att göra sig någon brådska. Folklig berätterska som hon är, förtäljer hon med den stora epikens lugna bredd och rikedom af sidoordnade episoder. Berättelsen växer som snöbollen, rullande öfver snöfälten. Den samlar såsom det ibland kan tyckas, litet på måfå drag från höger och vänster, men når dock till sist ett stort enhetligt resultat. Hela socknen kommer med i historien, hela Dalarna skulle kunna komma med, ty man har det bestämda intrycket, att författarinnan känner hvarje stuga i hela landskapet.

I lika hög grad som formen är uppfattningen folkepisk. Denna dikt om en idé och en dröm är alltigenom konkret. Det är människornas olika sätt att reagera mot den religiösa förkunnelsen och dess kraf, som ensamt intressera Selma Lagerlöf, hur det andliga budet skär in i den vanliga tillvaron. Den abstrakta sidan däremot af hvarje sektbildning — läran och dess i olika anda utlagda satser, hvilka så passioneradt bruka sysselsätta äfven obildade troende, bryr hon sig föga om i sin skildring. Det bjuder henne också emot att betrakta företeelsen med naturvetenskaplig blick och teckna en andlig rörelse såsom en af vissa smittoämnen och ogynnsamma sanitära förhållanden betingad farsot. Hennes framställning är ofullständig, kanske icke heller riktigt sann, men det hon gifver, är ändock det djupaste af processen: den rent mänskliga, i hvarje själ i olika färger brutna återstrål-294

ningen af en och samma väckelse. Det religiösa budet är för Selma Lagerlöf ett sällsamt bref från fjärran, som en afton kommer till en af bygdens röda stugor. Grannen har kort förut fått eller får kort efteråt ett lika lydande. Men fast innehållet i de båda brefven är detsamma och deras fordringar enahanda, blir dramat i de båda fallen olika. Hvad kulturhistorikern så sällan når fram till, idéernas rent mänskliga genljud, det är hufvudsaken i »Jerusalem». Ur den synpunkten kan en andlig rörelse ej målas varmare, vackrare och sannare än Selma Lagerlöf gjort det.

Den, som gifver den första stöten till rörelsen är som så ofta ett barn, som ej begriper, hvad det ställer till, ett vuxet barn, en hederlig skollärare, som i den förut gammaldags lugna socknen bygger ett missionshus. Figuren är en af de yppersta, Selma Lagerlöf skapat. Den gamle skolläraren har haft alla sockenborna under sin färla. Han betraktar, som det heter, alltid de forna lärjungarna, hur gamla de blifvit, såsom barn »med runda, gropiga barnakinder och fromma, stillastående barnaögon», och han känner sig därför alltjämt danad att vara deras andlige förmyndare. Han är så säker i sin »lifsåskådning», som man bara kan vara det, när man vet mycket litet, men kan den minimala kurs man lärt säkert, och missionsstugan, i hvilken han skall stöda den vacklande kristenheten, tänker han som en skön fortsättning af sin skolsal. Där skall det fria troslifvet lefva, men i tukt och Herrans förmaning. Dock, tiden går, och ingen slitning, hur oskyldig den ser ut, blir utan följder. När icke

den gamla hvita kyrkan längre ensam är Guds helgade boning, när den fine kyrkoherden med sin bokliga svenska icke längre ensam står som ordets förkunnare, är gärdet uppgifvet. Snart vimlar socknen af själfutnämnda predikanter, som känt »andan» öfver sig och nu måste berätta, hvad de grundat ut vid plogen eller kolmilan. I ett kapitel, som säkert blifver klassiskt, skildrar Selma Lagerlöf med djupsinnig humor, hur rörelsen växer den gode magistern öfver hufvudet, och hur de forna lärjungarna rycka både ris och evangelium ur hans händer. För första gången ser den gamle skolmästaren, att de finhyllta barnakinderna och de ljusa barnalockarna äro borta, och att hans gamla pysar blifvit mörka, trotsiga män.

Nu är söndringens ande öfver den stilla socknen. Sinnena skälfva som ljuslågor i blåst, och i det rätta psykologiska ögonblicket infinner sig Hell-gum, profeten, förkunnaren, den energiske sektledaren. Här faller emellertid skildringen åtskilliga grader under sin vanliga styrka. Selma Lagerlöfs svensk-amerikanske metodist är en oklar och blod-lös gestalt. Författarinnan har med sin oändligt ömma och fina humanitet ryggat tillbaka för att gifva den rätta folkliga vinkelpredikanten med sitt uppträdandes groteska blandning af svärmeri och salfvelse. Hon har velat skapa en högre figur, men denne lefver icke, och man förstår icke hans matta ords inverkan på sin omgifning. Icke ens Selma Lagerlöfs utomordentliga genialitet har här lyckats göra läseriets bokstaf lefvande.

Så mycket större är bokens sista afdelning, då

Hellgum själf redan är ur spelet. Det är bondfolket och drömmen om hemvandringen till Kanaan från den hvardagliga tillvarons ökenlif, som nu skildras. Denna afdelning inledes med en mäktig målning af, hur en stor Amerikaångare förgås på Atlanten. Detta kapitel om »L'Univers' undergång» har kallats öfverflödigt och sagts vara utan samband med berättelsen. Det är icke fallet. De få amerikanska passagerare, som räddas undan skeppsbrottet, blifva grundarna af det till Jerusalem öfverresta brödraskap, till hvilket Dalallmogen sedan sällar sig. En dyning från stormen på Atlanten når Skandinaviens fjärran kust. Det ligger något storartadt i denna aflägsna och förunderliga kausalitet. Sällan har jag i en modern roman så starkt fått intrycket af alltings stora, dolda sammanhang. Det finns bara ett enda världshaf med många namn, och ingen vågkrusning i detsamma är utan följd för de inspirerade ögon, hvilka varsna böljornas hemlighetsfulla gång.

Nu berättar boken, hur drömmen om Guds heliga stad griper socknens väckta och hur i den himmelska längtans frostblå gryningsljus med dess underbart dragande morgonstjärna alla jordens band och omsorger brista och förfrysa. De, som kallats af Fadern, hvad tänka de på köttsliga föräldrar, och de som utvalts af Brudgummen, hvad bry de sig om stoftets löften och tycken? Gård och åker,, kreatur och gammalt silfver, det är godt och väl

för dem, som vilja lefva den eviga ostadighetens lif och se snö och grönt växla i gamla Dalarna — men hvad bry sig de, som flytta till Jerusalem, omSELMA LAGERLÖF

allt detta? Som olja och vatten skiljas åt, skiljas de, som äro markens trälar, från de korade, och med stela ögon se de förra från stugdörrar och tegar tåget till Österlandet draga förbi och försvinna.

Dessa beundransvärda slutkapitel gömma en poesi, en värme, en allsidig förståelse af människolif, som stå öfver allt beröm, och den följd af korta, små skildringar, i hvilka Selma Lagerlöf berättar Dalfolkets bortresa från jord, släktgrafvar, hem och anförvanter — denna sällsamma exodus i våra egna dagar — äro dikter på prosa utan vank och lyte.

Sådan är Selma Lagerlöfs Jerusalem. Hon har aldrig nått högre. Liksom det hela i denna bok är enklare och större än förut, är också stilen här renare och klarare än någonsin. Hennes berättelsesätt kunde i forna dar vara hysteriskt oroligt, hennes kolorit bondgrann. Här är allt stort, lugnt och stilla — utan någon sorts krumelurer. Man ser tydligare än någonsin förut, att hennes djupaste originalitet icke ligger i yttre ton eller apparat, men i hennes uppfattnings utomordentliga bredd och hennes naiva känsla för det väsentliga i världen.

Den enda anmärkning, som med fog kan riktas mot hennes nya diktning — ehuru mindre än mot hennes förra böcker — är, att man äfven efter förnyad genomläsning har svårt att hålla alla dessa figurer i sär. Scenerna hafva en viss benägenhet att falla ur minnet och förflyktigas, som tyder på brist på skärpa och kontur i stilen. Det hänger säkert ihop med hela framställningssättet. Selma Lagerlöfs berättelser äro berättelser i mer bokstaf-lig mening än andras. Det är det muntliga före-298

dragets ordrikedom, lif och friskhet öfver allt hon skrifver. Man tycker sig ständigt höra en underbar sagoförtäljerskas djupa röst. Men med detta muntliga föredrag och dess impulsiva liflighet hänger nog ihop den stundom framträdande bristen på åskådlighet, saknaden af den beskrifvande konstnärens valda, i minnet oförgängligt inristade drag.

Frånsedt detta är allt utomordentligt i hennes verk. Man känner sig helt förlägen, när man åren om i brådskan handskas lättsinnigt med de vackra adjektiven. Man ville helst gifva en sådan bok nya, alldeles oskärade epitet. Gamla och unga, bildade och obildade böra lika mycket kunna njuta af denna berättelse, så klart är dess källflöde. Jag vet icke, hvad som är mest att beundra i densamma, hjärtats eller fantasiens rikedom, innerligheten, som aldrig fläckas af tidens billiga och lösaktiga sentimentalitet, eller den öfverlägsna berättelsekonsten. Här gäller verkligen den så ofta missbrukade vändningen »skald af Guds nåde». Må man då bara icke tänka på den hellenske Apollo. Ty det är nordens Saga, som burit vår skaldinna till dopet.

iii.

Det första bandet af Jerusalem utkom ju ett år tidigare än det andra och bildade i själfva verket ett helt, som — strängt taget — knappast behöft en fortsättning. Någon mer grandios afslutning än uttåget till Jerusalem är knappast tänkbar. Redan härigenom kom arbetets andra del från början i en svagare position, och den står heller icke fullt iSELMA LAGERLÖF

jämnhöjd med den förra. Ämnet faller delvis en smula utanför Selma Lagerlöfs egentliga sfär, och en viss trötthet framträder — egentligen som böjelse för skönmåleri, hvilket allt emellertid ingalunda hindrar äfven denna skildring från att vara i många afseenden enastående och utomordentlig.

Prologen till den nya hälften är minst af allt lyckad. Den vill under titeln »Den heliga klippan och den heliga grafven» gifva en koncentrerad bild af Jerusalems oändliga sagohistoria och så med ens låta det förlofvade landets synkrets omhvärfva läsaren.

Jag vet icke, om det är möjligt att lösa en sådan jätteuppgift i ett romankapitel. I hvarje fall skall en poet för att lyckas härmed också vara en tänkare, mäktig af en väldig syntes, en historiker, som öfverblickar sekel, som man ser öfver en karta, och en utomordentlig kolorist till sist, som med få och starka penseldrag förmår gifva vision af det förgångna. Selma Lagerlöf är intet af detta. Hon saknar dessutom uppfattning af den äldsta och mest heroiska perioden af Jerusalems häfder — det gamla testamentets. Det österland, hon förstår, är parablernas och tusen och en natts, basarernas och sagoberättarnas. Dess anda af sinnrik människovisdom och färgrikt äfventyr tolkar hon utmärkt med sin sagofantasi. Den nytestamentariska idyllen med sin heliga vårstämning skulle hon säkert också väl kunna måla, ehuru hon förvånande litet rört vid dylika motiv. Men hennes veka hjärtelag, hennes breda stil, hennes brist på lidelse och patos låta henne sakna hvarje spår af den starka och300

sublima fläkt, som blåser kring profeternas Zion och judafolkets Jerusalem. Man återläse för ro skull för att riktigt påtagligt känna detta en af denna stads berömdaste visböcker — jag menar Jesaja, som ju de lärda numera kalla en visbok, och som föreligger i en ny, stolt och majestätisk tolkning af Edvard Brandes. Bara man ögnar i den, förstår man, hvad som här brister i inledningskapitlet och hvarför Selma Lagerlöfs ton klickar, så snart hon rör vid krigarnes och prästernas Jerusalem. Hennes mun är icke »skarp som ett svärd» och hennes själ »ingen hvässad pil» från den gamle Jahves koger.

Så mycket mera sig själf blir Selma Lagerlöf, när hon återvänder till sitt dalfolk och skildrar deras omplantering i Jerusalem. Den lilla pilgrimsskara af svensk allmoge, hvilkens affärd från Dalarna vi med tårade ögon och klappande hjärtan läst om i förra delens oförgätliga slutkapitel, återfinna vi nu verkligen inom Zionsstadens murar. Åter brusar folkdiktens stora episka flöde ogrumladt rent och rikt ur författarinnans själ. Med storartad förmåga att variera ämnet skildrar Selma Lagerlöf alla de olika verkningar, som understaden Jerusalem har på nordborna: den mystiska glöden, som slår ut i ljus låga och spränger öfverhettade sinnen, berusningen af södern men äfven hemlängtan till granarna och snön och stugorna längs Dalälfven samt den rysande främlingskänslan inför den orientaliska naturen. Som vanligt gör sig författarinnan ingen brådska. Hon har en omättlig lust att berätta och otroligt mycket att tala om, och därvid bekymrar henne tanken på helheten föga. NågräSELMA LAGERLÖF

af dessa skildringar äro utomordentligt sköna — som t. ex. den om Tims Halfvor, hvilkens lilla dotter begrafts i Jerusalem, och hvilken icke kan tänka henne få graffrid och sömn i den brända sydländska marken. Ingenting skildrar bättre och större den instinktiva hophörigheten med den nordiska jorden än scenen, där denne Halfvor, själf döende, kommer bärande på dotterns uppgräfda kista och som en sista önskan bönfaller sina landsmän om att låta det döda älsklingsbarnet få »ligga under grön torfva» och »lägg också mig under en grön torfva» tillfogar han och sluter för alltid sina ögon. En grön torfva, det är hjärterötternas längtan efter Sveriges mark, efter den ljufva grönskan, som vederkvicker äfven de tröttaste och mest förgråtna blickar. Det är längtan efter daggen, som tindrar i aftonsvalkan och i sin renhet är ett löfte om alltings förnyelse, längtan efter suset af gräset på grafvarna, förenande föräldrars och barns minnen. Den gröna torfvan är hela den svenska jordens mikrokosm.

Sedermera är det åter Ingmarssagan, den svenska bondens släktsaga, som alldeles öfvervägande lägger beslag både på författarinnans och läsarens uppmärksamhet. Det är åter en äktenskapskonflikt, en samvetsömhetens och den falska stolthetens strid, som i den första berättelsen om Ingmarssönerna, hvilken inleder hela verket.

Med betagande värma skildrar Selma Lagerlöf hur lifvet, som vill blom och frukt, sliter- sönder den spindelväf af falska plikter och själfplågeri, med hvilken samvetskvalet kan omsnärja en människa.302

Det är den yngste af Ingmarssönerna, som svikit sin ungdoms älskade och gift sig med en rik flicka blott för att rädda den gamla släktgården. Ättling af den gamla samvetsömma bondesläkten tror han sig därför böra blifva olycklig och med ett kärleks-löst hems pina gälda sitt svek. Med en lång, kanske en smula intrasslad, men i

tankegång och känsla utomordentlig skildring visar Selma Lagerlöf, hur denne germanske självplågare ändtligen botas från sin falska idealitet, och fylles af kärlek till den hustru, han af så oädla bevekelsegrunder valt. Det blir sålunda åter försoning på den gamla Ingmars-gården, Dalarnas äldsta och förnämsta.

Detta är en liten roman för sig själf, som utspelas i Palestina och Dalarna, den upprepar den första inledningshistoriens tanke och är här mindre på sin plats. Det kan icke nekas, att det national-episka skjutes åt sidan. Man bryr sig icke längre om hela det stora, religiösa motivet, som dock var den svenska bonderomanens kärna. Här är en otvetydig brist i verkets byggnad, förryckande hela perspektivet, men frånsedt detta har denna sista Ingmarssaga mycken poetisk innebörd.

Sällan får man af en berättelse ett så mäktigt intryck af lifvets rikedom på öfverraskningar och tillvarons förmåga att med sin föryngring gäcka människans tro och med sin försoning bilägga hennes skuld. Hvad vet hon, den evigt omformade, om morgondagen? Hvad vet hon om växt och hälleberg, om lycka och olycka? Det hon i dag kallar undergång och klagar öfver i förtviflan, kanSELMA LAGERLÖF

i morgon få namnet räddning. Människohjärtat, det är den eviga ympkvisten, som kan växa fast i alla stammar och i alla världar slå nya skott. Med denna barnatillit till lifvet, som är så äkta Selma Lagerlöfsk och instinkten hos en sund jordens dotter, slutar denna stora bok om svenska själars flyttfågelsnatur och flykt mellan religionens gudsstad och hembygdens nästen.

Bland allt det skrock, som Selma Lagerlöf samvetsgrant begagnat i sin diktning, saknas, så vidt jag minns, ett mystiskt redskap, som dock synes passa hennes poesi särskildt väl. Jag menar slagrutan. Men kanske hon ingenting skrifvit om den, därför att hon använder den dagligdags och därför icke tycker att dess under äro synnerligen märkvärdiga. Men vi andra tycka, att det är underbart med alla de friska källor, som runnit fram under hennes hand. Det är glömda källdrag från oändligt långt tillbaka, ända från Sveriges forntid — hon tillhör ju också en urgammal svensk släkt, från hvilkens stamträd trådar gå till Olof Rudbeck såväl som till Tegnér och Geijer. Men det är också nya källådror, som hon fått att springa fram ur mark och klippa. Liksom det gångna decenniet gifvit oss vissheten om okända fyndigheter af dyrbar metall i den svenska jordens sköte, har hon bibringat oss ett lefvande bevis på självfva den svenska markens outtömliga, poetiska rikedomar.304

Naturligtvis visste man detta förut, men hon har uppenbarat det med den mest oemotsägliga och genialiska instinkt. Därför är det också vi hålla henne, moder Sveas egen guddotter, särskildt kär. ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

OSCAR LEVERTINS Samlade Skrifter.

i.

ii.

Legender och visor. Nya dikter. Legender och visor samt Nya dikter inb. i ett band.

Dikter. 3:e samlingen. Sista dikter.

Kung Salomo och Moroif. Dikter, 3:e saml., Sista dikter samt Kung Salomo och Moroif inb. i ett. band. iii. Ungdomsnoveller. Lifvets fiender. Magistrarne i Österås. Lifvets fiender samt Magistrarne i österås inb. i ett band. v. Rococonovelier. vi. Sista noveller. vii. Från Gustaf /l/:s dagar. viii. Diktare och drömmare.

ix. Svenska gestalter.

X. Essayer I.

iv.(

xi. Essayer ii. Carl von Linné. Johan Wellander. Carl von Linné samt Johan Wallander inb. i ett band.

xiii. Svensk litteratur i.

xiv. Svensk litteratur ii. xv. Nordisk litteratur.

xvi. Utländsk litteratur. xvii. Teater och drama under Gustaf III. xviii. Gustaf III som dramatisk författare. xix. Svensk konst och

svensk natur. xx. Niclas Lafrensen d. y. xxi. Utländsk konst. xxii. Studier öfver Jacques Callot.

xxiii. Resebref.

xxiv. För och mot.

xii.

Fransk litteraturhistoria av Oscar Levertin.

I. 4: 60; inb. 6 kr. — II. 4 kr.; inb. 5: 50. — III. 4: 50; inb. 6: 26.